

OOSTVLAAMSE ZANTEN

DRIEMAANDELIJKS ALGEMEEN TIJDSCHRIFT VOOR VOLKSKUNDE

ORGAAN VAN DE KONINKLIJKE BOND DER OOSTVLAAMSE VOLKSKUNDIGEN
van de dienst voor volkskundige enquêtes in Vlaanderen
en van het internationaal studiekomitee voor ommevangsreuzen

Redaktie : Renaat van der Linden, Godveerdegemstraat 15, B-9620 Zottegem
Maurits Broeckhove, Marcel Daem, Erik Demoen, Arnold Eloy, René Haeserijn,
Marc Jacobs, Roeland Van de Walle

Ruil en Recensiedienst : Arnold Eloy, Bibliotheek, Kraanlei 65, B-9000 Gent.

Alle stortingen op postrek. nr. 000-0096946-43, Bond Oostvlaamse Volkskundigen, Gent

Prijs : 150 F

INHOUD

- R. van der LINDEN. Landlopers. 1987: jaar van de daklozen. Feuille de Route.
Kausaliteit en Continuïteit. 133
- L. VAN DEN STORME. De Heilige Amelbergaverering in Oost-Vlaanderen. 143
- M. JACOBS. Stelen mag? Een volksrechterlijk fenomeen te
Zichen-Zussen-Bolder (1986-1987): enkele kanttekeningen. 179

Boekbesprekingen

- C. SCHELSTRAETE, H. KINTAERT, D. DE RUYCK. Het einde van de onveranderlijkheid.
Arbeid, bezit en woonomstandigheden in het Land van Nevele tijdens
de 17de en 18de eeuw. *J. Van Keymeulen* 130
- G. ROOIJAKKERS en T. VAN DER ZEE. Religieuze volkscultuur: de spanning tussen
de voorgeschreven orde en de geleefde praktijk. *M. Jacobs* 196
- A. LINTERS. De wortels van Flanders Technology. Industrieel erfgoed, industriële
archeologie in Vlaanderen. *A. Eloy* 199

Oostvlaamse Zanten wordt uitgegeven met de steun van het Stadsbestuur van
Gent, het Provinciebestuur van Oost-Vlaanderen, het Ministerie van de Vlaamse
Gemeenschap en IPPA.

C. SCHELSTRAETE, H. KINTAERT, D. DE RUYCK HET EINDE VAN DE ONVERANDERLIJKHEID.

Arbeid, bezit en woonomstandigheden in het Land van Nevele tijdens de 17de en 18de eeuw.

Nevele, Heemkundige Kring 'Het Land van Nevele', 1986, 282 blz., ill.

De historische wetenschappen hebben zich tot voor enkele decennia niet zo veel beziggehouden met de geschiedenis van de 'gewone man'. Traditioneel werd hierbij als verantwoording aangevoerd dat er geen of zeer weinig bronnen zouden zijn om het leven van de lagere volksklassen te rekonstrueren. Sedert de opkomst van de sociaal-ekonomische geschiedenis echter is men gelukkig ervan overtuigd geraakt dat ook die groepen van de bevolking de aandacht van de wetenschap ten volle verdienen. En zie, er werden bronnen gevonden. De laatste tijd wijst men meer en meer op het belang van de STATEN VAN GOED (ook BOEDELBSCHRIJVINGEN genoemd) voor de kennis van de vroegere levensomstandigheden van de bevolking.

Wat zijn STATEN VAN GOED?

Tijdens het Ancien Régime was het de gewoonte bij een overlijden een overzicht van de bezittingen te maken, indien de afdijvige minderjarige kinderen achterliet. Het stuk werd opgesteld door een prijzer en een griffier in opdracht van een deelvoogd van de wezen en werd voor de schepensbank gebracht. De bedoeling was het erfrecht van de wezen veilig te stellen. Er zijn tienduizenden, zometert honderdduizenden dergelijke staten bewaard gebleven. In Oost-Vlaanderen zijn ze bekend vanaf het einde van de 15de eeuw; vooral voor de 17de en 18de eeuw komen ze overtalrijk voor. De verplichting tot het opstellen van een staat van goed werd pas bij de Franse Revolutie afgeschaft (1796).

Een staat van goed bevat de namen van de overledene, van de leden van het huisgezin en van de voogden van de wezen, de beschrijving van het onroerende (landerijen, huis enz.) en roerende bezit (bv. huisraad) en van de schulden en een berekening van het deel van de erfenis dat aan de wezen toekwam. De bron is dus interessant voor de genealogie (wegens de aanwezigheid van namen en de samenstelling van het huisgezin), de toponymie (de namen van de landerijen

en de ligging ervan wordt vermeld), de dialektlexikografie (wegens de talrijke dialektwoorden) en de sociaal-ekonomische geschiedenis in de meest ruime zin van het woord. De grote overvloed aan materiaal is er waarschijnlijk verantwoordelijk voor dat deze rijke bron tot hiertoe nog maar weinig is gebruikt. Het is immers een heel werk om zich door die al te grote massa papier heen te worstelen.

De auteurs van *'Het Einde van de Onveranderlijkheid'* hebben zich door het vele archiefwerk blijkbaar niet laten afschrikken. Het is bewonderenswaardig dat ze op een relatief korte tijd in staat zijn geweest op basis van een selectie van de staten van goed van Nevele zeer interessante en behartenswaardige zaken te vertellen over de materiële cultuur en de evoluties daarin van de Nevelse bevolking.

Voor de 17de en 18de eeuw werden 750 van de 4500 bewaarde Nevelse boedelstaten verwerkt. Na een korte situering en historiek van het bestudeerde gebied in Hoofdstuk I 'De Heerlijkheid en het Land van Nevele' gaan de auteurs in Hoofdstuk II 'De Staten van Goed. Om-schrijving en bronnenkritiek' in op o.a. de zeer belangrijke vraag of de populatie uit de staten van goed representatief is voor de hele Nevelse bevolking. De bron beschrijft immers alleen de inboedel van sterfhuizen met minderjarige kinderen en we kunnen ook veronderstellen dat de allerarmsten te weinig bezittingen nalieten om een staat ervan te laten opmaken en in de bron dus ondervertegenwoordigd zijn.

De representativiteit van de bron kan aan de hand van de belastingskohieren en voor de tweede helft van de 18de eeuw aan de hand van de volkstelling van 1796 nagegaan worden. Voor het einde van de 17de en voor de hele 18de eeuw is van ruim de helft van alle Nevelse gezinnen een staat van goed bewaard; 1/5 van de staten werd in de studie verwerkt (= 10 % van de bevolking). De vergelijking met de volkstelling en de fiscale bronnen leert dat de staten van goed in elk geval voor de tweede helft van de 18de eeuw uitstekend de test doorstaan en dat ze zowel wat de be-

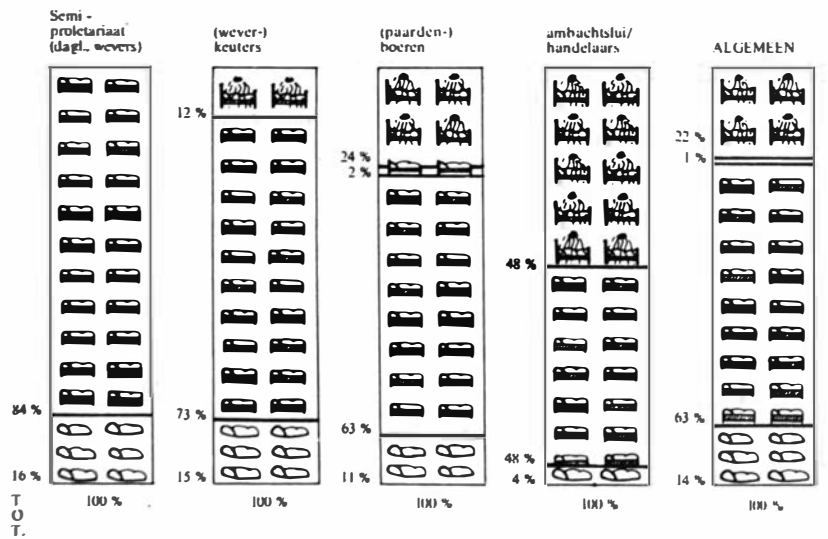
roepsgroepen als de vermogensklassen betreft de totale bevolking in de juiste verhouding vertegenwoordigen. Kortom: de staten zijn een ideale bron voor het onderzoek van de materiële cultuur van de brede lagen van de bevolking.

In de Hoofdstukken III, IV, V, en VI wordt aan de hand van de boedelbeschrijvingen de bevolking demografisch (Hoofdstuk III 'De bevolkingsevolutie en de samenstelling van de huishoudens'), economisch (Hoofdstuk IV 'De economische ontwikkeling tijdens de 17de en 18de eeuw') en sociaal (Hoofdstuk V 'De sociale structuur en evolutie. De welvaart en armoede van de bevolking' en Hoofdstuk VI 'Wonen en Leven binnen de verschillende sociale klassen van de plattelandsbevolking') doorgelicht. Nagenoeg alle gegevens en evoluties worden door grafieken, tabellen, diagrammen e.d. aanschouwelijk voorgesteld; ter illustratie hebben we hier één tabel en twee diagrammen weergegeven.

Vooraf Hoofdstuk VI spreekt tot de verbeelding. In dit hoofdstuk wordt men als

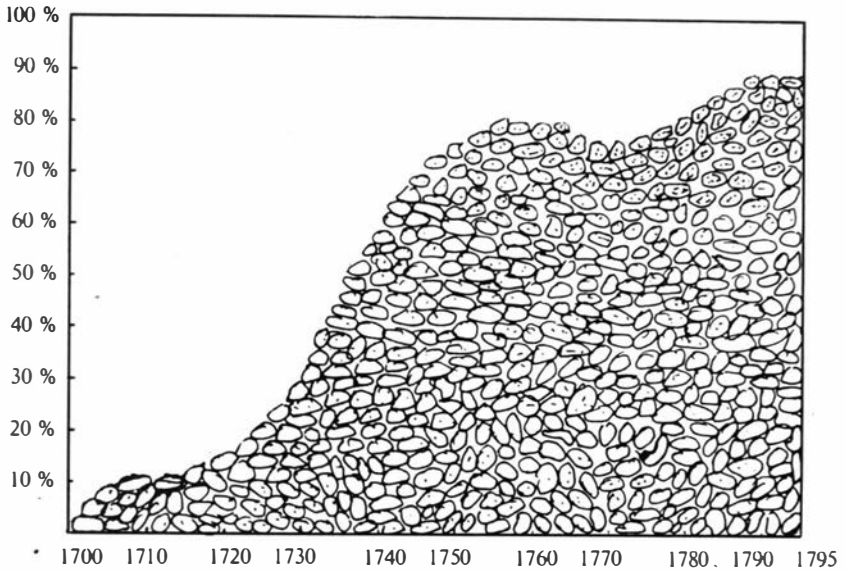
het ware van kamer tot kamer rondgeleid in de huizen van onze voorouders. Samen met de prijer doen we de deuren van de kasten open en tellen de 'teljoren' en 'fourchetten'; we beschrijven het bed met de lakens en de dekens; we bekijken de kleren in de kleerkast, de meubelen en de huisraad; we schatten het voorraadje 'pataters'... De auteurs weten over al die dingen hoogst interessante zaken te vertellen. Ze schetsen o.a. de evolutie van het aantal kamers per huis, van het voorkomen van kelders en zolders, van de functie van de keuken, van het voorkomen van stoelen, van het aantal haarden, van het aantal slaapruiden, van het aantal personen per slaapruid, van de soorten bedden, van de soorten kasten en van een heleboel andere zaken waarvan men gewoonlijk aanneemt dat ze niet interessant of niet bestudeerbaar zijn. De auteurs slagen er echter in op overtuigende wijze aan te tonen hoe de beschrijving van het alledaagse leven van de bevolking de stijging van de welvaart in de 18de eeuw op zeer pregnante wijze reveleert.

Diagram VI.9.: Graad van slaapcomfort binnen de beroepsgroepen, gemeten aan het voorkomen van de soorten slaapmeubels. Periode 1760-1795.

- Legende
- geen meubel: enkel matras.
 - enkel gewone koetse of „streeckkoetse“.
 - „spiesschen“ of eikenhouten koetse (+ ev. gewone koetsen).
 - ledikant of tombeau, met of zonder gordijnen (+ ev. andere slaapmeubels).
-] armtierig
] gewoon
] Luxueus

Diagram IV.8.: De verspreiding van de aardappel in het Land van Nevele tijdens de 18e eeuw: evolutie van het procentueel aandeel van huishoudens met een aardappelvoorraad.

Dagloner en wever	•••••	3.36
(wever-) keuter	•••••	3.36
Boer	•••••	3.96
Paardenboer	•••••	4.36
Ambacht en handel	•••••	3.87
Administratie en vrije beroepen	•••••	3.87
Rest + onbekend	•••••	3.03
TOTAAL	•••••	3.74

Tabel III.5.: Gemiddeld aantal kinderen per beroepsgroep 1650-1795.

Op blz. 197 en vlg. presenteren de auteurs hun konklusies met betrekking tot het welvaartspeil (gemeten aan de hand van het vermogen) en de levensstandaard (afgeleid uit de kwaliteit van de woonomstandigheden) van de Nevelse bevolking. De 18de eeuw wordt, in tegenstelling tot de 17de eeuw, gekenmerkt door een grote toename van de bevolking (door de bloeiende linnennijverheid en de introductie van een nieuw volksvoedsel: de aardappel) en een globale welvaartstijging. Markant hierbij is dat de financieel meest welvarende groepen (de middelgrote en grote boeren) een lagere levensstandaard hadden dan de nochtans armere ambachtslui en handelaars. Het blijkt dat die laatste groep de rol van voortrekker speelde bij heel wat vernieuwingen op het platteland (b.v. m.b.t. het interieur); de rijke boeren waren konservatiever. Wanneer de welvaartsstijging zich in de tweede

helft van de 18de eeuw definitief doorzet, verhogen alle beroepsgroepen hun levenspeil, zelfs die die er financieel op achteruitgaan. Vanaf het midden van de 18de eeuw zien we belangrijke innovaties en een steeds stijgende drang naar meer comfort. Dat vooruitgangsstreven, met de daarmee gepaard gaande verandering in de arbeidsetiek (van spelende mens naar naarstige mens), zou volgens de auteurs de mentaliteit vormen waarin de Industriële Omwenteling zich gunstig kon ontwikkelen. Daarmee was 'het einde van de onveranderlijkheid' (= het Ancien Régime) definitief ingeluid en brak een nieuwe tijd aan, die van het industriële kapitalisme.

Het werk wordt door Ch. Vandenbroecke in het *Ten Geleide* terecht een 'modelstudie' genoemd. Zelden of nooit zagen we van een Heemkundige Kring een publikatie van zo'n hoog gehalte. We bevelen dit boek sterk aan bij iedereen die in geschiedenis en meer bepaald in volksgeschiedenis is geïnteresseerd en hopen dat het de navolging krijgt die het verdient. De auteurs en de Heemkundige Kring van Nevele, die het initiatief voor de studie genomen heeft, worden hierbij gefeliciteerd.

Tot slot hoop ik ook dat de 3 auteurs die in dit BTK-project als een soort van 'wegwerpwetenschapsmensen' tewerkgesteld waren, ondertussen passend werk hebben gevonden.

Jacques Van Keymeulen
assistent R.U.G.

LANDLOPERS

1987 : jaar van de daklozen. Wat? Daklozen hier?

1. Aktueel type
2. Feuille de route
3. Kausaliteit en Kontinuiteit

1. Dee in Brakel - Everbeek

Een aktueel type kun je nog aantreffen in Brakel en omgeving, vooral in het gebied van Everbeek, om de eenvoudige reden, dat hij er betrekkelijk regelmatig gaat eten in het klooster, in het Rusthuis St.-Marie naast de kerk. De zusters bedienen hem daar, als hij komt, aan een tafel in de gang. Hij krijgt een bord soep, aardappelen en vlees en groenten, op de vrijdag vis. Hij stelt geen eisen en is tevreden met bar weinig. Reklameren staat niet in zijn woordenschat; een dankwoord mompelen soms. Vóór een paar weken haalde hij een ongewone toer uit. Om zeven uur 's ochtends, terwijl de zusters voor het gebed in de kapel vertoefden, belde hij aan de voordeur, bleef aandringen. De zuster van de keuken gaf niet toe. De rare klant zou wachten. Een andere zuster stond op, na herhaaldelijk bellen.

Hij had vreselijk honger, kreeg een paar boterhammen in de gang en was verdwenen, toen de zusters de kapel verlieten.

Zo gedraagt hij zich, aan niemand en aan niets gebonden. Hij beschikt over een vrij goede damesfiets, die hij van een landbouwer gekregen heeft, na er enkele dagen gewerkt te hebben. Loon in natura.

Hij hokt voor het ogenblik in een kelder van de oude melkerij, te Opbrakel. Een paar jaar geleden is er in het putteke van de winter paniek geweest. Een buurvrouw zag rook in de bovenste verdieping van de verlaten melkerij. Daar was brand ontstaan. Een oproep naar de brandweer. Op de tijd van een vloek en een zucht waren de manschappen op de plaats en spoten water door het venster. Wie kwam er te voorschijn? De landloper. Hij had zich daar genesteld en vloekte afgrijselijk. In volle winter hadden vlijtige pompiers hem druipnat gespoten. Door dat feit geraakte hij ietwat meer bekend en kenden velen zijn naam: Dee.

Een gesprek kan je niet voeren met hem. Hij praat in en uit. Drie, vier personen hebben me dat voorspeld. Op een derde verkennings-tocht tref ik hem aan bij het klooster, buiten aan de muur bij zijn fiets, om twaalf uur. Hij is reeds klaar met eten, als de anderen beginnen.

Hoe steek je van wal tegen een eenzaat die zich tegen niemand onthult of kan onthullen?

- Dee, heb je gene kou? - Kou? Nooit.

Hij draagt een hemd, twee pullen, een vest, een vuile regenmantel, een bruine pet. Zijn kledij wisselt makkelijk. Goede zielen gunnen hem die. Een vertrekpunt langs een andere kant en wand.

- Dee, ik heb veel in een koeiestal geslapen, als een koe moet kalven en zo. Voor een koe hoef je niet bang te zijn. Ik heb meer schrik van een paard. Dat kan stampen en dat is gevaarlijk.

Hij kijkt verwonderd op.

- Een paard kan bijten ook, gevaarlijk met zijn poten en zijn muil. Daar is plots contact, maar het stokt terstond.

- Waar ga je nu naartoe?

- Ja. Het leven is een aardig ding. De mensen betalen hun schulden niet. Ik was eerst bij een boer. Daar was een meisje van zestien jaar. De wet heeft ze weggedaan. Mijn vader was een fostman (mijnwerker), mijn moeder een versleten slore. Ik was in Wortel en in Hoogstraten.

- Moest je daar werken?

- Neen, maar er was een schrijnwerkerij... en een papierfabriek. 's Avonds mocht je weg... De patron ligt op sterven... die heeft nog veel Engels geld... Ja, den toebak. Die moeten we nog leveren bij Michel Vekeman, een bakker. Hij woont in Brussel. We moeten rond Parijs gaan werken.

Flarden van vroegere belevenissen spelen en spoken ordeloos door zijn hoofd. Weinigen bekommeren zich om hem, de kloosterzusters en een goedhartige boer hier en daar. Hij bekommert zich om niemand. Er leeft geen behoefte om te beminnen of om bemind te worden. Hij doet geen goed en geen kwaad. Hij fietst en eet en slaapt. Zonder zorg voor morgen en overmorgen. De zon en de regen zijn hem even lief, even negatief. Geen contact met mensen en dieren. Officieel is hij nergens aangeschreven of ingeschreven. Wel afgeschreven in de burgerlijke stand te Twee-Akren, op 30 september '80. De geboorteakte van 11 april 1916 te Zarlardinge vermeldt hem als Mincke Roger, Amedée.

Met deze gegevens verstrekt de ambtenaar van de burgerlijke stand te Brakel de verklaring van zijn naam Dee. Het is het laatste deel van zijn tweede naam. Dat het vroeger niet immer nauw stak, bewijst zijn huwelijksakte van 14 juli 1946 te Geraardsbergen: Mincke Roger, André. De rijkswacht had met hem een contact in 1980. Hij had geen eenzelligheidskaart bij. Lag die in Twee-Akren? Daar is Dee 'ambts-halve afgeschreven', want hij komt er geen kiesbrief afhalen, woont er niet op een vroeger aangegeven adres. Officieel is hij er geen burger meer. De rijkswacht zou hem opzoeken in Brakel, maar vond hem niet meer, na een toevallige ontmoeting langs de straat. Hij is aldus niet ingeschreven in Brakel, waar hij 'logeert' in de kelder van de oude melkerij, in een oude schuur van een boer, in een verlaten schuilhuisje op een weide. In de loop van de winter slaapt hij af en toe in een stuk(?) auto van een garagebedrijf in Parike.

Hij is gehuwd geweest met Simonne De Mil van Geraardsbergen. Er is een zoon geboren. Die is vroeg gestorven. Bij Dee zat het trekken in het bloed. Hij leurde met vis, eerst voerde hij die rond met een kruiwagen, dan met een karretje met een ezeltje die hij gekocht had op de jaarmarkt te Sint-Lievens-Houtem, daarna met een paard. Na de dood van zijn kind geraakte hij 'op de dool', zonder werk en zonder woonst. Zijn echtgenote had nog een paar kinderen, waar hij niet van af wist. Hij kreeg last met de diensten van de openbare onderstand om die kinderen te onderhouden. De overheid legde beslag op zijn erfenis. Op dat moment vertoefde hij reeds als ontwortelde in Wortel, in de weldadigheidskolonie. Dank zij de handtekening van een paar

"Den Dee"

Woonplaats van "Den Dee"

familieleden, voor een vorm van een borg, geraakt hij vlug vrij en kon opnieuw ronddolen in de streek van Brakel en Geraardsbergen. Zijn broeder, Gilbert, geboren in 1907, verblijft in het rusthuis St.-Marie bij de Plaats in Everbeek, vertelt traagzaam over zijn vader, een koolputter, en zijn moeder die meehielp in het gezin met het kweken van een paar geiten en konijnen. Gilbert is een gepensioneerd mijnwerker, maar was uit speciaal hout gesneden. Hij verstond de uitzonderlijke kunst mijnwerkers te helpen in hachelijke omstandigheden. Als iets misliep onder de grond, als de porillon ofte meestergast moeilijkheden kende, riep hij Gilbert en die heeft er verscheidene koolputters 'verlost', gered, en natuurlijk hebben andere mannen die redding op hun naam geschreven.

Hij heeft weinig of geen contact met zijn broeder, de tramar of trimar, zoals sommigen Dee bestempelen.

Dee behoort tot de uitzonderingsgevallen die zichzelf figuurlijk en letterlijk uit de maatschappij uitsluiten, met de stille wens ergens een brok eten te krijgen en ongestoord onder een afdak of in een vervallen auto te kunnen slapen.

Zon- en werkdag zijn sinds vele jaren in een effen tempo gelijk gestreken voor hem. Formulieren en paperassen kent hij niet. Werknemer wordt hij totaal okkasideel, voor een beperkte duur. Zijn leuze en filozofie is fenomenaal eenvoudig: gerust laten en gerust gelaten worden. Hoeveel filozofen lopen er zo nog rond?

Daag, Dees, met je lichte geest en oersterke lichaam.

In het volksleven speel je een kleine rol, heel even aan de rand, als een laatste der Mohikanen, van de miswassen die eenzaam en eenzellig ook hun eigen geluk beleven, zonder last of lust.

12 juni '87.

Na een korte kennismaking met deze rare kwast, schakelt de teletijd-machine ons over naar een trimar in het midden van de vorige eeuw die meer dan drie provincies voor zijn rekening neemt.

II. Feuille de Route van Vandeputte Francois in 1846

Een ongewoon dokument in handschrift: *feuille de Route*, van Zottegem. Het behelst een officieel 'laisser passer'.

Province de la flandre Orientale

Commune de Sottegem

feuille de Route

Signalement
 age de 59 ans
 taille 1.6.7.
 cheveux gris
 sourcils id.
 front rond
 yeux bleu
 Nez moyenne
 Bouche moyenne
 Menton Rond
 visage ovale
 marque particulier

Le Bourgmestre, Invite les autorités Civiles et Militaires du Royaume de Belgique à laisser passer et Librement circuler dans la Royaume de Belgique le Nommé Vandeputte françois Tisserand Natif de Munckswalm province de la flandre Orientale demeurant à Sottegem et à lui procurer aide et assistance en cas de besoin.

Délivré à l'hotel communal le 2 Juillet 1846

pr Le Bourgmestre absent
 (handtekening) 1er Echevin

Ne sait Ecrire

Payé Quarante Cinq Centimes
 pour indemnité de route jusqu'à
 Lokeren distance de trois lieues
 Wetteren, ce 3 juillet 1846
 Pr L'Admin. Communal
 Le Chef de Bureau
 (handt.)

Payé l'Indemnité de Route jus-
 qu'à Wetteren
 Sottegem le 2 juillet 1846
 Le Bourgmestre (handt. ev)

Payé l'indemnité de route jus-
 qu'à St. Nicolas
 Lokeren, 4 juillet 1846
 (handt.)

Payé l'indemnité de route jus-
 qu'à Anvers.
 St.-Nicolas le 5 juillet 1846
 (handt.)

Payé l'indemnité de route jus-
 qu'à Malines.
 Anvers, le 5 juillet 1846
 (handt.)

Payé l'indemnité de route jus-
 qu'à Malines.
 Anvers, le 5 juillet 1846
 (handt.)

Payé l'indemnité de route jusqu'à Louvain.
Malines, le 6 juillet 1846
Le Commissaire de Police Adjt.
(handt.)

Payé l'indemnité de route jusqu'à Tirlemont.
Louvain le 7 juillet 1846
adjt.
(handt.)

Payé l'indemnité de route jusqu'à St. Trond.
Tirlemont, le 7 juillet 1846
(handt.)

Payé l'indemnité de route jusqu'à Tongres.
St. Trond, le 8 juillet 1846
(handt.)

Payé à Tongres l'indemnité de route jusqu'à Liège
le 9 juillet 1846
(handt.)
(Liège-Namur ontbreekt)

Payé l'indemnité de route jusqu'à Nivelles.
A Namur, le 11 juillet 1846
(handt.)

Payé jusqu'à Hal
Nivelles le 12 juillet 1846
(handt.)

Payé l'indemnité de route jusqu'à Enghien
Hal, le 12 juillet 1846
(handt.)
(Terugkeer naar Zottegem ontbreekt)

De 'route' van onze tisserand ofte wever bewijst, dat een van onze voorouders als toerist of landloper tot heel wat meer in staat was, dan wij thans. We volgen zijn spoor :

Zottegem	naar	Wetteren	stempel	2 juli 1846
Wetteren	naar	Lokeren	stempel	3 juli 1846
Lokeren	naar	St.-Niklaas	—	4 juli 1846
St.-Niklaas	naar	Antwerpen	—	5 juli 1846
Antwerpen	naar	Mechelen	—	5 juli 1846
Mechelen	naar	Leuven	stempel	6 juli 1846
Leuven	naar	Tienen	stempel	7 juli 1846
Tienen	naar	St.-Truiden	—	7 juli 1846
St.-Truiden	naar	Tongeren	—	8 juli 1846
Tongeren	naar	Luik	—	9 juli 1846
Luik	naar	Namen		
Namen	naar	Nijvel	stempel	11 juli 1846
Nijvel	naar	Halle	—	12 juli 1846
Halle	naar	Edingen	—	13 juli 1846
Edingen	naar		—	

Zijn reis verloopt in twaalf dagen. Hoeveel kilometer heeft hij afgelegd in die periode? Dat kunnen we bij benadering berekenen. Ongeveer vierhonderd tot vijfhonderd kilometer? Welke wegen volgde hij? Welk resultaat heeft hij behaald? Dat blijft een groot vraagteken.

Een dergelijke *feuille de route* of, in het Nederlands, marsroute (marcheroute), de weg/richting die je (een soldaat) op een mars volgt, krijg je niet zo gauw in handen. De stempels en handtekeningen staan borg voor de authenticiteit.

Intussen zijn er ook valse attestaties voor bedelaars bekend. Danny Lamarcq, ons medelid, deelt een geval mede bij de vonnissen in het proces van Jan de Lichte. Asper, Zingem en Sleidinge komen er van pas.

OM dieswille dat gy *Joannes Petryns*, gebortig van *Singen* Casselrye van *Audenaerde*, aldaer woonende, oudt in de 40. jaeren, u soo verre hebt vervoordert van binnen den Lande te bedelen, ende omme de compassie van de menschen te exciteren, u te doen maecken eene valsche Attestatie op den naem van Borgemeester ende Schepenen van *Asperen* ende *Singem*, de welke gy benevens uwen Sone met verscheyde valsche Handt-teeckens op hunnen naem hebt onderteekent, ende voorders nog grootelyckx suspect zyt van twee valsche Attestatien te hebben gemackt, ende de selve onderteekent op den naem van Borgemeester ende Schepenen der Prochie van *Slydinge*, te hebben behandigt aen *Gabriël vander Cruysen*, ende *Pieter Ryckaert*, soo alles breeder ten Proesse komt te blycken, alle 't welke niet lydelyck zynde **ineen Landt van rechte sonder condigne straffe, andere ter exemple.**

Soo is't dat den Raedt van de Provocet-Generael &c.

Wyfen ende condemnereu u ter causen voorschreven op een Schavot op de Merct alhier gebrant-merckt ende geteekent te worden met de letteren G. A. L. ende voorders vervoert te worden naer de Galleye, omme aldaer te dienen ende te verblyven den tydt van ses consecutive jaeren, condemnereu u voorders in de kosten van den Proesse ende misen van Justitie ter taxatie.

Aldus gearretteert ter presentie alsvooren &c. binnen den Landt-huysse tot *Aelst*, den 7. December 1748. onderteekent P. F. ПЕТКЕ.

Ende geëxecuteert ten selven daege.

Vonnis van 7 dec. 1748. In: *Vonnissen, Verleent binnen de Stadt AELST, ten laste van menigvuldige Moordenaeren, Dieven, Vagebonden ende andere Quaetdoenders...*, begonnen 7. October 1748 ende ge-eyndigt 14 December daer naer. (Ghendt). Fotostatistische uitgave in: Danny LAMARCQ. *De bende en Jan de Lichte...* (zie bibliografie).

Landlopers, asocialen, zijn lieden die rondzwerven van plaats tot plaats, of binnen een bepaalde gemeente of stad.

Landloperij is strafbaar wegens het gevaar dat personen die zonder middelen van bestaan rondzwerven, tot het begaan van strafbare feiten kunnen/zullen komen.

In ons land voorziet een wet van 27 november 1891 een reeks veiligheidsmaatregelen van eer maatschappelijk karakter, gewijzigd en gevolgd door de wet van 12 febr. 1897 en 15 mei 1912. In dit kader bestaan:

- het toevluchtshuis of Strafinrichting van *Merksplas*, met een Nijverheidsdienst, Rijkslandbouwbedrijf en Volmakingsinstelling van de Penitentiaire Kaders.
- de Rijksweldadigheidskolonie, 'een vrije kolonie', met een reeks hoeven op een domein van ca zeshonderd ha te *Wortel*.

Leuk klinkt de term en uitdrukking dat de opgesloten landlopers 'ter beschikking van de regering worden gesteld'.

Bij het aanraken van de figuren 'landloper - bedelaar' zou er kans bestaan in vogelvlucht een bondige historiek te leveren, in de oudheid, de middeleeuwen, en daarna. Elke periode treedt op met eigen kenmerken. De gevluchte slaven in de Romeinse tijd vormen een eigen groep en zo kun je voorbeelden voorschotelen, met telkens eigentijdse verklaringen. Dergelijke uiteenzetting past wellicht bij een andere gelegenheid.

Eén punt zou makkelijk verwondering kunnen verwekken, nl. het feit, dat bedelaars zich ook als genezers-kwakzalvers presenteren :

*Wilt gij anders geld en goed bejagen
 Zo begint van meesterijen te gewagen :
 Zegt dat gij een meester zijt in konsten wies (wijs)
 Tegen veel ziekten weet gij goed advies;
 Hebben zij hoofd-zweer oft tand-zweer rede,
 Zegt : ik kan ze genezen, de jicht ook mede;
 Den hoest oft ook een koude mage
 Kunt gij verdrijven van dage te dage.*

*...
 Zegt dat gij ook kunt snijden den steen
 Ende daartoe helen arm ende been.*

(Knuvelder, 50)

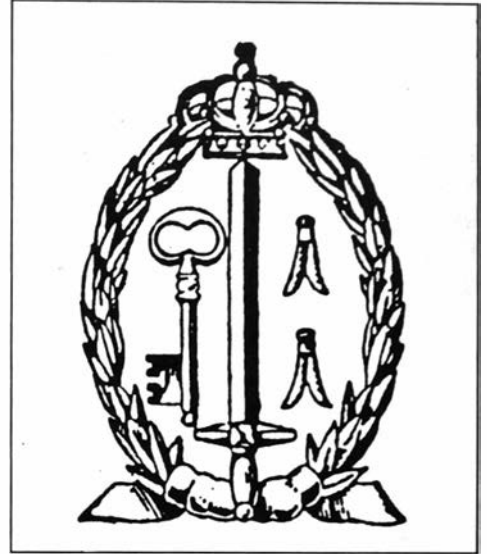

Een blinde

Half arm, half rijk.

Op vrije voeten? biedt onder hoofdstuk 7 "divergerende wegen van sociale beheersing de doorbraak van het industriële kapitalisme in Westeuropese landen" in menigvuldige bijzonderheden en per land. Voor Nederland en België lezen we p. 177, de opvatting voor de kolonies van de *Maatschappij voor Weldadigheid*, bij ons o.a. in Merksplas en Wortel in de vorige eeuw : de aangehaalde Maatschappij streefde ernaar de armen opnieuw produktieve leden van de samenleving te maken, door tewerkstelling in kolonies, waar ze woeste gronden moesten ontginnen en bewerken. Er was een nauwgezet systeem van straffen en beloningen voorzien. Arbeid was een alles en allen overheersende imperatief.

Twee illustraties uit onze eeuw weerspiegelen duidelijk de lange duur van dat denkproces dat arbeid, gestadige ofte hardnekkige arbeid alles overwint: *Labor improbus omnia vincit*, d.i. door flink te presteren overwin je elke last.

Ontleend aan de uitgave van L. Stroobant

Ontleend aan de publikatie van Raymond Mougnot: het symbool van de kolonie te Merksplas. Centraal, een zwaard, als teken van de gerechtigheid; de kroon wijst op de weldadigheidskolonie van het Rijk; de sleutel getuigt van het toezicht op de veroordeelden; de twee bijen (werksters) duiden op de voortdurende en gereglemateerde prestaties.

III. Kausaliteit en Continuïteit... Daklozen 1987?

We willen de oorzaken van en remedies voor landloperij mededelen, zoals een vrederechter uit Mons/Bergen ze formuleerde in 1960.

De meeste auteurs beklemtonen over het algemeen het ingewikkeld karakter van de oorzaken. Er bestaat weinig of geen kans ze netjes te schiften, te schikken en te omlijnen.

Vrederechter Raymond Mougnot poogt ze tot drie groepen te herleiden:

- 1° Ongunstige sociale toestanden: ontwortelde familie, stempelen, zwak gestel, ziekte, hoge leeftijd, vroeger gevangenisleven, enz...
- 2° Karakteriële elementen: ontreddering bij tegenslag, onstandvastigheid en besluiteloosheid, vadsigheid, lust als parasiet en tafelschuimer, Wanderlust, nalatig en onbezorgd luiers, drankzucht, trek-lust...
- 3° Factoren rechtstreeks in verband met de psychopatologie: geestesstoornissen, chronisch ethylisme, lieden behept met waanideeën, schizofrene sukkels, enz.

De klassifikatie is voor een ruim deel ontleend aan A. Alexandre Vexliard, *Le clochard*.

De rechter ziet naast de karakterelementen als vadsigheid, onbezorgd luieren, onstandvastigheid, ontreddeering bij tegenslag factoren waar de omgeving de rol speelt: familiale ontreddeering en ruzies, teleurstelling in het beroepskader, armoede, en, voor meer bejaarden, last om zich aan de sociale wetten aan te passen.

Voor het schouwen naar de remedies laten we een directeur van de Weldadigheidskolonie te Merksplas aan het woord.

Wanneer de mannen, die er ter beschikking van de regering gesteld zijn, voldoende geld verdiend en verzameld hebben om de instelling te verlaten, ziet hij drie groepen:

- a. De fysisch minderwaardigen;
- b. De minderwaardigen op moreel en intellectueel gebied;
- c. De terugkeerders of -zakkers die steeds naar het vertrekpunt zakken, door het hervallen in vroegere fouten: boeven die een geringe diefstal bedrijven, degenen die onder toezicht van de politie blijven voor een of andere reden, die niet op eigen poten kunnen staan, recidivisten die uitgestoten worden door de maatschappij.

Zijn beschouwing bij het afscheid:

Bij de vrijlating ben ik niet in staat de gezondheid of een van de ontbrekende ledematen te bieden aan de verminkten, de éénarmigen en éénhandigen, de halfblinden, de lijdens aan een soort vallende ziekte en anderen van de eerste reeks; aan de stompzinnigen, de halfgaren, de ontaarden, de half sprakelozen, de versuften en de besluitelozen van de tweede reeks kan ik geen gezond oordeel, vastberadenheid, verstand of werk- en wilskracht medegeven.

De sukkels uit de derde groep worden min dan ooit aanvaard door hun familie of omgeving. Bepaalde feiten en oorzaken hebben aanleiding gegeven tot een eerste vrijheidsberoving. Dezelfde feiten en oorzaken treden in werking na hun heengaan uit de kolonie en leiden naar het eerste resultaat: de (terug)tocht naar Merksplas. Vele landlopers leggen het overigens zo aan boord, dat ze de wintermaanden in de kolonie kunnen doorbrengen.

Dit thema is voor een doorgedreven onderzoek haast onoverzichtelijk en onuitputtelijk.

De tijd en de terminologie schuiven andere opvattingen en uitdrukkingen naar voor.

Let even mee:

DAKLOOS...

Wat? Daklozen hier?

De overheid en onze sociale werkers en werksters hebben een andere term gekozen, of liever twee: *de dakloze, de thuisloze.*

De taal legt vaak de klemtoon op het element alleen - solus, in het Engels en Frans: solitaire; in het Duits wordt het; Alleinganger, -geher, -steher, in het Nederlands: alleenstaand.

Is het bestaan van een eenzaat, een uitgestotene, of iemand die zichzelf uitsluit, onze aandacht niet waard?

Landlopers en vagebonden verschillen en zijn gelijk. De auteurs Catharina Lis - Hugo Soly - Dirk Van Damme zien in hun merkwaardig boek *Op Vrije voeten?* (zie bibliografie) geen onderscheid meer. Het register stipt gewoon aan: Landlopers, zie vagebonden.

Van land tot land zullen de begrippen sterk verschillen, bij voorbeeld in Frankrijk voor clochard en vagebond. De houding van de politie en rijkswacht die soms zeer gematigd optreden, helpt dat onderscheid versterken. Dat is voer voor verder onderzoek.

Dak- en thuislozen is thans het uithangbord!

Renaat van der Linden

BEKNOPTE BIBLIOGRAFIE

Paul BONENFANT. *Le problème du paupérisme en Belgique à la fin de l'ancien régime*. Académie royale de Belgique. Mémoires. Deuxième série. Tome XXXV, 1934. *Les maisons de force*, 249-307.

Louis CARLEN. *Wallfahrt und Recht im Abendland*. Freiburg, Universitätsverlag, 1987, 260.

Wim DEPREEUW. *Overheidshandelen: landloperij, bedelarij en thuisloosheid. Een analyse in historisch perspectief*.

In: Kris COENEGRACHTS, Katie VAN CAUWENBERGE (red.). *Een bed voor meer dan een nacht*. Gent, Oikonde/Van Loghum Slaterus, 1983, blz. 113-131.

Theodor HAMPE. *Die fahrende Leute in der deutschen Vergangenheit*. Jena, 1924, 128, 117 ill.

Gerard KNUVELDER. *Van Zwervers en Vagebonden. Opstellen over middeleeuws "uitschot"*. Helmond, z.d., 80, ill.

Danny LAMARCQ. *De bende en Jan de Lichte volgens de processen van 1748*. Jaarboek v/d Zottegemse culturele kring, 1977-1978, Passim, vonnissen i.v.m. landlopers en bedelaars.

Catharina LIS - Hugo SOLY. *Armoede en kapitalisme in pre-industrieel Europa*. Antwerpen, 1986, 293.

Catharina LIS - Hugo SOLY - Dirk van DAMME. *Op vrije voeten? Sociale politiek in West-Europa (1450-1914)*. Leuven, 1985, 240.

Marleen MAES. *Kledij als teken van marginaliteit in de late middeleeuwen*. Studia Historica Gandensia. Gent, 1986, 135-153: Armen en bedelaars.

Raymond MOUGENOT. *Le problème du Vagabondage et de la Mendicité*. Bulletin de l'administration pénitentiaire, 14 (1960) n° 2, 53.

A. PAGNIER. *Du vagabondage et des vagabonds*. Lyon.

A. PAGNIER. *Le vagabond, un déchet social*. Paris, 1910.

Repertorium. Onthaalhuizen voor thuislozen. Vereniging der Vlaamse Onthaalhuizen. Zie boven. 1986, 68.

L. STROOBANT. *Des dépôts de mendicité en Belgique*. Turnhout, 1908, 16, ill.

Elis. SUDECK. *Bettlerdarstellungen v. Ende d. 15. Jahrhundert bis zu Rembrandt*. Strasbourg, 1931.

Carine van BRUWAENE. Frank SIMON. Antonia VERBRUGGEN-AELTERMAN. *Sociale politiek, proletarisering en armoede. Een aanzet tot didactische verwerking*. Interfacultair centrum voor lerarenopleiding. RUG Bijdragen Nr. 6, 1985, passim.

Renaat van der LINDEN. *Les vagabonds. The life cycle*. SIEF's third congress. April 8-12, 1987. 9 ill. (Institutet för Folkklivsforskning, Stockholm).

Gerard van MEXEL, m.m.v. Mieke DESSEIN & Kris COENEGRACHTS. *Thuisloosheid in Vlaanderen. Verkennende studie met bijzondere aandacht voor de tewerkstelling en inkomenspositie van thuislozen*. Onderzoeksrapport '84. Tweede uitg. met aktualisering '85. Vereniging der Vlaamse Onthaalhuizen. Waterloostraat 27, 2600 Berchem, 193, statistieken en tabellen.

Alexandre VEXLIARD. *Introduction à la sociologie du vagabondage*. Série: Petite bibliothèque sociologique internationale. Paris, 1956, 247.

Idem. *Le clochard. Etude de psychologie sociale. Avant-propos* de Henri EY. Coll. Bibliothèque neuro-psychiatrique de langue française. Ed. Desclée de Brouwer, 1957, 51 e.v.

DE HEILIGE AMELBERGAVERERING IN OOST-VLAANDEREN

INHOUD

1. Leven van de heilige Amelberga.
2. De relieken.
3. De bedevaarten.

I. De ommevang of "wegom" ter ere van de H. Amelberga.

1. Lokalisatie en site.
2. De H. Amelbergakapelletjes.
3. De wegom.
4. Bijvoegsels.

Besluit.

II. De heilige Amelbergaverering te Mater.

1. Geografische en geschiedkundige schets.
2. Verblijf van de heilige Amelberga te Mater.
3. De H. Amelbergakapel.
4. De ommevang ter ere van de H. Amelberga.

Besluit.

III. Afbeeldingen en relieken van de H. Amelberga.

IV. Bibliografie.

Oud bidprentje van nà 1700. (Privé-bezit).

1. LEVEN VAN DE H. AMELBERGA

Het katholiek geloof kreeg in de jaren 600 reeds vaste voet in de Nederlanden, onder Clovis II (638-656). Dank zij het evangelisatiewerk van de H. Gaugericus (+ 625), bisschop van Kamerijk, en H. Medarius (+ 556), de H. Amandus en de H. Bavo (7de eeuw); de H. Lieven wordt ook vernoemd. In het hoge noorden predikte de H. Willibrord (+ 696). Terecht zou men de 7de eeuw de "Eeuw der heiligen" kunnen noemen.

Koningen en prinsen beschermden deze geloofszendingen en schonken een sterkere steun aan kerken en kloosters.

In die eeuw leefde ook Amelberga, de heilige van Temse, waaraan deze studie gewijd is.

Amelberga, van adellijke afkomst, kleindochter van Pepijn van Landen, zag in 690 het levenslicht te Rodange (Groot-Hertogdom Luxemburg). Haar ouders, Christiaan en Eva, van wie wij verder niets weten, bezaten in het hedendaagse Vlaanderen grote bezittingen, waaronder Mater en Temse. Amelberga werd na de dood van haar ouders opgevoed te Bilzen door haar tante, de H. Landrada. Nadien verbleef ze eerst te Mater, maar achtervolgd door Karel Martel, die haar met geweld huwen wou, vluchtte ze langs de boorden van de Schelde naar Temse toe. Toen zij de overkant wilde bereiken, vond zij, naar de legende vertelt, geen schuit of boot om de stroom over te steken. Zeer verlegen bad zij God. Plots merkte ze te midden van de stroom een grote steur, die naar de oever zwom en zich voor haar de voeten legde, met de rug boven water, als wilde hij haar overbrengen. Amelberga stapte met vertrouwen op de rug van de vis en voer over naar Temse. Vandaar de afbeeldingen van Amelberga met de steur.

In de volksmond wordt gezegd dat jaarlijks, rond het feest van de H. Amelberga (10 juli), een steur de Schelde kwam opgezwommen tot Temse. In feite kon men er nu en dan een steur bemerken in de Scheldestroom, tot zolang deze niet vervuild was. Amelberga verbleef in Temse tot aan haar dood. Dicht bij het landgoed dat zij daar bezat, bouwde ze een bidplaats ter ere van Onze-Lieve-Vrouw.

Men kon tot vóór de laatste herstellingen van de huidige kerk, boven de ingang lezen: "S. Amelberga heeft deze kerk gebouwd ter eeren van Onze-Lieve-Vrouw omtrent 't jaer 770, ende is hier binnen deze prochie gestorven ende in deze kerk begraven anno 772". (1)

Sommige fundamente van de huidige kerk, in ruwe ongebeitelde arduinblokken, behoren volgens de Heer Dr. Verhofstede, (2) tot de tijd van Amelberga, voornamelijk deze rond haar begraafplaats. Bij de laatste opgravingen (januari 1979), binnen de huidige kerk, heeft men eveneens fundamente gevonden van een vroegere romaanse absis.

Amelberga was in Temse graag gezien. Zij bad veel, was blijmoedig, en voor armen en zieken was zij een troost en steun. In alles was zij wonderdadig: in hongersnood en ziekte en bij uiterst droge zomers. Zo vertelt de legende van een wonderbare put, waarover verder. Het voornaamste ommegang-kapelletje is gebouwd naast een waterput. Amelberga stierf te Temse op 10 juli 772 en haar gedachtenis bleef voortleven. Honderd jaar na haar dood werd zij door de bisschop van Utrecht op de kalender van de heiligen geplaatst. (3) Haar graf in de

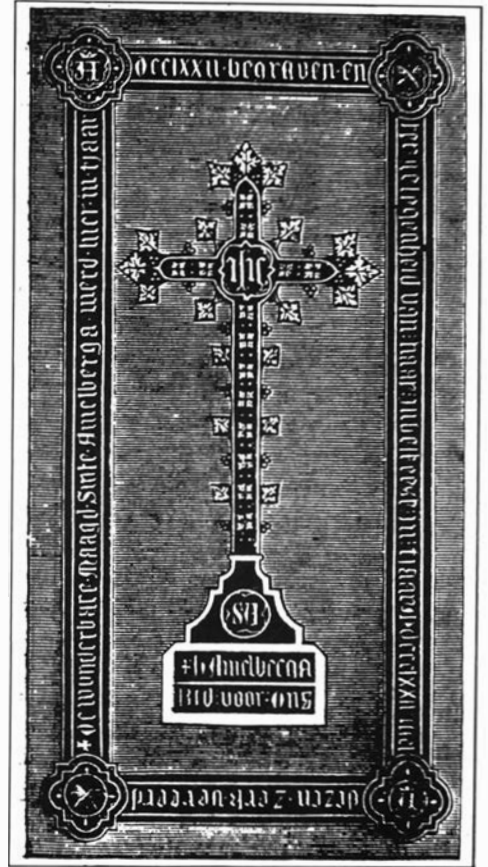
*S. Virgo AMELBERGA Rodni Ardenne nata, Belisæ instituta,
 Tem. sece in juris sui villâ ad Scaldon an. 772. mortua et sepulta:
 à Roberto Blandiniensis Monasterij. Abbate inuenta, ibidemq;
 auspice Baluino Ferreo Primo Flandrie Comite an. 870. trans-
 lata, et reliquis S. Bertulphi coniuncta: his vltimis turbulentis
 temporibus perijt. Huic Guilielmus Episcopus Tornacensis
 an. 1331. die 9. Octob. per totam Christianitatem Guldensê
 Festum cum indulgentijs 40. dierum die sua consueta indixit.*

Hic vixit. Hic sece.

Bidprentje ter ere van de H. Amelberga, 1625.
 Uit: J. HEYNDRIKX. Het leven van de wonderbare Maecht S. Amelberga.

Oud bidprentje, waar in het onderschrift melding wordt gemaakt van de "translatio" van de H. Amelberga naar de Abdij op de Blandinusberg Gent. (privé-bezit)

Neogotische grafsteen met ingelegd koper van de H. Amelberga in de zuidbeuk van de O.-L.-Vrouwkerk Temse. Naar een plan van J.B. Bethune.

kerk is met veel eerbied bewaard gebleven, doch de grafsteen kende gedurende al de verdere jaren, met de verbouwingen van de kerk, veel veranderingen. Tijdens het jubeljaar van 1872 kreeg zij een nieuwe steen volgens het ontwerp van de neogotieker Jean Bethune (1821-1894), (4) nu nog te zien in de zuidbeuk van de kerk.

Het stoffelijk overschot van de H. Amelberga is echter niet in Temse gebleven. De heerlijkheid Temse die haar toebehoorde, ging na haar dood over aan de Graven van Vlaanderen, alsook de bezittingen van haar broer Rodin, die in Montecassino (Italië) als Benediktijn leefde.

2. DE RELIEKEN

In 862 was Baudewijn I, bijgenaamd "met de ijzeren arm", Graaf van Vlaanderen. In die tijd omvatte Vlaanderen : het Gentse, het Kortrijkse, het Doornikse, Frans-Vlaanderen en het land van Waas, waaronder Temse. Twee jaar later, in 864, schonk deze graaf het domein Temse, nl. het dorp met zijn kerk ter ere van Onze-Lieve-Vrouw en Sint-Preter, aan de Sint-Pietersabdij te Gent. (Waarschijnlijk vindt de sleutel in het gemeentelijk wapenschild van Temse daar zijn oorsprong. De Sint-Pietersabdij zelf had 3 sleutels pal in haar wapenschild).

De monniken waren er na de eerste inval van de Noormannen teruggekeerd en zij begonnen aan de heropbouw van hun abdij.

In die tijd was het gebruikelijk de kerken en kloosters bij hun stichting of heropbouw te voorzien van relieken van heiligen. Zo liet Graaf Baudewijn I in 870(5) het stoffelijk overschot van de H. Amelberga van Temse naar de Sint-Pietersabdij overbrengen. Nochtans bleef de verering van deze heilige hier levendig voortbestaan.

Door de aanwezigheid van die relieken zou de stroom van pelgrims in de Gentse abdijskerk nog vergroten en dit was dan ook een bron van inkomsten.

In 879 kende Vlaanderen een nieuwe inval van de Noormannen. De Sint-Pietersabdij en de Sint-Baafsabdij werden verwoest. De monniken vluchtten, namen de overblijfselen van hun geliefde heiligen mede, waaronder deze van de H. Amelberga en vertrokken naar Boulogne.(6) Rond 950 keerden ze terug met de relieken, en begonnen met de heropbouw van hun kerk. Het altaar dat tot hiertoe in het koor stond werd in 1072 verplaatst naar het midden van de kerk. De rondgang van de pelgrims om het koor hinderde te veel de eredienst. Onder het altaar bewaarde men de relieken van de H. Amelberga en van de H. Bertulfus. Deze "translatio" gebeurde op 20 mei in de Sinksenweek van het jaar 1073, met grote plechtigheid.(7) Dit gebeuren heeft waarschijnlijk het ontstaan gegeven aan de vrome processie "de wegom" te Temse, ter herdenking van deze plechtige translatie. Een tekst uit 1323 immers citeert: "Het was de gewoonte op derde Sinksendag de wegom te gaan".(8) Zo kan men aannemen dat deze wegom dateert van 1073.

In 1491 verkeerden de monniken van de Sint-Pietersabdij in geldelijke moeilijkheden: zij vroegen aan de paus toelating om enkele van hun bezittingen te gelde te maken. Zo verwierf Roland Lefevre, Heer van Temse, het bezit van de heerlijkheid Temse, maar nog niet van de relieken van de H. Amelberga zelf.

In 1578 werd de Sint-Pietersabdij door de beelstormers verwoest, onder impuls van Hembyse.(9) Al de kostbaarheden gingen in de vlammen op, ook de relikwieën. Maar een deel ervan werden aan de woede van de Calvinisten onttrokken, o.a. deze van Sint-Amelberga. Na verschillende wisselvalligheden, welke niet nader bepaald kunnen worden zijn ze in Temse terechtgekomen.

Zij worden er bewaard in een prachtig zilveren groot schrijn, met het borstbeeld van de heilige, waaronder de legendarische steur en lelietak, symbool van de zuiverheid. Het is het werk van Jan Baptist Buysens, zilversmid uit Antwerpen, gedateerd 1731. Het berust nu nog onder de kerkschatten van de L.-L.-Vrouwkerk van Temse. Men vindt er ook nog een klein schrijn, dat men in de "wegom" meedraagt. Op het einde van deze "wegom", aan het negende kapelletje, komen priesters en misdienaars met het grote schrijn de bedevaarders tegevoet, en plaatsen de relikwie terug in het grote schrijn.

Het klein reliekschrijn gedragen in de ommegang. (verz. A. Suanet)

Het groot reliekschrijn in de ommegang gedragen, vanaf de negende kapel tot aan de kerk. (verz. A. Suanet)

3. DE BEDEVAARTEN

In Temse bestaat een eeuwenoude gewoonte: een bedevaart ter ere van de H. Amelberga, een plaatselijke heilige die men heden ten dage nog niet vergeten is, waar iedere echte Temsenaar mee vergroeid is.

Waarom gingen destijds de mensen op bedevaart? Dikwijls uit boete en straf. Bedevaarten werden opgelegd als kerkelijke straf, of ter uitvoering van een vonnis van de burgerlijke rechtbank. Dit laatste verdween met de regering van Keizer Karel.

Dikwijls gebeurde de bedevaart uit devotie en nood. En deze motivatie is misschien veelvuldiger dan wij kunnen denken. Een pelgrim gaat op zoek naar een veilig huis, waar hij gesticht en gesterkt kan worden, want het geloof is een geheim van liefde tussen God en iedere gelovige.

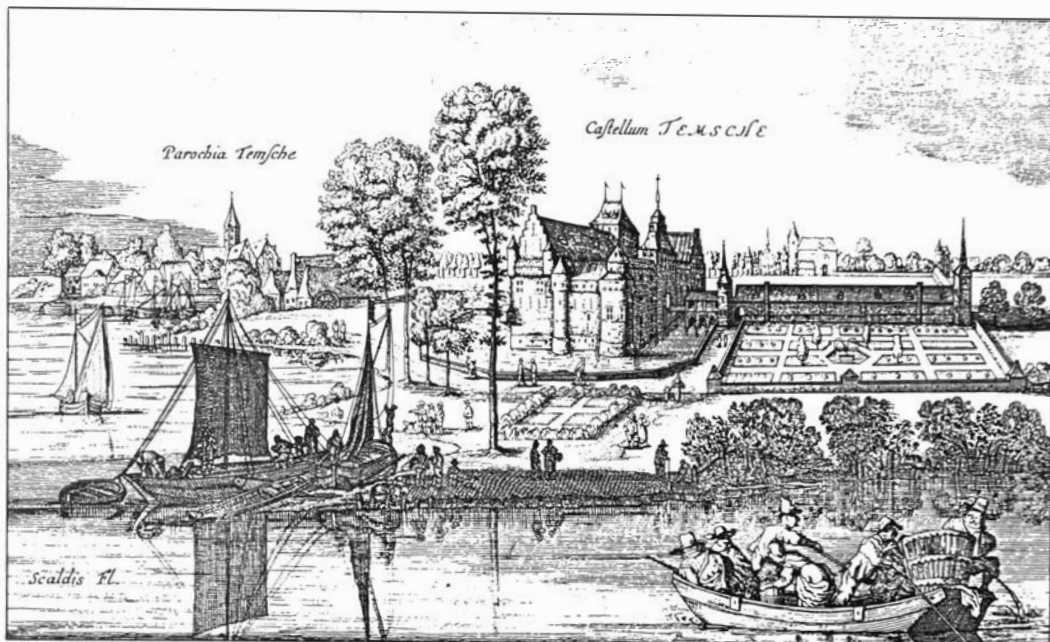
Op bedevaart gaan is reeds een oud begrip, bedevaartplaatsen bestaan overal van in de oudheid. Zo bijvoorbeeld was er Mathura en Benares voor de Hindoes, het graf van Confucius voor de Chinezen, Delphi en Olympia met de orakels voor de Grieken, Mekka met het graf van Mohammed, Medina en grafplaatsen van de marabouts voor de Islam. (10)

Voor de kristenen zijn de pelgrimstochten - nu ook wel ommegang, wegom, bedevaart of processie genoemd - tot grote bloei gekomen vanaf de 5de en 6de eeuw. De eerste bedevaartplaats was Rome met de katakomben en het graf van Sint-Pieter. Na de ontdekking van een kruisfragment te Jeruzalem in 326, door Keizerin Helena, moeder van constantijn, ontstonden de bedevaarten naar Jeruzalem. Nadien, met de "translatio" van het lichaam van de H. Jakobus naar Compostella, begonnen de bedevaarten ook naar deze plaats in de 9e eeuw. Heidense bedevaartplaatsen, vele bij bomen en bronnen, werden omgevormd tot kristelijke.

Voor de kristenen begon het allemaal in de kerk, met een geestelijke plechtigheid, nadien kwam het profane erbij. Men vertrok met "Staf" en "Tas" (Palster en Scerpe) die eerst in de kerk gezegend werden. De pelgrims ontvingen aldus de reiszegen en vertrokken meestal in groep. Hun staf en tas waren hun internationaal paspoort. Ter plaatse aangekomen ging men al biddend rond het heiligdom of rond het altaar of het beeld. Op de terugreis hadden ze op hun hoed of kled een sprekend teken van de heilige, die ze vereerd hadden, een "insigne". Voor Rome was dit een "Veronike" met het hoofd van Kristus.

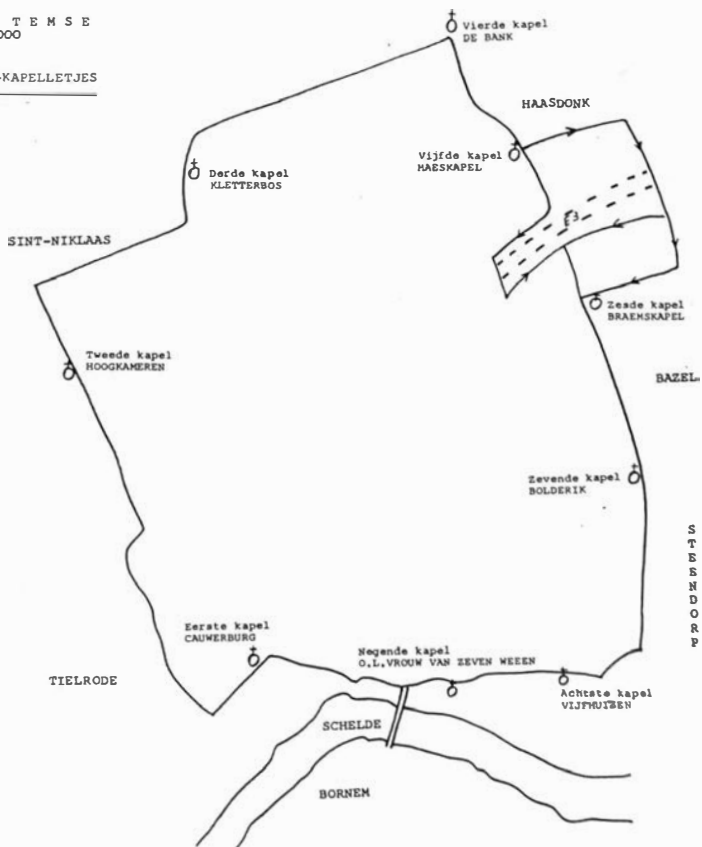

Bedevaartvaantjes type Alfons Thys, fecit 1957. Uit: R. van der Linden, *Bedevaartvaantjes in Oost-Vlaanderen*, 1958.

Gravure van Temse, uit Sanderus. Flandria Illustratia 1641.

PLAN VAN TEMSE
 SCHAAL : 1/30.000
 DE H.AMELBERGA-KAPELLETJES

Plan van Temse.
 Huidig parcours van de "wegom" met de
 plaatsen van de H. Amelberga-kapelletjes.

Voor diegenen die naar Jeruzalem togen een "Kalvarieberg" in tin of perkament. De bedevaarders van Compostella droegen als insigne de Sint-Jacobsschelp. Zo kunnen we zien op schilderijen en tekeningen van de middeleeuwen, bijvoorbeeld op het "Lam Gods" van Van Eyck, in de groep van de "Pelgrims" de persoon achter de H. Kristoffel met de Sint-Jacobsschelp.

Ook vaantjes kwamen in gebruik, vanaf de 14de en 15de eeuw, maar vooral in het begin van de 16de eeuw deed het vaantje zijn algemene intrede en vormde het een bewijs dat men wel degelijk in het bedevaartsoord was geweest. De vaantjes kregen nog een grotere waarde doordat een geestelijke ze, vóór ze te koop werden aangeboden, met een relikwie had aangeraakt. Nadien werden ze in huis of stal ter bescherming opgehangen. Ook in Temse kwam men na de ommeegang met een driehoekig vaantje naar huis.

Op 16de eeuwse schilderijen komen bedevaartvaantjes voor, onder meer op "Het Kiel buiten Antwerpen" 1587 door Jacob Grimmer, en op de "Sint-Joriskermis" door Pieter Breugel, daar ziet men een processie die de kerk binnentreedt terwijl het spel van Sint-Joris op het dorpsplein wordt vertoond. Bij Breugel wordt reeds duidelijk onderscheid gemaakt tussen het geestelijk element dat de processie is, en de kermis met het profane spel, dat van de processie is losgeraakt en in de ommegangen is terecht gekomen.

Elke bedevaart nochtans, welke aard ze ook had, behoudt toch haar zaligmakende kracht.

Ommegangen krijgen vanaf de 14de eeuw een grote betekenis. Zo kennen we ook de Brusselse, die dateert van 1359, en de Antwerpse van 1398. In Temse dateert zij reeds van de 11de eeuw, waaraan later meer luister werd toegekend.

I. DE OMMEGANG OF "WEGOM" TER ERE VAN DE H. AMELBERGA TE TEMSE

1. Lokalisatie en site

"Temse, zo lieflijk gelegen aan de oever van de Schelde!"(11)

Aan deze oever kwam destijds Amelberga aan, de latere heilige. In die tijd waren de meeste heiligen van adellijke bloede of van de hogere geestelijke stand. Amelberga bleef te Temse en stichtte er een kerk.

Deze Scheldeoever kende een glorierijk verleden, met een vroeg middeleeuws kasteel, kasteelhoeven en kloosterstichtingen.

Heden ten dage is aldaar die kerkgemeenschap uitgegroeid tot een bloeiende gemeente met haar versterkte kade en scheepswerf, de bijzonderste van België. Buiten de kom van de gemeente, noordwaarts, ligt aan dezelfde Scheldekant achter een hoge dijk, een klein natuureservaat met krekens, het "Schausselbroek" nu nog bezaaid met een unieke flora.

Vermelden we nog dat aan deze oever de laatste en grootste brug over de Schelde ligt, die Oost-Vlaanderen verbindt met Brabant (1870 spoorwegbrug, 1955 nieuwe brug met autoweg).

Dit is TEMSE, gelegen tussen Gent en Antwerpen, zich vermeiend in de weerspiegeling van de Schelde, waar schepen en boten als dagelijkse bezoekers voorbij varen.

2. De H. Amelberga-kapelletjes (12)

De bedevaart ter ere van de H. Amelberga, patrones van Temse, dagtekent dus uit de vrome tijden. Naar de legende vindt zij haar oorsprong bij de heilige zelf: zij was gewoon langs de grenzen van haar landerijen al biddend rond te gaan, en waar zij zou gerust hebben, staan nu de kapelletjes.

In Temse noemt men deze bedevaarttocht de "Wegom". Hij werd gemaakt langs de grenzen van de vroegere parochie Temse. De huidige lengte bedraagt ongeveer 22 km. Op heel de "wegom" zijn er negen kapelletjes.

Enkele van deze kapellen zijn de veruitwendiging van twee bouwkunststromingen in de 19de eeuw, namelijk het "Neoclassicisme" met de Sint-Amelbergakapel op Cauwerburg van 1814, en de "Neogotiek" met de Sint-Amelbergakapellen in de Hoogkamerstraat, in de Bolderikstraat en aan het Gemeentelijk Park, die van 1872 dateren. Deze vier kapellen maken deel uit van een ontwerp voor beschermingsvatbare monumenten, waarvan reeds de kapel aan het gemeentelijk park geklasseerd werd. De overige kapellen van de "wegom" zijn eveneens neogotisch geïnspireerd, maar zijn van latere datum.

Eerste kapel "Cauwerburg"

De Sint-Amelbergakapel van Cauwerburg, Tielrodesteenweg, Temse, is op het kadaster gekend onder: Afdeling 1, Sectie B 1009.

De vroegere eigenaars hebben er afstand van gedaan ten voordele van de kerkfabriek van de H. Hartparochie van Temse. (13)

Deze kapel is gelegen aan een waterput, waaraan een legende verbonden is: Toen Amelberga nog in Temse leefde, kende men een jaar van grote droogte. Een zekere boer had op zijn akker een steenput, die bij zeer droog weer nog altijd veel water gaf, en waar velen kwamen putten. De eigenaar, een vrekkelig man, verzette zich hiertegen en er ontstond gedurig twist en ruzie. Amelberga die de vrede wenste, bad God met vast betrouwen en geloof, en, zegt de legende: "zij nam een stramijn of teems water uit de steenput, en droeg het naar een gemeene plaats, waar vroeger geen water was, en zie, terstond ontsproot daar een mildvloeiende fontein, terwijl de andere bron droog viel." (14)

Ook Mater, waar zij eerst verbleef, heeft een put, die men de Sint-Amelbergaput noemt. Uit hoofde van de grondgesteltenis zou deze put een zeer natuurlijke bron zijn.

Reeds in 1300 was de Amelbergaput in Temse een plaats van gebed, waar men de heilige kwam aanroepen. Toen stond er nog geen kapel, maar wel een kruis. Gedurende de Sint-Amelbergadagen of Sinksendagen maakte men er een loverkapelletje. In 1612 bouwde men hier een kapel waarvan Remigio Cantagallina, een Italiaans kunstenaar die

Eerste kapel "Cauwerburg".

Ets van zuster Bertha Masquelin, Sint-Vincentius, Temse, 1985.

hier tijdelijk in onze gewesten verbleef, een tekening maakte. Deze tekening berust in het Koninklijk Museum voor Schone kunsten te Brussel, met datum "Adi 29 di Maggio 1612". De kapel bestond toen slechts uit een vierkant gebouwtje met een rondbogig afgedekte nis die door een tralieswerk afgesloten was. Het dak was tentvormig. Boven de put was een toren gebouwd waaraan aan een ketting de puttemmer ophing. (15)

Tijdens de Franse revolutie werd deze kapel vernield en de put met steengruis gevuld, doch het water bleef vloeien.

In 1814 werd de huidige kapel opgericht in neoclassicistische stijl, op een achthoekig grondplan met een idem opstand en koepeldak, bekroond met een centrale dakruiter waarboven een kruis. De ingang met dubbele rondboogdeur heeft een houten waaier, gevat in een rechthoekig inspringend vlak. Een dreefje met lindebomen, dat niet zonder symbolische betekenis is, leidt er heen. Rond de kapel en dreef is een haag, waaraan men lintjes vastknoopte, naar een oud volksgebruik in verband met ziekte en genezing. Door het aanbinden van kleren van de zieke, zou men de demon, het kwade, uitdrijven en zo zou de genezing vanzelf komen. Dit gebruik bleef, onder vorm van kousebanden of lintjes, een gewoonte tot rond 1914. Vroeger werd hier regelmatig door de bedevaarders uit de put water genomen, om er elke dag van de daarop volgende noveen van te drinken. (16)

Binnen in dit kappelletje staat een mooi oud Amelbergabeeld van de 18de eeuw, dat ieder jaar 2 maal herkleed wordt, een winter- en zomerkledij. Het is ook dit beeld, dat in de ommevang wordt meegedragen.

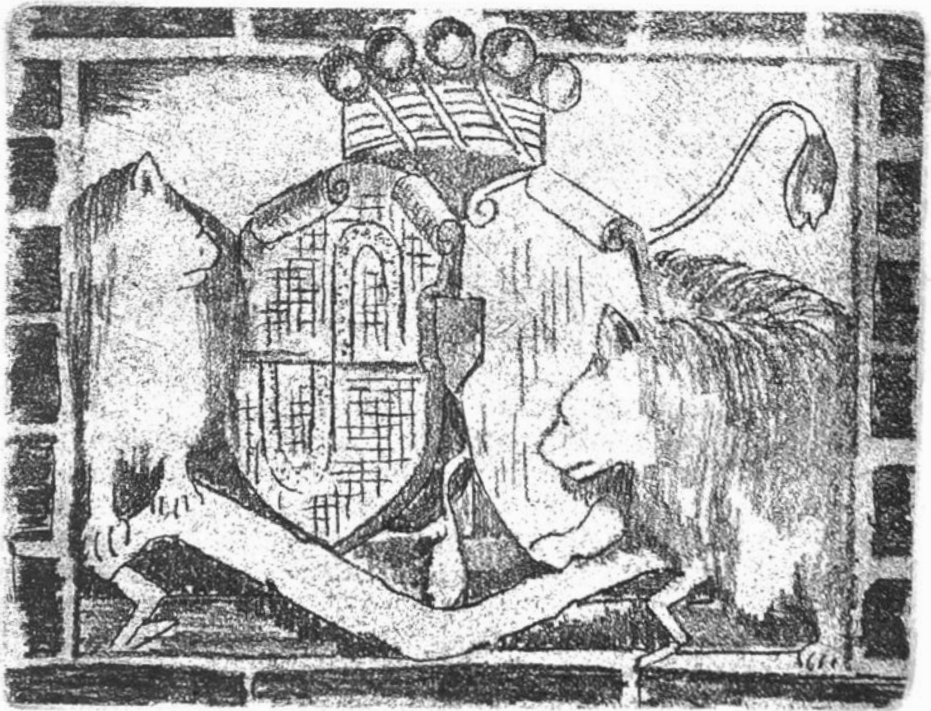
Verder gaat meestal de "wegom" langs smalle wegen, schrijnwegels, genoemd. Dit woord komt van "schrijn". Het zijn de wegels langswaar men het schrijn draagt. Vroeger waren dit brede wegels, nu smalle, doordat de boeren beetje voor beetje de wegels hebben ingenomen bij hun land.

Het 2. kapelletje van de wegom te Temse "Hoogkameren". houtsnede

B. Masquelin

Het tweede kapelletje van de wegom te Temse "Hoogkameren". Ets van zuster Bertha Masquelin.

Proef.

B. Masquelin

Alliantiewapenschild van de familie "De Schoutheete".
Verweerd blazoën. Reconstructie tekening.
Ets, Zuster Bertha Masquelin, Sint-Vincentius, Temse.

Tweede kapel "Hoogkameren"

Deze kapel staat op de wijk Hoogkameren, nu grondgebied Sint-Niklaas. De vroegere grenzen van de oude parochie Temse zijn niet dezelfde gebleven. De parochie Temse bestond reeds in de 10de eeuw daar waar de Sint-Niklaas parochie pas gesticht werd in 1217.(17) In de 17de eeuw werden de grenzen tussen Temse en Sint-Niklaas verlegd, maar kerkelijk behoorde deze wijk tot 1858 aan de parochie Temse.(18) Het is normaal dat de bedevaarders de oude grenzen van Temse volgen.

Begin 18de eeuw stond hier een oude eik met daaronder een "busse", een offerblok. In 1756 bouwde men hier een eerste kapel, doch onder de Franse revolutie werd zij totaal verwoest. De huidige kapel dateert van 1872. Ze staat langs den Hoge Heirweg, en is op het kadaster gekend onder afdeling I, Sectie C 1290 b. Ze is eigendom van de Parochiale werken van Sint-Jozefparochie Tereeken (Sint-Niklaas). De kapel werd opgetrokken in neogotische stijl naar een ontwerp van J.B. Bethune (1821-1894).

Zij is gebouwd op een grondplan van 3 op 4 m en is tweeledig: de eigenlijke kapel met daarvoor een open voorportaal van 1,25 op 2 m. Het geheel in rode baksteen omlijst met natuursteen.

De portiek heeft een puntgevel waarin een cartouche (zandsteen) met verweerd blazoen is aangebracht. Het is een alliantiewapenschild waarvan het linkse nog herkenbaar is: twee gekoppelde boeien, liggend gedeeld; het linkse, heraldisch rechts, is gericht naar de voet (onder), het rechtse, heraldisch links, naast het hoofd (boven). Een klimmende en liggende leeuw als schildhouders. Boven het alliantiewapen een ridderskroon. Onderaan een spreukband met een amper leesbare tekst "In compede virtus". Dit schild slaat terug op de familie "de Schoutheete", een adellijke Wase familie, die destijds een kasteel had op de wijk "het Brugsken" (Sint-Niklaas). Immers, Amedé de Schoutheete woonde in 1872, bouwjaar van het kappelleke, op voormelde wijk.

Het zadeldak van de kapel is bekroond met een smeedijzeren kruis. De driekantige absis heeft in elke zijde een spitsbogig venster. Elke travee en hoek zijn gemarkeerd door steunberen.

Derde kapel "Kletterbos"

Deze kapel staat bij het vroegere Kletterbos, in de Brandstraat. Door de fusie op 1 januari 1977 werd dit grondgebied Sint-Niklaas. Zij maakt deel uit van de 6de afdeling van het kadaster te Sint-Niklaas, enige Sectie F.

De kapel zelf werd gebouwd langs de openbare weg, op het pleintje van de Driesstraat, ter hoogte van het kadastrale nummer 9F. De grond is dus eigendom van de stad Sint-Niklaas, precies daar bevond zich de scheidingspaal tussen Sint-Niklaas en Temse.

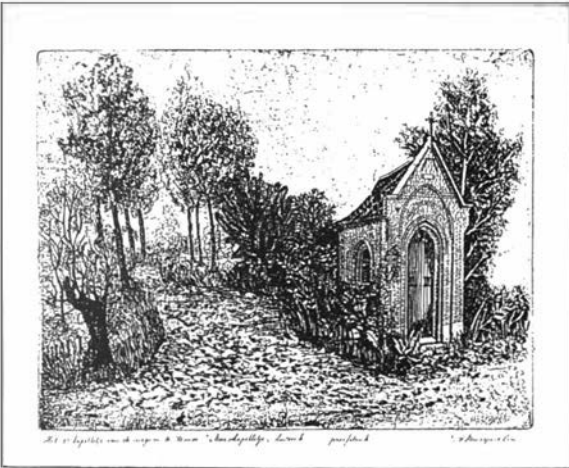
Vóór 1639 stond hier reeds een kapel. Onder de Franse revolutie werd zij met de grond gelijk gemaakt. In 1820 werd een nieuwe kapel gebouwd die op het einde van de tweede wereldoorlog praktisch gans door een bom werd verwoest, het Sint-Amelbergabeeld bleef gespaard!

1

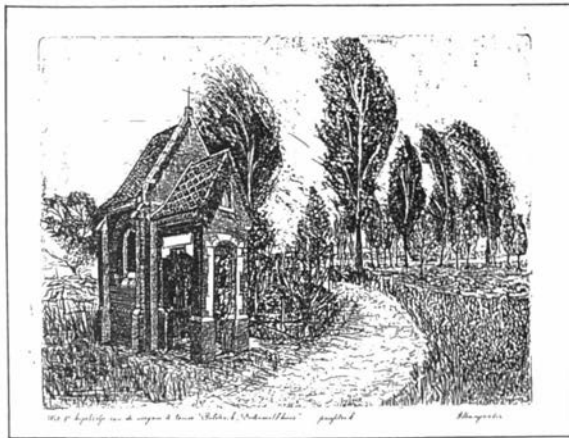
2

3

4

5

6

Na de oorlog werd de huidige kapel ingewijd, op 24-9-1944, zoals in de gevel te lezen staat. Zij is opgetrokken in imitatie-neogotische stijl. Het geheel in baksteen heeft een oppervlakte van 2,25 op 3 m. Een rondbogige deur geeft toegang tot de kapel. In een nisje boven de ingang staat een beeldje van O.-L.-Vrouw, als herdenking aan het vroegere vernielde kapelletje. Het spits oplopend dak gevormd door twee kruisende zadeldaken met gelijke nok, en bijgevolg met vier topgevels in metselwerk, zijn elk bekroond met een arduinen kruis. Beide zijgevels alsook de rechte absis hebben elk drie rondbogige lancetvensters. Binnenin staat op het altaar een uit hout gesneden en gekleed beeld van de H. Amelberga. Een paar kunstig bewerkte zilveren kandelaars omgeven het beeld.

Vierde kapel "De Bank"

Deze kapel stond vroeger op het grondgebied Temse, daarna werd het grondgebied Haasdonk en in 1977 door de fusie overgeheveld naar Sint-Niklaas. Zij staat bekend op het kadaster onder de 6de afdeling, Sectie A 561/2 groot: 10 m². Eigenaar: stad Sint-Niklaas.

Het plein waar de kapel is opgericht vormt een driehoek, waar drie straten op uit komen, namelijk de "Krekel", baan lopend naar Temse, de "Bankstraat" lopend naar Haasdonk, thans Beveren, en het "Hoog-einde" lopend naar Sint-Niklaas om te eindigen in de "Tassynslaan". De kapel op de Bank stond reeds aangeduid op de figuratieve kaart van 1750, en was toen reeds grondgebied Haasdonk.(19)

Tijdens het Frans bewind werd deze kapel gesloopt, omdat zij viel onder de republikeinse wet van: "Alle godsdienstige gebouwen op het land, die geen 8 voeten vierkant groot waren, dienden afgebroken te worden".(20) Nadien bouwde men een nieuwe kapel. Tijdens de oorlog 1914-18 werd zij om strategische reden gesloopt. Zij lag te dicht bij het Fort van Haasdonk.

De huidige kapel dateert van 1922 en is gebouwd naar het plan van architect Jos Denil, 1921, in neogotische stijl; deze kapel is met de voorkant naar het symbolische oosten bekeerd. Ze is opgetrokken in rode baksteen en heeft een dubbele spitsbogige deur met in de punt de bouwdatum, 19-5-1922, verwerkt in een arduinen steen.

Boven de ingang een nisje met het beeld van O.-L.-Vrouw waaronder een smeekgebed "O.-L.-Vrouw ter nood, bid voor ons". De kapel heeft een puntgevel, gevormd door een zadeldak en bekroond met een kruisje. Beide zijgevels hebben twee spitsbogige vensters, zodat binnenin het Heilig Amelbergabeeld een passende belichting krijgt.

Links: etsen van zuster Bertha Masquelin :

1. *Het 3e kapelletje van de wegom te Temse "Kletterbos".*
2. *Het 4e kapelletje "De Bank".*
3. *Het 5e kapelletje "Marskappelletje".*
4. *Het 6e kapelletje "De Braemskapel".*
5. *Het 7e kapelletje "Bolderik, Botermelkhuis".*
6. *Het 9e kapelletje "O.-L.-Vrouw van 7 weeën".*

De kapel op de Bank is één van de voornaamste van de "wegom". Het is immers daar dat men halfweg is, even rust neemt en zijn knapzak leeg eet. Dit laatste gebruik noemt men sinds eeuwen "pesteren" (pleisteren). (21) In vroegere tijden hield de geestelijkheid hier een toespraak, die dikwijls gevolgd was door het optreden van volkskunstenaars die de "wegom" vergezelden. Het was voornamelijk bij de rustplaatsen, en zeker bij deze van de Bank, dat muziek gemaakt werd ter ere van de H. Amelberga door een verzameling van trommelslagers, trompetblazers, viool- en citerspelers en andere muzikanten die de stoet vergezelden. Nadien werd de relikwiekast van de heilige opzij gezet en maakte men plaats voor goochelaars, poetsenverkopers en andere toneelzotten die hun nummers opvoerden "tot meer lof en eer der zalige maagd Amelberga". (22) Deze gebruiken zijn verdwenen.

Vijfde kapel "Maeskapelletje"

De kapel werd opgericht op het kadastraal perceel Sectie A 913 b, aan de Luizeekstraat op de wijk het "Muizenhol", aan de rechterzijde van deze straat nabij de Haagdam, en heeft een oppervlakte van 2 × 3 m.

In de volksmond wordt ze het "Maesse's" kapelletje genoemd, omdat de kapel vóór de huidige op grond stond geschonken door de familie Maes. Het was Petrus Franciscus Maes zelf, die de vroegere kapel bouwde in 1814, ter vervanging van een nog oudere kapel. De familie Maes bleef eigenaar van deze kapel tot 1914, wanneer zij door de staat om strategische redenen onteigend en gesloopt werd. Na de oorlog verkocht de staat deze grond aan de familie De Witte-De Wolf. De huidige eigenaar is Petrus De Witte, Van Naemenstraat 2, Sint-Niklaas.

Een steen in de puntgevel van de huidige kapel wijst naar de datum van oprichting, 26-5-1922, en is gebouwd volgens een ontwerp van Jos Denil, 1921, in nabootsing van neogotische stijl.

De kapel opgetrokken in rode baksteen heeft een spitsbogige vleugel deur, waarboven in het boogveld een smeekbede is aangebracht: "Heilige Amelberga, bid voor ons". Onder de puntgevel de steen met voormelde bouwdatum. De kapel heeft een knikzadeldak bekroond met een smeedijzeren kruis. Beide zijgevels hebben een spitsbogig venster.

Zesde kapel "Braemskapel"

Deze kapel staat in de Bramersdam, op de grenslijn Temse-Bazel, thans grondgebied Kruibeke, op de kruising van de Haagdam. Ze staat gekend op het kadaster van Kruibeke, deelgemeente Bazel, onder Sectie A 1356 b, groot 10 m². Het is eigendom van de De Kerf Florent-Van de Walle, Haagdam 6, 2768 Kruibeke.

De oorspronkelijke kapel werd waarschijnlijk in 1733 gebouwd. (23) De huidige eigenaar vond in de gracht nabij de kapel een steen waarop dit jaartal voorkwam, en heeft deze steen vóór de kapel in de grond geplaatst.

In de volksmond wordt zij het "Braemskapelletje" genoemd naar een zekere boer P.B. Braem, bijgenaamd "den fijnen Braem". Hij sculpteerde in 1781 een kalvarie die dit kapelletje zou versierd hebben, doch deze is verdwenen onder de Franse revolutie in 1798. (24)

In het begin van de 19de eeuw werd deze kapel heropgericht, doch in 1914 bij het uitbreken van de oorlog om strategische redenen, zoals vorige kapel afgebroken.

De huidige kapel dateert van 1921, en is eveneens gebouwd in nabootsing van neogotische stijl waarschijnlijk volgens een plan van architect Jos Denil. (25)

Het geheel, opgetrokken in rode baksteen, heeft een spitsbogige deur als toegang. In het boogveld boven de ingang is de bouwdatum, 26-8-1921 aangebracht, alsook een smeekbede "Heilige Amelberga bid voor ons". Boven op de puntgevel staat een smeedijzeren kruis. De kapel is afgedekt met een geknikt zadeldak. Beide zijgevels hebben een spitsbogige venster.

Zevende kapel "De Bolderik"

Ze staat in de Bolderikstraat, en is op het kadaster gekend onder Sectie D 1216 d, met een oppervlakte van 30 ca. en is eigendom van de erfgenamen van Pastoor Dalschaerts Theodoor uit Aalter, die tot in 1888 onderpastoor was te Temse, samen met onderpastoor De Roo.

Deze kapel heeft een bijnaam "Botermelkhuis", naar een woning die hier vroeger stond.

Het is de enige kapel die tijdens de Franse Revolutie gespaard is gebleven. Men had het als een "assekot", omgeschapen en alzo onherkenbaar gemaakt. In 1820 was ze totaal vervallen.

De huidige kapel werd rond 1870 opgericht in neogotische stijl naar een ontwerp van J.B. Bethune (Kortrijk 1821 - Maarke 1894). (26)

Zij is gebouwd op een grondplan van 3 × 4,5 m en is tweeledig, de eigenlijke kapel met daarvoor en open voorportaal van 1,25 × 2 m. Het geheel afgedekt met twee afzonderlijke zadeldaken.

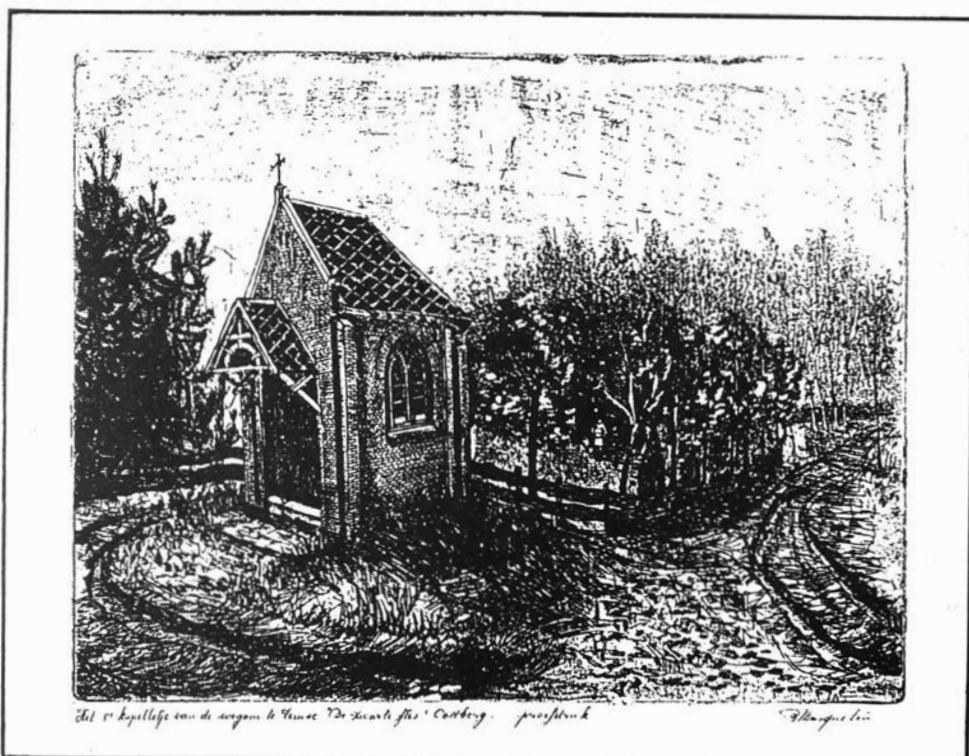
Deze baksteen-architectuur, met omlijsting in natuursteen, heeft veel gelijkenis met de Sint-Amelbergakapel van "Hoogkameren" eveneens van J.B. Bethune. In haar gevelpunt is een nis met een beeld van de H. Amelberga aangebracht. Bovenop staat een smeedijzeren kruis. Vier spitsbogige vensters verlichten deze kapel. De hoeken van de voorgevel en de driekantige absis zijn gestut door steunberen.

Achtste kapel "Vijfhuizen"

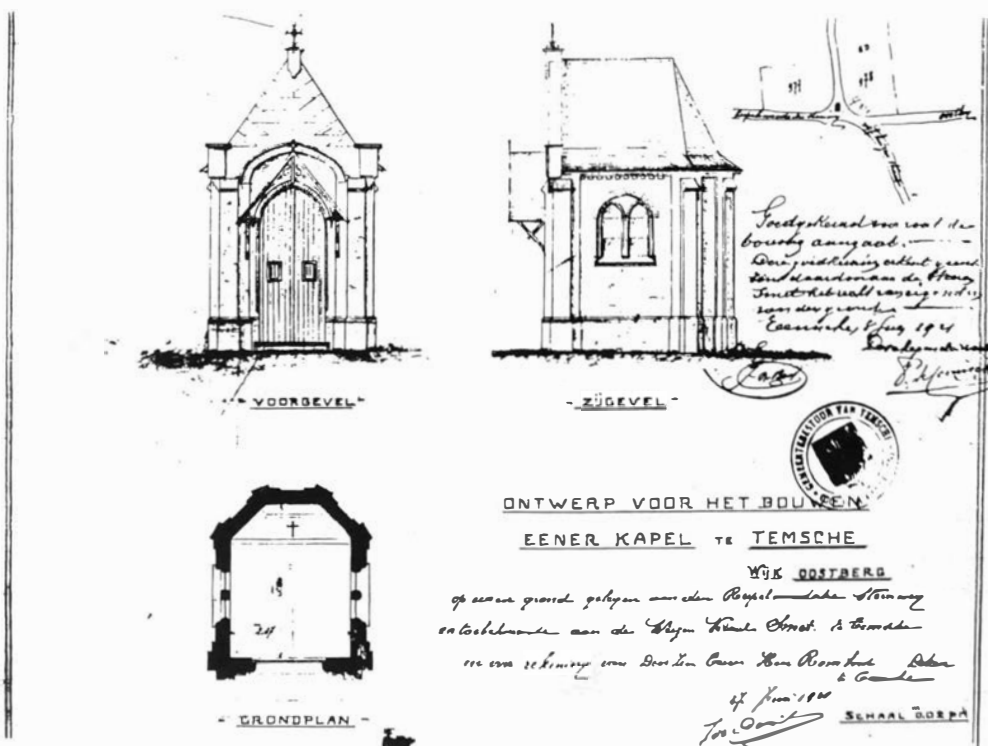
Deze kapel staat op de Oostberg of aan de Vijfhuizen. Op het kadaster gekend onder Sectie D 977/2, groot 3 × 3 m. en is eigendom van de erfgenamen van Frans-Henri Smet:

Alfons Smet, Collegestraat 21, Sint-Niklaas
Adriana Smet, Rupelmondestraat 312, Kruibeke
Juliana Smet, Krijgsbaan 207, Temse.

Driehonderd jaar geleden hing hier aan een boom al een "busse" een offerblok, geplaatst door de "Gilde van Sint-Amelberga". Deze was

Het 8e kapelletje van de weg om te Temse "De zwarte fles". Ets van zuster Bertha Masquelin.

Achtste kapel "Vijfhuizen". Naar het origineel plan. Uit : gemeentearchief van Temse N° 8741.

met de Franse Revolutie verdwenen. Nadien hebben de bewoners van deze wijk daar een klein beeldje van de H. Amelberga aan een staak gehangen. In 1848 kwam hier een eerste kapel tot stand, die in de volksmond de naam kreeg van de "zwarte fles" naar een oude herberg die hier vroeger stond. Tijdens de oorlog 1914-1918 werd ze om strategische redenen afgebroken.

De huidige kapel werd in 1921 opgetrokken in imitatie-neogotische stijl naar een ontwerp van voormelde Jos Denil.

Boven de ingangdeur is een houten afdak aangebracht, steunend op een houten driehoekige constructie (windverband). De kapel heeft een geknikt zadeldak bekroond met een gotisch kruis. Beide zijgevels hebben een dubbele lancetvenser gevat onder een boog.

Negende kapel "Onze-Lieve-Vrouw van 7 Weeën"

Deze kapel staat op de kruising van de Kasteeldreef, de Sint-Jorisstraat en de Fonteinstraat. Op het kadaster gekend onder Sectie D 729/2 f 7.

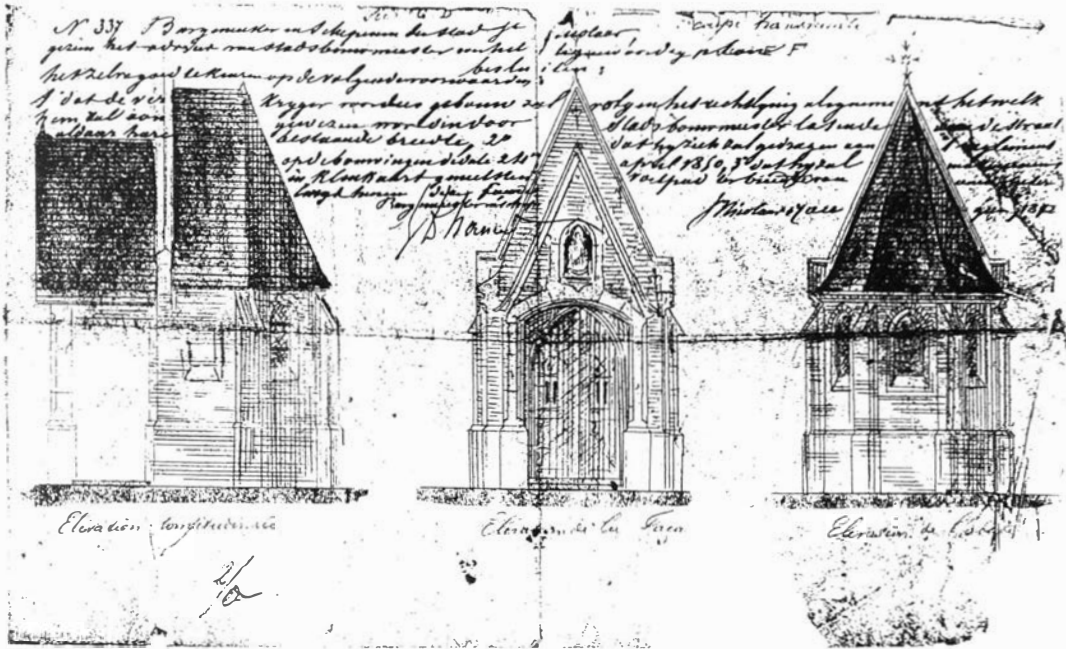
De grond van de kapel, palend aan het park en kasteel dat destijds toebehoorde aan Baron Georges Snoy, werd op 14 november 1872 verkocht aan de Heer Louis Janssens. In de verkoopakte, alsook in de briefwisseling werd speciale melding gemaakt van dit stukje grond, afgestaan aan een onderpastoor van Temse, voor de bouw van een

Dans les arrangements généraux à la lettre A (je suppose que vous avez gardé une copie de votre lettre) il sera nécessaire d'exempter de la vente la petite portion de terrain dont j'ai aliéné cet été la propriété en faveur d'un vicar de Temse pour la chapelle.

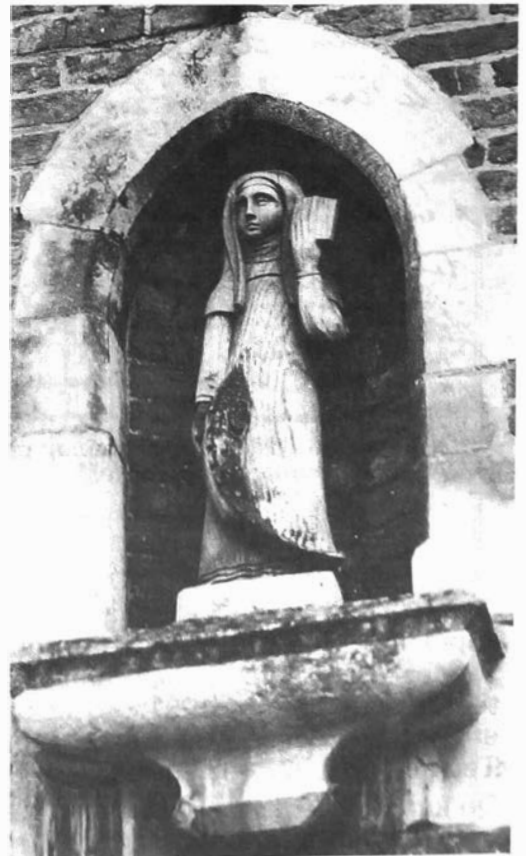
Uittreksel uit de brief van Baron Snoy gericht aan de Heer Janssens, 17 september 1872. (verz. Janssens de Varebeke)

kapel. Toen was er nog geen rechtspersoonlijkheid voor verenigingen zonder winstgevend doel, aangezien de wet op de v.z.w.d. maar dateerde van 27 juni 1921. Zo is de kapel eigendom gebleven van de erfgenamen van Pastoor Dalschaerts (1841-1912), onderpastoor in Temse van 1871 tot 13 maart 1888.

De kapel heeft een oppervlakte van 4 × 8 m, en is meteen de grootste en één van de schoonste van de bedevaartsweg. In 1872 werd ze in

Negende kapel "O.-L.-Vrouw van Zeven Weeën", naar het origineel gekleurd plan. Uit Stadsarchief Sint-Niklaas N° SN MA 3682.

Detail H. Amelbergabeeld van K. Aubroek uit de negende kapel, aan het park O.-L.-Vrouw van zeven Weeën.

neogotische stijl opgericht naar een ontwerp van J.B. Bethune (1821-1894). Zoals de vorige kapellen door dezelfde architect ontworpen, is ze gebouwd in rode baksteen omlijst met witte natuursteen; ze bestaat uit één beuk van twee traveeën met een driezijdige absis. Een open-gewerkt voorportaal met iets lager zadeldak geeft toegang tot de kapel.

In de voorgevel van de portiek staat in een nis een H. Amelbergabeeld van de gekende beeldhouwer van Temse, Karel Aubroeck (1894-1986). Bovenop de kapel staat een fijn smeedijzeren kruis. De bouw is versierd met mooie muurankers. Hoeken en traveeën gemarkeerd door steunberen. Zeven spitsboogvensters met gekleurde glasramen verlichten binnenin de mooie piëta, geschonken door de familie Janssens de Varebeke, die eertijds het kasteel van de 19de eeuw met het park als zomerverblijf bewoonde.

Aan verschillende van voornoemde kapelletjes staat gedurende de "wegom" een tafeltje, bedekt met een wit tafellaken en daarop een mandje. Hierin dient iedere bedevaarder bij het voorbijgaan een geldstuk in te werpen, zonder halt te houden; vandaar dat er soms veel geldstukken naast liggen. (27) Het is de "geluक्सworp".

3. De wegom

Het godsdienstige

De religieuze "wegom" heeft men met de tijd aangepast aan de mode en gebruiken van elke tijd, omkleed met meer of minder luister, ook vermengd met de plaatselijke folklore. In noodgevallen, vooral ziekten en natuurrampen, ging men op bedevaart. Als men vroeger ziek was, ging de eerste toevlucht naar een heilige. Het was maar als men stervend was, dat men naar de dokter ging. Vandaar nog het oud gezegde: "Het is er slecht mee, de dokter is er bij".

De "wegom" in Temse is een plaatselijke devotie geworden. Hij wordt nog driemaal per jaar gegaan. De bijzonderste ommeegang valt nog altijd samen met de zomerjaarmarkt en kermis, op de derde Sinksen-dag: het profane dat zich toch nog bij het geestelijke voegt.

De ommeegang begint al zeer vroeg in de morgen (4 u.). Men komt samen aan de dekenale kerk, en goed geschoeid vertrekt men in groep, met de relikwiekast van de heilige vooraan, gedragen door de sterksten, al biddend en zingend het nu nog bekende bedevaartlied van de H. Amelberga. Het omvat 53 strofen die haar leven en weldaden vertellen, met een telkens herhaald refrein: "Help ons God, door uw heilige Maagd, Help ons God, door haar die U behaagt". Dit lied heeft geen dichterlijke of taalkundige waarde, doch het is opgesteld met diepe gevoelens van godsvrucht. Het is zeer oud, want er bestaat nog een afdruksel van in Gotisch schrift, zodat men kan vermoeden dat het reeds in de 16de eeuw bekend was. In de middeleeuwen en ook lange tijd nadien was de plechtige processie van de "wegom" een evenement, dat met veel luister en praal gevierd werd. Niet iedereen die de bedevaart meemaakte ging te voet. Men reed ook te paard en met huifkarren. De relikwiekast vooraan, daarna volgden de geestelijkheid en edellieden met de jonkvrouwen, dan het gewone volk te voet.

LOFDICHT

ter eere van de H. Amelberga

Maagd en Patrones van de Heerlijkheid en de Burght van Temsche.

Refrein na elke strofje te herhalen.

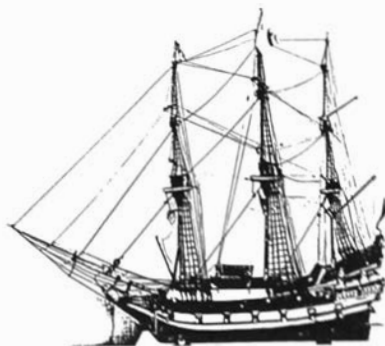
Help ons God door uw Heilige Maagd,
Help ons God door haar die u behaagd.

1. Komt hier den lof vermeerren,
Gij Temsche borgers al;
Ons Patrones vereeren,
Zij voor ons bidden zal.
2. Verheugd u dan gij lieden:
Zingt nu met vrolijkheid:
Want God die komt ons bielen
Bijstand die ons bevrijdt.
3. Ziet Amelberga, Maagd glorieus
Bruid Christi zeer bemind
In werken is zij mirakelous
Zoo m'in haar leven vindt.
4. 't Ardene is zij geboren
Uit koninklijken stam
Van den Heer uitverkoren
In gratie voortgang nam.
5. Een kappelleken nog teere,
Timmert zij in 's vaders hof,
Daarin bad zij den Heere,
Daar gaf z'hem eer en lof.
6. De schoone vruchten en bloemen
Offert zij aan God aldaar,
Die zij eerst kost bekomen,
Met liever op den altaar.
7. Een kind steelt van dees offerand,
Door duivels haat en nijd,
Terstond verstijfd zijn arm en hand
Door pijn het jammerlijk krijt.
8. De ouders komen kermen,
En vallen de maagd te voet:
Dat zij hun wil ontfermen,
Voor hen bidden met ter spoed.
9. De maget die wordt zeer beweefd
Over 't kinds droevig kas,
Zoo zij haar tot gebed begeeft,
Het kind terstond genas.
10. Sinte Landrada heeft haar geleerd
In deugden zeer vermaard;
Heeft in haar gratie vermeerd;
En deugden al vergaard.
11. In schoonheid was zij verheven,
Eenlegelijk aangenaam,
Door penitentieus leven,
Wordt zij voor God bekwaam.

12. Van Frankrijk komt getreden
De koning aan 't klooster aan,
De schoonheid en de zeden,
Van die maagd hem wel aanstaan.
13. Hij dacht: voor zijnen zone
Is dit een edel Maagd —
Om zijn vrouw te zijn idone;
Hij heeft het haar gevraagd.
14. « Heer koning, hoog verheven, »
Sprak zij met goed gelaat,
« Mijn trouw is God gegeven, »
« Hij bovenal in 't herte staat. »
15. Des koningszoon heeft dit verstaan
Karolus kloek en stout;
Naar 't klooster is hij ras gegaan
Zoekt te wezen getrouwd.
16. Hij yndt haar steenen dragen,
Daar 't klooster getimmerd werd
Om God zoo te behagen,
Zij geeft hem lof in 't hert.
17. De knecht die neemt de steenen af
Zoo zijne heere wou;
Zijn begeerte hij te kennen gaf;
Om zijn bruid te zijn getrouw.
18. Met bidden nog met droegen
En verandert haar gemoed:
« Mijn trouw is aan God eigen, »
Sprak zij en spaar uw moed.
19. Als hij dit heeft vernomen,
Door gramschap heel ontstelt,
Dreigt haar met echte vrome,
Te nemen met geweld.
20. Tot de H. Maagd, O. L. Vrouw
Neemt zij terstond de vlucht,
En bid haar met een vast betrouw
't helpen uit dit geducht.
21. Een beer die bieën stoorde:
Riep daar een huismans vrouw
Karolus dit aanhoorde
Hij frisch hem dooden wou.
22. De Maagd met haren broeder
Wijzelijk de vlucht aannam;
Door den engel haren behoeder
Zoo zijn geweld ontkwam.
23. Te Vilvoorden in Brabant,
Aldaar was grooten nood:
Van spijsze komt daur aan den kant
Een visch uit water vlot.
24. De Maagd die roept « Mevrouw »
« De visch die is zoo wreed, »
Zij sprak « Heb maar betrouwen
Hij zal u doen geen leed. »
25. Door Sinte Amelbergs gebod
De visch die wordt gedood,
Den arme valt het beste lot,
De zieke: hulp genoot.
26. Te Materen woont zij met ter daad
Als Karolus dit vernam!
Van haar te zoeken niet en laat,
Ter plaatse zelve kwam.
27. Voor Gods altaar ter aard geveld,
Verhaast in haar gebed:
« O Heer die dat groot geweld
Tegen mijn zuiverheid belet! »
28. Zij snijdt af haar schoone haar,
Voor Christi liefde groot;
Den zwarten weil die nam zij daer
En zette hem op haar hoofd.
29. Met eenen weil haar ziende,
Werd hij vergramd zoo zeer;
Riep: « Wie heeft mijn beminde
Doen wijden aan den Heer? »
30. Hierom was hem 't hoofd zoo warm
Door gramschap heel ontsteld,
Hij nam haar vast al met den arm
En trok haar met geweld.
31. De schouder gaat om stukken,
De weil valt van haar hoofd,
Met haar alzoo te rukken,
Ziet haar van haar haar ontbloot.
32. De Maagd die was vol pijn,
Van tranen overgroot...
Christus genes de zijnen,
Bijstaat haar in den nood.
33. Daarna zoo is haar een vermaan
Geschied door een visioen
Dat zij naar Temsche zou gaan,
Haar pelgrimage voldoen.

(Uit: P. De Roo)

Het kleine schip, maquette in hout (119
cm x 110 cm x 40 cm).
Een driemaster, ex-voto van 1701 -
Eigendom van de kerkfabriek O.L.-
Vrouw, Temse.

Sommigen gingen "nuchter en blootvoets".(28) Aan elk kapelletje wordt een korte halte gehouden, een antifoon gezongen en dan trekt men verder. De ganse "wegom" duurt meer dan 4 uur.

Er is ook een litanie van de H. Amelberga, welke in het jaar 1871 vernieuwd werd, en dit met 40 dagen aflaat.

Het profane

Wanneer de "wegom" naar zijn einde liep, en hij bijna in de kom van de gemeente terugkwam, voegde er zich een "kavalkadestoet" bij. Het was toen niet meer een uitsluitend geestelijke stoet, maar de plaatselijke folklore sloot er zich bij aan: de Reuzen van Temse.(29) Er was ook nog het grote en kleine schip, de walvis, de dolfijn, de arend, het zeepaard, de kemel, de zwaan, en noem maar op.(30)

Deze kavalkadestoet is met de tijd verdwenen, maar in de 18de eeuw wordt daar nog gewag van gemaakt. In de rekeningen van de Kapelanij van Sint-Amelberga van Temse vindt men in het jaar 1739 volgende tekst: "Op den derden Sinxendag aan de trompetters en tumbaliers (...) 31 gulden, 10 stuivers betaald".(31) Dit waren muzikanten uit Antwerpen, die men speciaal vroeg om de begankenis op te luisteren.

Op de meeste plaatsen in Vlaanderen ontwikkelde het dorpstoneel zich uit de regelmatig gehouden ommegangen.

Met de feeststoet in 1753 ter gelegenheid van de duizendste verjaardag van de aankomst van Amelberga in Temse,(32) zien we hoe hier de rederijderskamer "De Wijngaertrancke" samen met de geestelijkheid een nieuwe ommegang binnen de burcht en de heerlijkheid van Temse inrichtte. De stoet bestond uit 3 delen:

1. Het eerste gedeelte beeldde de familie van Karel de Grote uit, stam waaruit Amelberga geboren was, waaronder Karel Martel die om de hand van Amelberga dong, maar krachtadig werd afgewezen.
2. Het tweede gedeelte werd geopend door een muziekkorps, gevolgd door ruiters. Een engel te paard gezeten, droeg een eigenaardig opschrift: "Soo gaet men naer den Hemel". Daarna volgden negen jonge maagden, die de bijzonderste deugden van Amelberga uitbeelden. Dan volgde de legendarische steur van Amelberga, gevolgd door een wagen waarop Amelberga in de hemelse glorie vertoond werd.
3. Het derde deel bestond in de verheerlijking van de heersende vorstenhuizen, met spreuken in vleiende en opgeblazen bewoordingen, met o.m. een wagen met een reusachtige arend, waarop een knaap zat die Jozef II voorstelde, toen 12 jaar oud. Verder Karel van Lorreinen, de toenmalige Gouverneur-Generaal van de Nederlanden, uitgebeeld met de wapens van Oostenrijk en Lorreinen. Tot slot de reus, de Reuzin en het Reusken van Temse.(33)

In 1759 kwam Karel van Lorreinen hier op bezoek. Deze luisterrijke ommegang werd nogmaals ingericht, en schrijft De Potter: "het schijnt Karel van Lorreinen zeer bevallen te hebben"(34).

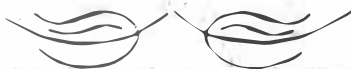
TEMSCHE.

1100JARIGE JUBELFEEST

van de H. Maagd

AMELBERGA

PATRONES DEZER GEMEENTE.

De Luisterrijke, Godsdienstige & Historische PROCESSIE

*DIE HET VERLEDEN JAAR TER OORZAAK VAN HET SLECHTE WEDER NIET HEEFT
KUNNEN PLAATS HEBBEN, ZAL GESCHIEDEN*

DONDERDAG 12 JUNI 1875 OM 2 URE NAMIDDAG.

SCHIKKING VAN DEN STOET.

1. Gendarmen openen den tocht.
2. Kruis en Vanen.
3. Vijf Ruiters blazen den Walthoorn.
4. Pepinus van Herstal met zijn gevolg in jachtgewaad.
5. Inlandsch Schip de Parochie verbeeldende.
6. Vaan van de H. Amelberga.
7. Karel Marteel en Schildknappen.
8. Ste. Amelberga op haren Steur.
9. Groot Schip, waarop de Matroozen de Feest van hunne Beschermster vieren.
10. De H. Rodinus, broeder van de H. Amelberga met Hofjonkers.
11. Vaan der Congreganisten.
12. De H. Landrada.
13. De H. Willebrordus met twee Kanunniken en andere Geestelijken.
14. De H. Gertrudis, Abdis, met eenige Kloosterlingen.
15. Zinnebeelden der Godlijke Deugden.
16. Het Beeld der H. Patrones, door zes Maagden gedragen.

17. De Koningin der Engelen.
 - » der Patriarchen.
 - » der Propheten.
 - » der Apostelen.
 - » der Martelaren.
 - » der Belijders.
 - » der Maagden.
 - » van alle Heiligen.
 - » Onbevlekt Ontvangen.
 - » van den H. Roozenkrans.
18. Vaan van Onze Lieve Vrouw.
19. Harmonie.
20. Relikwie kas van de H. Amelberga te Temsche, omringd met flambeuwen en lanterns.
21. De Koorzangers der Congregatie.
22. De Geestelijkheid.
23. Kerk-, Gemeente- en Armbesturen.
24. De Zusters van den H. Vincentius.
25. St Amelberga in de Glorie op eenen PRAALWAGEN.
26. Een Piket Ruiters sluiten den Stoet.

De "wegom" te Temse was telkens een evenement voor heel de gemeente. Zo had iedere vereniging haar eigen dag waarop zij ter bedevaart ging. De Sociëteit van de Mezevangers ging haar wegom op Onze-Lieve-Heer Hemelvaart. De vroegere gilde van de wevers en deze van de schippers gingen op tweede Sinksendag. Zo spreekt men van de "Amelbergadagen" of Sinksendagen.

Sedert 1872 gaat men in de herfst ook de "wegom", nl. de zaterdag na de voorlaatste zondag van september; men noemt dit het feest van de "vervoering". (35) Ook bij noodtoestanden werden er ommegangen gemaakt, tot in recente tijd toe.

Het hoogtepunt van de bedevaart qua aantal deelnemers situeert zich in het jaar 1323, wanneer de "zwarte dood" heerste. Praktisch gans Temse nam eraan deel. Ook in 1849, toen te Temse de vreselijke choleraziekte woedde en gans de bevolking bevreesd was voor besmetting, werd massaal aan de bedevaart deelgenomen.

In 1786 verbood keizer Jozef II, bij plakkaat, deze bedevaart. Ook tijdens de Franse Revolutie werd de ommegang ten strengste verboden. Wanneer in 1797 een geweldige hagelbui de oogst op de velden bijna helemaal verwoestte, waren de boeren overtuigd dat de H. Amelberga vertoornd was over hun zwakheid en nalatigheid. Stilaan begonnen ze op hun eentje 's nachts de wegom te gaan.

Enkele jaren later, met de godsdienstvrijheid, werd de ommegang opnieuw ingericht met de vroegere luister. Naast de inwoners van de omliggende gemeenten, kwamen ook bedevaartgangers uit Holland, Frankrijk en Luxemburg. In die periode telde men gedurende de drie Sinksendagen tot 7.000 bedevaarders, dit is meer dan het toenmalig aantal inwoners van Temse (1824 - 6.480 inwoners), deze bedevaart was toen één van de belangrijkste van het bisdom. (36)

In 1872 bij de 1100ste verjaardag van Amelberga's overlijden, namen meer dan 5.000 bedevaarders deel. Bij deze gelegenheid zou een luisterrijke, godsdienstige en historische processie plaats hebben. Zij werd wegens het slechte weder een jaar uitgesteld. (zie illustratie).

Tijdens de Duitse bezetting van 1914-18 werd de ommegang verboden, alsook onder de oorlog van 1940-45. Toch kreeg de clerus in 1941 toelating van de Duitse Kommandatur om éénmaal de bedevaart in te richten. Ongeveer 1.400 bedevaarders namen eraan deel.

Met de aanleg van de autosnelweg E3 werd de route van de "wegom" gewijzigd. Waar men vroeger de grenzen van de gemeente volgde, langs de "schrijnwegels", is men nu verplicht gedeeltelijk meer begane wegen te volgen.

Ter herdenking van de 1200ste verjaardag van Amelberga's overlijden, had in 1972 een jubelwegom plaats. Een 300-tal bedevaarders namen deel aan de meer dan 4 uur lange bedevaart.

Tot op heden wordt deze plechtige bedevaart nog altijd in ere gehouden, nl. op derde Sinksendag en in het najaar. De folklore die er vroeger de bijkomende luister aan gaf, is stilaan verloren gegaan. Toch valt zij nog altijd tesamen met de kermis en de jaarmarkt van Temse.

4. Bijvoegsels

a. Kapelanij van Sint-Amelberga

Kapelanijën of vicarieën waren misbeneficies, waarvan de inkomsten dienden tot levensonderhoud van de kapelaans. Het bedrag van de inkomsten was bepalend voor het aantal missen dat de kapelaan elke week aan een bepaald altaar moest opdragen.

Dergelijke instellingen vond men in katedralen, collegiale kerken, zelfs in gewone parochiekerken, en dit in verband met devoties tot bepaalde patroonheiligen.

In de parochiekerk van Onze-Lieve-Vrouw te Temse was er ook een kapelanij van Sint-Amelberga. Deze werd opgericht in de 13de eeuw door de toenmalige abt van Sint-Pietersabdij van Gent, ter gelegenheid van de eerste vergroting van de kerk van Temse.(37)

Zij had haar altaar in de zuider-kruisbeuk, nabij het graf van de H. Amelberga. Zij bezat verschillende gronden in het Waasland. Tijdens de Franse Revolutie werd de "Kapelaniij van Sint-Amelberga" opgeheven en werden haar goederen verkocht.(38)

b. Gilde van Sint-Amelberga

De Sint-Amelbergagilde van Temse, een kerkelijke vereniging die tot doel heeft de verspreiding en het in stand houden van de aloude verering van de H. Amelberga, patrones van Temse.

Reeds in de 10de eeuw bestond er een "Vrije compagnie van de Heylighe Amelberga".(39) Het was de voorloper van de huidige gilde. Tot in de 18de eeuw kende deze gilde een bloeiend bestaan.(40) Haar inkomsten bestonden uit gelden die men omhaalde met de schaal op de Sint-Amelbergadagen, uit de verkoop van vaantjes, litanieën, "beeldkens", medailles en ringen. Ook uit de ontvangsten uit de bussen, geplaatst aan de kapelletjes van de ommegang.

Ze werd tijdens het Frans bewind afgeschaft. Nadien met de godsdienstvrijheid, werd ze opnieuw opgericht, doch in het begin van de 19de eeuw geraakte ze in verval. Nu is ze zeer actief, ze houdt zich bezig met het onderhouden en herstellen van de kapellen. Het is trouwens deze gilde die bij de hogere instanties inmiddels de klassering van de ommegang met zijn kapelletjes aangevraagd heeft.

Beeld van de H. Amelberga en opschrift uit de Gildevlag 1896, verwerkt in de huidige vlag.

c. Broederschappen van Sint-Amelberga in Gent

Broederschappen waren gilden met geestelijke inhoud, waar de zorg om de zieleheil de nadruk kreeg.

De broeders waren ervan verzekerd na hun sterven te worden herdacht in de gebeden van hun medebroeders. Door een fonds voor zielemissen te spijzen konden de gelovigen er op rekenen dat na hun dood voor hen missen zouden plaatsvinden. Zelfs wekelijks, maandelijks of jaarlijks kon men fundaties vastleggen. Daarvoor schonk men hetzij een bedrag, hetzij in eigendom of vruchtgebruik overgemaakte goederen.

Broederschappen huldigden het principe van solidariteit. Tussen de leden groeide een blijvende band. Zij waren aanwezig bij de uitvaart van een medelid, en namen deel aan processies, die meestal een verplichtend karakter hadden.

In Gent in de Sint-Pietersabdij was er ook een grote verering voor de H. Amelberga. Daar bestonden reeds in 1229 twee broederschappen van de H. Amelberga.(41)

"De gulde van Sente Amelberghe van binnen"

De gulde van Sente Amelberghe van buiten"(42)

Ieder jaar kwamen beide afdelingen, stoetsgewijze en feestelijk, met een relikwiekast van de H. Amelberga op bedevaart naar Temse, om hier de "wegom" mede op te luisteren.(43)

Daar Gent in die tijd één dagreis van Temse was, kan men goed aannemen dat deze afdelingen er minstens 3 dagen verbleven en dat die Amelbergadagen een belevensmoment moeten geweest zijn voor het volk van Temse.

In 1518 kwamen deze gildebroeders van Gent niet opdagen tijdens de Amelbergadagen. De reden hiervan was, dat te Temse de pest heerste. In een cartularium van de Sint-Pietersabdij vindt men: "In dese jaer, 1518, achtergelaten ende in gebreke geweest, de reyse ende ghecostumeerde pelgrimage van der heleger santinne te Theemsche naer de oude costume...".(44)

In 1530 werd de gilde van binnen de stad Gent afgeschaft. De gilde van de Sint-Pietersabdij buiten de muren van de stad bleef naar Temse komen, en dit tot in 1578, wanneer vele stoffelijke resten van de heiligen door de Calvinisten, door vuur vernietigd werden, en deze van de H. Amelberga naar Temse werden overgebracht.

BESLUIT

Het bestaan van de H. Amelberga is historisch bewezen. De legende rondom haar en hoe onze mensen eeuwenlang deze heilige gevierd, vereerd en aangeroepen hebben, is door de eeuwen heen gegroeid, doorvlochten met folklore en pittige anekdoten.

Haar verering is nu geworden tot een plaatselijke, alhoewel diep ingewortelde devotie, waarvan de folklore grotendeels verloren is gegaan.

Elk jaar is er nog de traditiegetrouwe "wegom". En iedere echte Temsenaar kent de weg, de weg naar "zijn" heilige.

II. DE HEILIGE AMELBERGAVERERING TE MATER (45)

Sint-Amelbergablazoen-tje. Tekenaar: Jos van den Abeele, Edelare.

Te Gent, waar vroeger in de kerk van de Sint-Pietersabdij talrijke bedevaarders de relikwieën van de H. Amelberga kwamen vereren, is van deze kultus niets overgebleven. Slechts twee glasramen in de Sint-Baafskatedraal en een fresco van de krypte in dezelfde kerk zijn er vage herinneringen van. Een straat van de stad werd naar de heilige genoemd. In Mater echter is de eredienst van Sint Amelberga blijven voortbestaan.

1. Geografische en geschiedkundige schets

De gemeente Mater gelegen tussen Oudenaarde en Brakel, wordt het eerst vermeld in 998 onder de naam Materna; een tweede melding vindt men in 1224 onder de naam Meterna. Het schijnt een typisch Keltische benaming te zijn voor rivieren en fonteinen (vgl. de naam van de franse rivier Marne), verwijzend naar de moeder of godin van de wateren. Dit woongebied lag op de romeinse heirweg van Kortrijk naar Aalst. Een vondst van munten wijst op een gallo-romeinse nederzetting. Nu is het een deelgemeente van Oudenaarde. Ze is vooral gekend omwille van de brouwerij Roman, vermaard om haar streekbier. Het is een bronrijke landbouwstreek (zandleemgronden).

De meeste van haar inwoners, waarvan het aantal vermindert (\pm 2.000), zijn pendelarbeiders, aangewezen op Brussel en Oudenaarde. Burgerlijk behoorde Mater in de middeleeuwen tot het graafschap Vlaanderen. Kerkelijk maakte het achtereenvolgens deel uit van het bisdom Kamerijk, vervolgens van het bisdom Mechelen en ten slotte vanaf 1801 van het bisdom Gent. Het patronaatsrecht over de parochiekerk werd uitgeoefend door de Sint-Pietersabdij van Gent.

2. Verblijf van de H. Amelberga te Mater

Zoals we hoger schreven werd Amelberga gedurende haar verblijf te Bilzen ten huwelijk aangezocht door Karel Martel. Ze weigerde en om aan zijn aandringen te ontkomen verliet ze het klooster. Geholpen door haar broer vluchtte ze rond het jaar 714 naar Mater, waar beiden een landgoed bezaten, hen toebedeeld uit de erfenis van hun ouders, samen met dit van Temse. Naast haar woning bouwde ze een kapel ter ere van de H. Martinus, toen een gevierde heilige in het gewest. Een groot aantal kerken in het midden en zuiden van het bisdom Gent zijn aan hem toegewijd, trouwens in deze contreien worden de kinderen bedacht op het feest van Sint-Maarten.

Toen Karel Martel haar verblijfplaats ontdekt had, kwam hij haar terug ten huwelijk vragen, in woede ontstoken om haar weigering brak hij haar schouder en ontwrichtte haar arm, dit volgens de legende. Op grond daarvan wordt de heilige meermaals afgebeeld met de palmtak van de martelaren, andere malen met de lelie, zinnebeeld van de maagdelijkheid. Ze wordt ook nogal eens voorgesteld met een open boek in haar hand, of een kruisbeeld voor zich(46) als attriboot van haar diepe godsvrucht.

Rond 719 vertrok Amelberga naar haar landgoed te Temse, waar ze stierf in 772.

3. De H. Amelbergakapel

Gedurende de invallen van de Noormannen werd de kapel meermalen verwoest en heropgebouwd.

De oudste vermelding van deze bidplaats vinden wij in een archiefstuk van Sint-Pietersabdij, waarin geschreven: "...schenkt in 998 Arnulf, Graaf van Gent, voor eeuwig aan het Blandinusklooster zijn eigendom, dat is de kerk van de landhoeve Mater met al wat er toebehoort, met haar dienstbare lieden, haar zaailanden en andere...". In een oorkonde van 4 juli 1036 van de hand van Keizer Koenraad II, is er i.v.m. de bezittingen van de Sint-Pietersabdij spraak van "de kerk der landhoeve Mater, eertijds door graaf Arnulf gegeven". Op 8 oktober 1164 wordt dit bezit nog eens bevestigd door een bul van Paus Alexander III, waarin sprake van "het outaar van Mater in het Kamerijkse".(47)

Vele jaren deed de kapel dienst als parochiekerk. Niet lang vóór de Franse Revolutie werd er een parochiekerk gebouwd, omdat de bidplaats te klein werd voor de aangroeiende bevolking. De kapel bleef de eigene bidplaats ter ere van Amelberga.

Wanneer het Frans Republikeins bewind ons land overmeesterde werd ze verbeurd verklaard en op 12 oktober 1798 verkocht aan de heer Van den Berghe uit Gent voor de som van 400 frs.: "une chapelle nommée ci-devant Amelberga...". In 1806 werd ze verkocht aan een zekere Alexius Vander Meersch die ze op 23 maart doorverkocht aan Jacob Christiaens uit Mater zelf. Deze familie kreeg hierdoor tot heden, naar het schijnt, de bijnaam "Van de Kapelle's". De kapel werd bijna volledig afgebroken en het koor werd omgebouwd tot een werkmanshuis. In 1915 werd de woonst gekocht door Désiré Verheyden en zijn zuster uit Oudenaarde. Deze schonken ze aan de kerkfabriek

van Mater en gaven de nodige gelden voor de wederopbouw. In 1916 was de kapel, op de grondvesten van de oude bidplaats, in neo-romaanse stijl heropgericht; in het koor kon nog een stuk muur, in bruin-gele zandsteen, van het oude bouwwerk behouden blijven. Ook het klokje, daterend van 1699, dat gedurende de Franse bezetting verwijderd was, kon terug geplaatst worden in het achtkantig klokketorentje.

De bidplaats is een eenbeukige kapel met vier traveeën in het schip en twee in het koor. Deur en vensters zijn rondbogig. De zoldering vormt een houten tongewelf. Het meubilair is sober, terwijl het Amelbergabeeld met palmtak en boek versierd is.

De muren zijn mooi beschilderd in eigentijdse stijl door Edgard Fobert; aan de kooringang: Maria met het kind Jezus en de H. Jozef. In het koor taferelen uit het leven van de heilige, nl. Amelberga bidt om een naderend onweer af te weren(48) en in het andere tafereel verdrijft ze de trapganzen die het zaad op de akkers dreigen op te pikken. De medaillons in de fries stellen de vier evangelisten voor. Aan de zijkan-ten bevinden zich twee medaillons, één met de H. Gertrudis, de andere met de H. Willebrordus; naar de legende verschenen deze aan Amelberga in haar bidplaats, om haar te sterken na het drieste aandringen van Karel Martel. Boven de dubbele ingang deur bevindt zich een schilderij, de H. Amelberga met palmtak en boek; daarnaast de H. Martinus, patroon van de parochie, en van de H. Engelbertus.

Onder de vele private kapelletjes verspreid op het grondgebied van Mater is het "Fonteinkapelletje" in de Sint-Amelbergastraat wellicht het oudste. Het is opgericht boven een waterput. Het oude Amelbergabeeld dat er bewaard werd is naar de parochiekerk overgebracht. Dit kapelletje speelt een rol bij de ruitersommegang.

4. De ommegang ter ere van de H. Amelberga

Zeer waarschijnlijk is de plaatselijke verering van de H. Amelberga ontstaan in de vroege middeleeuwen, op grond van haar faam van heiligheid. In de bloeiperiode van de bedevaarten kwamen er dagelijks bedevaarders, vooral uit Mater en de omliggende contreien haar bijstand afsmecken. Het was de gewoonte dat deze één of twee broden in de kapel offerden ter ere van de heilige. Dagelijks werden er toen en later nog een kerkelijke dienst gehouden in de kapel, en was er een maandelijks verering van haar relikwie. Haar feestdag, zoals te Temse werd gevierd, met een oktaaf, op 10 juli. Die dag was plaatselijk een hoogdag, waarop het werken verboden was. Dit verbod is opgeheven in 1751, maar wordt ten huidige dage nog geërbiedigd bij de landelijke bevolking. Die verering moet wellicht een laagtepunt gekend hebben nl. rond het tijdstip dat de Amelbergakapel afgebroken werd en tot een werkmanswoning was omgebouwd. Vermoedelijk heeft nadien de parochiale geestelijkheid, zoals nog elders gebeurd is, ze opnieuw tot bloei gebracht.

Het hoogtepunt, de feestviering op 10 juli, is de plechtige ommegang, vroeger wellicht met de relikwie, zoals dit nu nog te Temse plaats heeft. Deze is echter ten huidige dage herleid tot een eerder folkloris-

tische ruitersommegang, weliswaar nog enigszins verbonden met religieuze plechtigheden. Melden we terloops dat er tot op het einde van de 19e eeuw nog een tweede religieuze ommegang bestond nl. op zondag na O.-L.-Vrouw Visitatie.

De uitnodiging ter feeste

Twee dagen vóór het feest heeft de uitnodiging plaats bij monde van de penningmeester van het feestcomité, begeleid door een nar, een fijpelaar en een trommelaar.(49) Op 8 juli rond 6.30 u. 's morgens gaat de penningmeester, begeleid door zijn gezellen, de inwoners van Mater van huis tot huis tot het feest uitnodigen.

Het narrenpak is gemaakt uit gele en groene stof, de kleuren van Mater; daaronder draagt de nar een kniebroek en witte kousen; de muzikanten dragen een blauwe kiel en broek en hebben om de hals een rode en witte halsdoek geknoopt. Vroeger werden slechts burgers en grote pachters aangezocht. De penningmeester nodigt uit en overhandigt, in ruil voor een vrij geldelijke bijdrage, het Sint-Amelberga-blazoentje. Dit is een ruitvormig bedrukt prentje, van 10 op 8 cm., waarop de H. Amelberga afgebeeld staat met het stramien(50) in de ene hand en de abdisstaf(51) in de andere, vereerd door een knielende man en een knielende vrouw, met op de achtergrond het dorpsgezicht van Mater. Twee zulke afbeeldingen worden op een stokje tegen elkaar geplakt. Aan de drie vrije hoeken zijn pluimtjes aangebracht en de zijkanten worden opgesmukt door glinsterende gekleurde papiersnippers. Enkele worden nog speciaal versierd voor de bijzondere genodigden. Het blazoentje in deze vorm dateert waarschijnlijk uit de tijd van de contra-reformatie.(52) Het wordt door de deelnemers van de ommegang en bedevaart op hoed of jas gestoken. Na de bedevaart wordt het, bij velen, thuis aan de wand van huis of stal gehangen.

Bij de uitnodiging spelen fijpelaar en trommelaar een van de acht traditionele melodieën. Deze blijken een verwantschap te hebben met bepaalde Zuid-Franse deuntjes. Zeer lang werden ze door overlevering van generatie op generatie overgedragen. Bij de muziek voert de nar de dans ter plaatse uit: "door op de sterke tijd het linker- vóór het rechterbeen te plaatsen, de handen op de rug en het lichaam schommelend voor het bellekensgerinkel". "In de danspassen menen kenners gegevens afkomstig van Zuidfranse en Baskische dansen terug te vinden".(53) Nar, fijpelaar en trommelaar zijn in 1976 voor een optreden uitgenodigd geweest op het "American Folklife Festival", ze waren ook de gasten op een folklore-feest in 1980 te Wiesbaden. Dit uitnodigingsfeest duurt twee dagen, waarin het groepje wel 53 km aflegt. Op 9 juli, om 10 uur 's avonds wordt door klokkengelui en negen kanonschoten hun terugkeer gemeld en voert de lokale muziekmaatschappij haar eerste concert uit.

De ruitersommegang.

De ruitersommegang zal wel aan een vroegere religieuze ommegang met de relikwie van de H. Amelberga door de velden van Mater zijn oorsprong te danken hebben. Naar men uit de gemeentelijke archieven kan opmaken, bestaat hij reeds van vóór 1847. De huidige vorm vindt men reeds beschreven in 1880.

Op 10 juli wordt 's morgens de feestviering aangekondigd door klokkengelui en de kanonschoten. Tot voor twee jaar had om zes uur

's morgens de vroegmis plaats. Na de mis werd in een nabijgelegen café aan de pastoor, de koster en kanonniërs het ontbijt aangeboden, bestaande van oudsher uit geperste varkenskop en aardappelen in de pel en brood. Dit is nu weggefallen.

Omstreeks 8 uur wordt de ruitersstoet gevormd. Ondertussen gaan leden van de Koninklijke Rijvereniging Sint-Amelberga, de kapitein en de twee luitenanten van de rijvereniging aan huis afhalen. Wanneer ze de ruitersgroep vervoegen, gaan ze naar het dorpsplein met op kop vijfelaar, trommelaar, nar en penningmeester. Dan volgt het muziekkorps, kapitein en luitenanten van de rijvereniging, de ruiters van Mater en ten slotte de rijverenigingen en ruiters van de omliggende gemeenten, met als verstgelegen dorpen: Ronse, Ouwegem, Eke, Merelbeke, Oosterzele en Brakel, alsook een delegatie van Temse en Rodange.

De ruiters trekken verder door de velden van Mater tot de dorpsgrenzen. Daarna keren ze terug naar de Sint-Amelbergastraat, welke bij de dorpskom ligt, om aldaar de ruiters op te wachten. Dan gaat de ganse stoet naar het Sint-Amelbergakapelletje. Daar wordt halt gehouden. Volgens een zeer oud gebruik⁽⁵⁴⁾ moet hier de toelating gevraagd worden om toegang te krijgen tot de dorpskom. Deze wordt niet gevraagd aan de burgerlijke overheid, doch aan de pastoor. Is dit dan toch een overblijfsel van het oude patronaatsrecht dat aan de geestelijke instantie toekwam? Te meer dat het oorspronkelijk om een geestelijke plechtigheid ging waarbij, zoals nu nog te Temse de ommeegang gemaakt wordt met begeleiding door de Sint-Amelberga-relikwie.

De toestemming is een loutere rituele formaliteit geworden. Ze keren terug naar het kapelletje aan de waterput en de fanfaren heffen het volkslied aan. De ruitersstoet komt de dorpskom binnen.

De stoet gaat rond de kerk en vandaar naar de Sint-Amelbergakouter om langs Kerkgate terug te keren. Dan volgt een drievoudige ommeegang rond de kerk: eerst stapvoets, een tweede maal in draf en de laatste ronde in galop. De ruitersgroep wordt ontbonden, en de plechtige hoogmis vangt aan.

Bij het eindigen van de H. Mis wordt er gezegend met de relikwie van de H. Amelberga en aan ieder een blazoentje aangeboden. Jaarlijks worden ongeveer 1.000 exemplaren ervan ter plaatse vervaardigd. Een drukker van Ename levert ze.

Toch blijft er, buiten de zegening van ruiters en paarden vóór de stoet, nog een godsdienstige noot over bij deze ruitersommeegang. Vele brengen, bij deze gelegenheid een bezoek aan de Sint-Amelbergakapel, bidden er een wijle en vele kaarsen worden er ontstoken!

Gedurende de oktaaf wordt er elke dag een H. Mis opgedragen in de kapel. De laatste oktaafdag is er een processie door de Sint-Amelbergakouter. Tijdens die rondgang zingt men het hoflied van 53 strofen ter ere van de heilige. Het is woordelijk hetzelfde als wat in Temse bij de ommeegang gezongen wordt, enkel bij de aanvang worden de woorden "gij Temse borgers al" aangepast aan "Mater".

Besluit

Deze geestelijke manifestatie heeft sedert eeuwen de landelijke bevolking beïnvloed, in de zin dat de H. Amelberga de mensen van Mater en omgeving in de gevoelens van godsdienstige geaardheid heeft versterkt, welke ook ten huidige dage haar verering bevordert en in stand houdt.

Rond de eeuwwisseling is het folkloristisch element een grotere rol gaan spelen, zonder het religieuze te verdringen.

III. AFBEELDINGEN EN RELIEKEN VAN DE H. AMELBERGA

- De H. Amelberga wordt buiten Temse en Mater enkel nog vereerd in de Kempen te Zandhoven en te Wechelderzande. In West-Vlaanderen te Bossuit. In het Groot-Hertogdom Luxemburg te Rodange, haar geboorteplaats.

De H. Amelberga, vereerd te Munsterbilzen, Sint-Truiden, Vilvoorde, en mogelijk elders, is niet de heilige van Temse. Het is een weduwe die geleefd heeft in de 7de - 8ste eeuw en verwant is aan onze heilige.

- We vinden ook nog, in de krypte van de katedraal van Gent, een afbeelding van de H. Amelberga met de steur: een muurschildering uit de 15de-16de eeuw. In het hoogkoor staat ze afgebeeld in twee glasramen, in de "Theorie van tachtig heiligen" van J.B. Bethune.

- Het "reliquarium" van de Sint-Pieterskerk te Gent bezit een relikwie van de H. Amelberga onder n° 22.

Volgens mededeling van de geestelijkheid, zijn er tevens relikwieën te Zandhoven, Wechelderzande, Mater en Bossuit. Het is duidelijk dat Temse ook haar relikwieschrijn bezit waarvan hoger reeds sprake is geweest.

- De dekenale kerk van Temse bezit enkele schilderijen die haar leven uitbeelden, o.a. een drieluik van J.B. Le Saive (Namen 1540-Mechelen 1624).

Zeven glasramen in de zuidbeuk van de dekenale kerk te Temse illustreren op treffende wijze taferelen uit haar leven.

De kuip van de predikstoel is geschraagd door een H. Amelberga. Het is het werk van de Temsenaar Adriaan Nys (1683-1771), die ook een groot deel van de kerk met houtskulpturen versierde. De predikstoel dateert van 1714.(55)

Lieve Van den Storme
Temse 1986

(1) E. DHANENS, *Inventaris van het Kunstpatrimonium Temse*, p. 322.

(2) A.L. VERHOFSTEDÉ, *Kerk van Temse en haar kunstschaten*.

(3) cfr. P. DE ROO, *De wonderbare maagd Sinte-Amelberga*, p. 179.

(4) cfr. P. DE ROO, o.c., p. 196.

(5) cfr. D. GRIERSON, *The translation of the relics of S. Amelberga to S. Peter of Ghent-Revue Benedictine*, p. 292.

B. BAILLIEUL, II., *Bouwgeschiedenis. Een chronologisch overzicht*. In: *De Sint-Pietersabdij te Gent*, p. 53-54.

(6) cfr. DE POTTER en J. BROECKAERT. *Geschiedenis van de Gemeenten der Provincie Oost-Vlaanderen*, p. 140.

- (7) cfr. P. DE ROO, o.c., p. 375.
- (8) cfr. P. DE ROO, o.c., p. 375.
- (9) cfr. P. DE ROO, o.c., p. 232.
- (10) cfr. R. ROUSSEL, o.c., p. 82 vlg/cfr. ARRONDO, o.c., p. 12.
- (11) Brevierlezing van het feest van de H. Amelberga.
- (12) Zie Jaarboek 1979 Gemeentemuseum, de artikels van J. Smet, p. 13-49.
- (13) Akte van 7 november 1984 voor het ambt van Notaris B. Dubois.
- (14) P. DE ROO, o.c., p. 169.
- (15) Rekening Sint-Amelberga Broederschap, jaren 1703, 1704, 1705, 1706, 1753, in Cultureel Jaarboek Temse 1979, p. 13.
- (16) Annalen van het Land van Waas, 1965, p. 133.
- (17) cfr. K. VOSSEN, o.c., p. 54 en p. 83.
- (18) cfr. F. DE POTTER, o.c., p. 160.
- (19) Gemeentearchief Temse n° 213 en 190.
- (20) Jaarboek Gemeentemuseum Temse, 1979.
- (21) A. JOOS, Waas Idioticon.
- (22) P. DE ROO, o.c., p. 380/cfr. F. DE POTTER, o.c., p. 142.
- (23) Jaarboek Gemeente Museum, 1979, p. 38.
- (24) Jaarboek Gemeente Museum, 1979, p. 38.
- (25) Van deze kapel is geen plan teruggevonden, doch de stijl komt wezenlijk overeen met deze van de vijfde en de achtste kapel, o.a. het geknikt zadeldak.
- (26) Archief Bethunianum : enige bron waar "J.B. Bethune" als architect wordt aangehaald. In tegenstelling met de tweede en negende kapel, eveneens naar een plan van J.B. Bethune gebouwd ontbreken hier documenten met preciese datering.
- (27) Annalen van het Waasland, 1965, o.c., p. 134.
- (28) P. DE ROO, o.c., p. 380.
- (29) cfr. K.C. PEETERS, Overzicht van het Vlaamse volksleven.
- (30) cfr. TH. DE DECKER, o.c., p. 159.
Over de Reuzen is noch beeld noch naam ergens terug te vinden. Ook over het grote schip heeft men tot nu toe geen afbeelding ontdekt.
- (31) P. DE ROO, o.c., p. 382.
- (32) cfr. P. DE ROO, o.c., p. 501 : "Calendrier Belge" Reinsberg-Duringsfeld.
De chronologie welke De Roo volgt, wel met zekere twijfel, schijnt mij niet juist te zijn. De Roo beweert (p. 157) dat de kerk van Temse door Sint-Amelberga gebouwd is in 720. Indien Amelberga in 753 in Temse zou aangekomen zijn, kan ze onmogelijk de kerk in 720 gebouwd hebben. Amelberga is geboren in 690 en aldus schijnt mij de aankomst in 753 zeer laat. De legende van de achtervolging van Karel Martel mist dan iedere redelijke grondslag : zou een vorst, geboren rond 676, een prinses van 63 jaar oud achtervolgen om haar te huwen ! Overigens is 753 bovendien onmogelijk, daar Karel Martel overleden is in 741.
- (33) Jaarboek Gemeentemuseum Temse, 1979.
- (34) F. DE POTTER, o.c., p. 193.
- (35) P. DE ROO, o.c., p. 351.
- (36) ANONIEM, *Plaatsbeschrijving van Temsche*, p. 144.
- (37) cfr. P. DE ROO, o.c., p. 357.
- (38) cfr. P. DE ROO, o.c., p. 359.
- (39) P. DE ROO, o.c., p. 410.
- (40) cfr. P. DE ROO, o.c., p. 403.
- (41) Jaarboek Gemeentemuseum, 1979, C.H.L. DIERICKX, *Mémoires sur la ville de Gand*, IVe deel, p. 340.
- (42) P. DE ROO, o.c., p. 342.
- (43) cfr. P. DE ROO, o.c., p. 230.
- (44) Jaarboek Gemeentemuseum, 1979; P. DE ROO, o.c., p. 344-345.
- (45) G. CLOTTENS, *"De Sint-Amelbergaommegang tot Mater"*. (Proefwerk voor diploma, Gids van Gent), Gent, 1984.
- (46) Zie ook predikstoel in de kerk van Temse.
- (47) P. DE ROO, *"De wonderbare maagd Sinte-Amelberga"*, p. 127.
- (48) Nog tot een vijftigtal jaren geleden werd te Temse beweerd dat de H. Amelberga met haar mantel de gemeente behoedte tegen zware onweders.
- (49) De oudste vermelding van deze feestviering te Mater vindt men in de gemeentelijke archieven van de 16e eeuw. Ook op andere plaatsen treft men een soortgelijke uitnodiging aan bv. de vooravonduitnodiging tot de Fiertel te Ronse. Men vindt die ook terug in Brabantse gilden.

Een fijfer is een kleine soort dwarsfluit, meestal maar niet noodzakelijk zonder kleppen, die met één hand bespeeld wordt. Afkomstig uit Azië, kwam dit instrument in de vroege middeleeuwen via het Byzantijnse Rijk, Noord-Spanje en Zuid-Frankrijk naar West-Europa; aanvankelijk vooral in Duitsland. De verspreiding van de fijfer in onze gewesten werd sterk beïnvloed door Duitse, Oostenrijkse en Franse troepen, (G. Clottens, *Ommegang ter ere van de H. Amelberga te Mater*, p. 25), wat de reden is van het militair karakter van vele fijfermelodieën, ook te Mater. Gekend is de schilderij van E. Manet: "De fijfelaar van het regiment".

Het optreden van een nar bij semi-religieuze ommegangen is uitzonderlijk. Normaal treden ze op bij burgerlijke stoeten.

- (50) De legende vertelt, dat de H. Amelberga een vrekkegige kasteelheer om bronwater vroeg voor het laven van enkele arme dompelaars, en wel met een stramien in de hand. De rijkaard, bewust dat geen druppel in dit stramien zou blijven, gaf toelating. Bij het bedelen van het water bleek niet alleen het stramien het water te kunnen bewaren zonder dat een druppel doorsijpelde, maar het werd tevens miraculeus geneeskrachtig.
- (51) Het H. Amelbergabeeld die de kuip van de predikstoel, in de kerk van Temse, schraagt heeft ook in haar rechterhand een soortgelijke staf in haar hand.
- (52) Dit blazoentje vervangt de dure metalen plaatjes, welke vroeger aan de bedevaarders gegeven werden. De opkomende drukkunst in de 16e eeuw heeft wel aan de grond van deze verandering gelegen.
- (53) H. DAEMS, "Narrendans van Mater", in: oostvlaamse Zanten, 1964, Sept.-Oct., p. 183-187.
- (54) Oud Vlaams gebruik naar gemeenrecht (XIIe eeuw) en een schoutrechterlijke geplogenheid (XIVe eeuw).
- (55) Met dank aan mevrouw B. Baillieul voor de raad bij deze publikatie.

IV. BIBLIOGRAFIE

- ANNALEN *Oudheidkundige Kring van het Land van Waas*, jrg. 1933 - 1935 - 1938.
- ANONIEM, *Plaatsbeschrijving van Temse*, s.l., 1892.
- ARRONDO, E.G., *Le chemin de Saint-Jacques*, s.l., 1971.
- BAILLIEUL, B., II. *Bouwgeschiedenis. Een chronologisch overzicht*. In: *De Sint-Pietersabdij te Gent*. Gent, 1979.
- Beknopte *Gids van de Sint-Baafskathedraal te Gent*, Gent, 1983.
- CLOTTENS G., *De Sint-Amelbergaomwegang te Mater* (onuitgegeven proefwerk gids Gent), Gent, 1984.
- DAEMS H., *Narrendans van Mater*. In: Oost-Vlaamse Zanten, 1964, p. 183-187.
- DE DECKER, TH., *Om wandeling ten jare 1645 in de parochie Temsche*, Temse, 1908.
- DHANENS, E., *Inventaris van het Kunstpatrimonium Temse*, Gent, 1951.
- GRIERSON, P., *The translation of the relics of S. Amalberga to Ghent*, in *Revue Benedictine*, Maredsous, 1939.
- HEYNDRICKX, J., *Het leven van de wonderbare Maegt S. Amelberga*, Gent, 1625.
- JAARBOEK, *Museum van Temse*, 1979.
- JOOS, A., *Waas idioticon*, Sint-Niklaas, 1979.
- KOECK, P., *Heilige Huisjes. Geloof en Volksgeloof*, Antwerpen, 1981.
- PEETERS, K.C., *Overzicht van het Vlaamse Volksleven*, Antwerpen, 1975.
- DE POTTER F., BROECKAERT J. *Geschiedenis van de Gemeenten der Provincie Oost-Vlaanderen*, Gent, 1881, Deel IV, Temse, p. 1-211.
- DE ROO, P., *De wonderbare maagd Sinte-Amelberga*, Brussel, 1872.
- ROUSSEL, R., *Les Pélerinages*, Parijs, 1956.
- Temse aan de Schelde*. In: Toerisme in Oost-Vlaanderen, speciale uitgave, 1985.
- VAN DER LINDEN, R., *Bedevaartvaantjes in Oost-Vlaanderen*, Gent, 1958.
- VAN HOOLANDT G., *Bijdrage tot de geschiedenis van Mater*. Mater, 1986.
- VAN SCHELDELANDE R., *Sint-Amelbergatentoonstelling te Temse*. In: Oostvlaamse Zanten, 35 (1960), 100.
- VAN VLIERBERGEN, J., *Kapellen van het Waasland*, 1933.
- VERHOFSTEDÉ, A.L., *De kerk van Temse en haar Kunstschaten*, Antwerpen, 1953.
- VOSSEN, K., *Ontstaan der Parochies in het land van Waas*. In *Wase Annalen*, 1942, n° 53, p. 85.

TEMSE SINT-AMELBERGA-STOET

m.m.v. Boeketje Vlaanderen
29 augustus 1987 om 18.30 u.

Programma

1. Kanonniërs Mater (Markt) : 9 schoten
2. Thebaans Kwartet
3. Reus Roeland met vendeliërs (Tielrode + Velle)
WAGEN: Burcht Herckenstein, vrijkoping van Temse (Sleutelgarde)
4. *WAGEN nr. 1: Amelberga als kind voor ouderlijk kasteel, spelend met haar broer Roderick (RODANGE)*
5. *Groep mijnwerkers uit RODANGE: 2 groepen volwassen arbeiders + kinderen in kostuum*
6. Harmonie RODANGE
7. *WAGEN nr. 2: Vormsel Sinte Amelberga bij haar tante Landrada (ZANDHOVEN)*
8. *Groep matroosjes die «'t Scheepken» dragen, gekleed in groen-wit matrozenpakje (Jeugd Rode Kruis)*
9. *WAGEN nr. 3: Sinte Amelberga weigert huwelijksaanzoek Karel Martel (TEMSE - Carnavalcomité)*
10. 't Kliëkske
11. *Groep: MATER "Ommegang" met trommelaar, fluit, nar, volk Mater...*
12. *Groep: MATER: Vlucht St.-Amelberga: Amelberga te paard met haar juwelenkistje in de arm, begeleid door haar broer Roderick en knechten*
13. *Groep: Ruiters (RIJVERENIGING TEMSE): Karel Martel met zijn soldaten*
14. *WAGEN nr. 4: Sinte Amelberga steekt de Schelde over op de rug van de steur en wordt begroet door poorters en poortersessen van Temse (TEMSE - Krabbeke Steur) (poorters - poortersessen: Oberon)*
15. Muziekvereniging TEMSE
16. *WAGEN nr. 5: Sinte Amelberga laat kerkje bouwen in Temse (BOSSUIT)*
17. Volksdansgroepen TEMSE: Krabbeke Steur / Hakketenen
18. *WAGEN nr. 6: Sinte Amelberga deelt brood en geld uit aan de armen en troost de zieken (WECHELDERZANDE)*
19. Muziekvereniging TEMSE
20. *WAGEN nr. 7: Sinte Amelberga op haar ziek- en doodsbéd, omringd door wenende vrouwen (TEMSE - NCMV) (wenende vrouwen: CMBV)*
21. *WAGEN nr. 8: Sinte Amelberga op de troon in de hemel, omringd door engelen (TEMSE - bloemisten) (figuranten: KAV/KWB H. Hart)*
Groep: misdienaars Kristus Koning TEMSE
22. *Groep: BREUGELCLUB TEMSE: vervoëring relikwiekast naar Gent*
23. *WAGEN nr. 9: de WEGOM (TEMSE - St.-Amelbergagilde)*
24. H. Amelberga in Vlaamse gemeentebldzoenen: schilden van Mater, Zandhoven en Wechelderzande
25. Muziekvereniging TEMSE
26. Ceremoniemeesters (2) met Amelbergastaf
Groep: Confrerie Sinte Amelberga met processievaardels, zilveren processielantaarns, groene sluiers
27. *Groep: Grote zilveren relikwiekast met priesters of figuranten in de speciale kazuifels en koorkappen, baldakijn en vergulde processielantaarns.*

STELLEN MAG?

Een volksrechterlijk fenomeen te Zichen-Zussen-Bolder (1985-1987): enkele kanttekeningen.

"Het was gewoon Viske-Wip"

Volkskundig voerpaginanieuws in een Vlaamse krant(1): vier hane-"dieven" worden voor een korrektionele rechtbank gedaagd én vrijgesproken.

In het krantartikel wordt beknopt het volgend feitenrelaas gegeven van de gebeurtenissen die aanleiding waren tot het rechtsgeding.

In 1985 werd in het Limburgse dorp Zichen-Zussen-Bolder op het eind van de maand augustus bij een partikulier een sierhaan, met een geldwaarde van 4000 BEF, gestolen. Het was een publiek geheim dat vier spelende leden van de plaatselijke Harmonie "Vreugd en Deugd" de daders waren.

Het dier werd gedood en gebruikt in het kader van een kermisspel. De eigenaar van de (zolang hij leefde) relatief waardevolle haan diende een klacht in. Ondanks pogingen van de beschuldigen om alles onderhands te regelen en de ex-sierhaan-bezitter financieel te compenseren voor zijn verlies, kwam het tot een rechtszaak. De zaak kwam voor de korrektionele rechtbank van Tongeren, met de bekende afloop.

Het sensatiegehalte van het artikel "*folkloristisch stelen mag*" was klaarblijkelijk zo hoog dat het een medewerker van het weekblad *Humo* inspireerde tot het schrijven van een kursiefje(2). Daarin wordt eerst het krantartikel gedeeltelijk overgenomen. Vervolgens levert een zekere Cornelius Bracke "juridisch commentaar" op de gebeurtenissen. Volgens de schrijver scheidt het vonnis een gevaarlijk precedent.

Illustratief is het fiktieve vergelijkingsmateriaal uit "folkloristisch Vlaanderen" dat de auteur aanbrengt: "of wat dacht je van een zatte bende die je huis binnenvalt om je aquarium leeg te vissen ("*Het was gewoon Viske-wip, edelachtbare, eerste zondag van augustus*") of van lolbroeken die je hond vol amfetamines duwen waarna geblinddoekte meisjes zijn ballen moet afknijpen ("*Hondekentrék edelachtbare, u kent toch wel ons eeuwenoud Hondekentrék, Breughel heeft het al geschilderd!*")" enzovoort.

Het scherp satirisch (en in zijn categorie m.i. toch wel geslaagde) stukje spreekt boekdelen over een wijd verspreide visie op en opvatting over volkskunde en folklore.

Ongetwijfeld worden, al dan niet tussen de regels, in karikaturale vorm de opvattingen en opwellingen van een grote groep mensen verwoord als de schrijver tot de volgende stellingname komt: "*Ik zou er dus voor willen pleiten voortaan de wet toe te passen in alle gevallen van zogenaamde "folkloristische" kriminaliteit. Haan gestolen? Diefstal! Met vier man? Bendevorming! Door vier leden van de harmonie in uniform? Overtreding van de wet op de privé-milities! Haan zat*

gemaakt? Inbreuk op de wet ter beteugeling van de openbare dronkenschap!" waarbij Bracke de tekst afsluit met een vonnis, een "folkloristische" straf: *"vier dagen aan de schandpaal op het eerste weekend van september in Bevervelde (Stupiedekeskermis)".* (3)

Het opmerkelijk stukje was stof om op onze beurt een onderzoekje op touw te zetten en enkele bedenkingen te formuleren. (4)

Zichen-Zussen-Bolder

Zichen-Zussen-Bolder ligt in het arrondissement Tongeren in de provincie Limburg. In navolging van de wet van 30 december 1975 maakt het sinds 1 januari 1977, samen met de voormalige gemeenten Millen, Riemst, Herderen, Kanne, Valmeer, Vlijtingen, Vroenhoven en de gebiedsdelen Genoelselderen en Membruggen van Elderen, deel uit van de fusiegemeente Riemst.

De fusiegemeente telde op 1 oktober 1986 14.962 inwoners (7.550 mannen, 7.412 vrouwen; met inbegrip van de 931 vreemdelingen: 15.893 bewoners). (5) De meest recente officiële telling wees uit dat in de deelgemeente Zichen-Zussen-Bolder (met inbegrip van 110 vreemdelingen) op 1 januari 1986 2.854 inwoners verbleven (met precies evenveel vrouwen als mannen). (6) Riemst profileert zich (ondermeer in het gemeentelijk jaarverslag) als een moderne en efficiënt geleide gemeente, met relatief uitgebreide dienstverlening. Op economisch vlak is het belang van de landbouw en in het bijzonder de kampernoeliekwekerijen nog steeds relatief groot hoewel de tertiaire sektor een hoge vlucht neemt. In de deelgemeenten zijn tal van kulturele verenigingen actief. Zo kan de gemeente ondermeer bogen op een aantal actieve volkskundige en geschiedkundige kringen. (7) In 1983 werd in het Openluchtmuseum te Bokrijk in samenwerking met de Geschied- en Oudheidkundige Kring Millen het B.T.K.-project *"Duizend Jaar Wonen in Millen"* uitgewerkt. (8) Uit het overzicht van de werkzaamheden van de politie in 1986 valt af te leiden dat Riemst een relatief rustige gemeente is. Van de 443 aanvankelijke processenverbaal (op een totaal van 806) zijn er dan nog 208 (*Speedgun*) snelheidsovertredingen en 87 aangiften van verlies. 46 processenverbaal betroffen een aangifte van diefstal en één sloeg op een poging van braak. (9) Is de lage kriminaliteitsgraad een relevante faktor bij het evalueren van de vrijspraak van de hanediefstal?

Zichen-Zussen-Bolder is niet alleen bekend voor zijn mergelgrotten, champignonskwekerijen en vierkantshoeven, maar ook voor de jaarlijkse kermissen.

Een inwoner van de fusiegemeente Riemst kan in zijn gemeente aan volgende kermissen deelnemen:

- Genoelselderen : zondag na sacramentsdag.
eerste zondag van september.
- Herderen : zondag voor St.-Jan.
zondag na St.-Hubertus.
- Heukelom : twee weken na Pinksteren.
tweede zaterdag van september.
- Kanne : twee weken na Pinksteren.
zondag na 18 oktober.
- Membruggen : laatste zondag van mei.
zondag na allerheiligen.
- Millen : tien dagen na sacramentsdag.
eerste zondag van oktober.
- Riemst-dorp : tweede zondag van september.
- Valmeer : tweede zondag na Pinksteren.
derde zondag van oktober.
- Vlijtingen : 14 dagen na Pinksteren.
eerste zondag van oktober.
- Vroenhoven : 14 dagen na Pinksteren.
eerste zondag van september.
- Zichen : zondag van St.-Petrus en St.-Paulus of
zondag daarna. (drie dagen : *Grote Kermis*)
tweede zondag van oktober. (twee dagen :
Kleine Kermis.)
- Zussen : laatste zondag van augustus.
- Bolder : 15 augustus.

Aan kermissen dus geen gebrek. (10)

In de streek van Riemst zijn overigens nog diverse gebruiken in zwang. Zo wees de hoofdveldwachter van Riemst, J. Theunissen, me ondermeer op de traditie van het "*haringen happen*" op karnavalsdinsdag in de deelgemeenten Kanne en Vroenhoven. Naar aanleiding van twintig, vijftig en vijftig jaar huwelijk worden poppen en sierbomen geplaatst bij de woning van de jubilarissen. In de deelgemeente Genoelselderen gaan kinderen op nieuwjaarsdag van deur tot deur om liedjes te zingen en geschenkjes in ontvangst te nemen: het "*appelen helen*". (11) Volgens de Zichen-Zussen-Bolderse heemkundige W. Willems worden dergelijke huisbezoekjes ook afgelegd ter gelegenheid van "*zwartkoning*" (zie verder) en vastelavond: "*vroeger om spek en eieren maar nu moet het geld zijn*". (12)

Kort na de Tweede Wereldoorlog begonnen, aldus W. Willems, de Vlaamse kermissen opnieuw te herleven. Eén spel was bijzonder populair te Zichen-Zussen-Bolder. Het bestond erin de gezichten van de oudere, nog niet gehuwde jongens en meisjes met siroop in te smeren. Zij moesten dan vervolgens trachten met hun mond vijf frankstukken op te vissen uit een grote mand die gevuld was met donspluimen. Net als talrijke andere fenomenen, zoals het maken van ketelmuziek bij het hertrouwen van een weduwe en weduwnaar (13), behoren deze gebruiken echter, zo stelt de heemkundige, steeds meer tot het verleden. Ook de kermissen hebben veel van hun vroegere luister verloren. De winterkermissen, met name de vroeger twee dagen durende Zwartkoningkermis op de zondag na Driekoningen te Zichen

en de Sint-Genovevakermis (3 januari en de daarop volgende zondag) hebben in praktijk haast niets meer om het lijf. De augustuskermis te Zussen lokt echter nieuwsgierigen van heinde en ver en staat bekend als de "*clou de la saison*".(14)

Kermis te Zussen

"Zussenkermis" begint op de laatste zondag van augustus en duurt vier dagen. Uit het verloop van de kermissen die de laatste decennia plaats vonden te Zussen kan volgend scenario gedistilleerd worden.(15)

De zaterdag voor de kermis is "het hele dorp" op de been om de feestelijkheden voor te bereiden. Een speciale rol is weggelegd voor de jongeren van de twee rivaliserende muziekkorpsen. Het is hun taak, zo mogelijk bij de tegenpartij, een haan te stelen. Die slag wordt zorgvuldig voorbereid. De jongelui moeten er voor zorgen niet betrapt te worden. Hoe ze hun taak ook volbrengen, op zaterdagavond moet er een haan beschikbaar zijn. In de respektievelijke cafés van de muziekkorpsen is de gestolen haan de "koning" van de avond. Het dier staat in het middelpunt van de belangstelling en wordt in de loop van de avond dronken gevoerd.

's Nachts wordt de haan gedood door een ader in de nek over te snijden. De slager van dienst draagt er zorg voor het dier zo weinig mogelijk te beschadigen. Het kadaver wordt in het "stamcafé" bewaard tot maandagavond.

Op zondag, de eerste kermisdag, gaan de feestvierders na de hoogmis (of na afloop van de processie) "*pintjes pakken*". 's Namiddags houdt elke muziekvereniging een wandelconcert. Daarbij wordt aan elk "partij-café", uitgebaat door gelijkgezinden, halt gehouden. In de huiskring worden de vlaaien verorberd die tijdens de kermisdagen in grote hoeveelheden gebakken worden. In de late middag schakelen de muzikanten over van de "*marche*" of "*pas redouble*" naar een rondedans, de *cramignon*.(16) Dit loopt meestal uit op een "bal populaire". De rondedansen waren een belangrijk element in de loop van de vier kermisdagen.(17)

Vroeger werden allerlei volkspelen gespeeld: haneslaan voor "jonge dochters", konijndorsen voor gehuwde mannen, eiwippen voor jonge mannen, ganssnijden voor gehuwde dames. Anno 1986 wordt de traditie van het haneslaan en konijndorsen in stand gehouden door de muziekkorpsen. Deze activiteiten vinden plaats op maandagavond.

Op de vierde kermisdag, woensdagavond, worden de kermis begraven "en de lege geldbeugels" verbrand. Eertijds werd stro opgehaald bij de landbouwers. Stipt om twaalf uur werd het stro in brand gestoken en dansten de feestvierders tot alle vuur uitgedoofd was. De laatste jaren wordt het stro rond 10 uur 's avonds in brand gestoken en wagen sommigen enkele danspasjes. Belangrijk is echter het vuurwerk. De twee muziekkorpsen verzorgen elk een eigen vuurwerkvoorstelling en wie "het mooiste vuurwerk heeft, heeft de kermis het best geëindigd". De kermis krijgt tenslotte nog een staartje in de lokale herbergen waar door sommige kermisgangers gefuifd wordt tot donderdagmorgen.

Konijndorsen en hanekappen

In deze bijdrage wordt de nadruk gelegd op twee onderdelen van de kermis.(18)

Het "*kneen-djassen*" of konijndorsen wordt gespeeld door gehuwde mannen.

Volgens de overlevering werd vroeger een levend konijn met een lang touw aan een paal gebonden. Een geblinddoekte jonge man werd geleid tot op een afstand van ongeveer 10 meter van de paal. De organisatoren drukten hem een dorsvlegel in de hand. Hij moest proberen dit konijn dood te slaan. Er mocht niet voorzichtig getast worden waar het dier zat. Wel was het de bedoeling dat de konijndorser enkele stappen zette in de vermeende goede richting en vervolgens fors uithaalde met de dorsvlegel. Het te dorsen konijn is tegenwoordig een lege bloempot, die, zoals de informanten beklemtoonden, in de loop der tijden het konijn is gaan vervangen. De bloempot wordt halfweg in de grond gestoken en met een klein laagje aarde bedekt.

Het deelnemersveld bestaat uit gehuwde mannen hoewel er uitzonderlijkerwijs ook jonge vrijgezellen hun kans durven wagen. Om beurten worden de kandidaten geblinddoekt en op 10 meter van de lege bloempot geplaatst. Na een desoriëntatie-procedure (het meermaals rond de verticale lichaamsas laten draaien) krijgt de man het wapen, lees een dorsvlegel, waarmee hij de bloempot tot gruzelementen moet slaan. Wie het pseudo-konijn verbrijzelt krijgt een lederen ligstoel, een zetel of soms een pijp.

Net als het haankappen vindt het konijndorsen plaats voor of nabij de respectievelijke herbergen van de plaatselijke muziekkorpsen, die er beiden prat op gaan de traditie in leven te houden.(19)

Het "*hoanhouwen*" of *hanekappen* is, in Zichen-Zussen-Bolder althans, de vrouwelijke tegenhanger van een typisch mannelijk gebruik konijndorsen.

Uitvoersters zijn ongehuwde meisjes boven de 14 jaar.

Er worden één of meerdere stevige koorden gespannen van op de stoep van de herberg naar de overkant van de weg of tussen twee bomen. Aan die touw(en) wordt een bodemloze mand bevestigd. De haan, die enkele dagen eerder bij een dorpeling ontvreemd werd, op zaterdagavond dronken gevoerd en gedood werd en tot maandagavond in het café werd bewaard, wordt met de poten omhoog in de mand gehangen. Het ophangen gebeurt op zo'n manier dat de kop juist onder de mand bengelt.

Soms wordt de haan "geprepareerd". Dit betekent dat er een ijzerdraad door de keel van het dier wordt gestoken zodat het "overkappen" niet al te gemakkelijk zou zijn.(20) Met dezelfde bedoeling, het verhogen van de moeilijkheidsgraad, wordt een oude, niet al te scherpe sabel of zwaard aan de "hanekapsters" gegeven.

De jongedames krijgen een voorschoot aan. De organisatoren schrijven een nummer op de schoenen van de kandidates. Bij loting wordt bepaald wie eerst mag (of moet) beginnen.

Aanvankelijk wordt het meisje op ongeveer 5 à 8 meter afstand van de haan gezet. Ze krijgt het zwaard in handen en wordt geblinddoekt. Het meisje wordt vervolgens drie tot vier maal rond haar as gedraaid en gaat dan op zoek naar de haan. De meisjes, die zich soms al wat moed ingedronken hebben, hebben het vaak moeilijk de juiste richting uit te gaan. De heemkundige W. Willems voegde er aan toe dat het er somtijds zelfs gevaarlijk aan toe ging voor de omstaanders "daar er verschillende meisjes in plaats van al tastend naar de haan te zoeken er direkt beginnen op los te slaan".(21)

De winnares die de onthoofding effectief tot een goed einde brengt wordt beloond met een eetservies.

Kwelspelen met dieren

Het hanekappen en konijndorsen passen in het ruimer complex van de volkssporten.(22) Op basis van een groots opgevatte en langlopende *survey*, de bekende *Vlaamse Volkssport Dossiers*, die sinds 1973 door docenten en studenten van het Instituut voor Lichamelijke Opvoeding van de K.U.L. worden aangelegd, werden een negental hoofdkategorieën onderscheiden binnen de brede waaier van in Vlaanderen opgetekende volkssporten: balspelen, bolspelen, schietspelen, steek- en vechtsporten, verplaatsingssporten, werpspelen, gezelschapsspelen, kinder- en kermispelen én tenslotte ook de dieren spelen.

De laatstgenoemde categorie kan verder worden onderverdeeld in drie subkategorieën(23): kwelspelen, wedstrijdsspelen, zoals hanengevechten, duivensport en het vinkenzetten, en tenslotte vangsspelen.(24)

In Vlaanderen zijn verschillende varianten van kwelspelen met dieren, zoals bijvoorbeeld het ganstrekken, het gansrijden, kateknuppelen bekend.(25) Diverse dieren viel de bedenkelijke eer te beurt voorwerp te zijn van zo'n onverkwikkelijke behandeling: "Een... klassiek slachtoffer voor dergelijke "beestige" spelletjes is de haan, die trouwens in sommige gevallen de traditionele plaats van de eend of gans is gaan innemen".(26) Zo is bijvoorbeeld het "haanrijden" te Achtel-Rijkevorsel ook nu nog in voege. Opmerkelijk is dat het daar gaat om ongehuwde minstens 14 jaar jonge mannen.(27)

In hun onderzoek van de volkssporten, kwam het onderzoeksteam van de Leuvense vorser R. Renson tot volgende konklusie: "Het hanekappen, eens breed verspreid in onze streken, komt enkel nog sporadisch voor in enkele landelijke gehuchten, waar deze gebeurtenis meestal een kermiskarakter heeft gekregen".(26)

Het geografisch verspreidingsgebied van het hanekappen(29) strekt zich over een groot deel van Europa uit. Tot deze vaststelling kwam László Lukács in een recent artikel over *Hahnenschlagen* in Westungarn: "*Das Hahnenschlagen erscheint in Europa bei romanischen,*

germanischen und westslawischen Völkern in Feiertags-, Hochzeits- und Erntebrauch". (30)

Bijzonder interessant, met het verloop van het konijndorsen te Zichen-Zussen-Bolder en de lokale mondelinge overlevering over de veronderstelde historische verschuiving van levend konijn tot bloempot-surrogaat (én de geciteerde opmerking van C. Bracke?) in het achterhoofd, is een door Lukács herhaalde hypotese over een ikonografische bewijspplaats van de middeleeuwse of zestiende-eeuwse oorsprong van het haneslaan. (31)

Het betreft een fragment van het in 1560 gedateerde kunstwerk "*Kinderspelen*" van Pieter Bruegel de Oudere, en meer bepaald de scène in het midden van het schilderij die in het standaardwerk van Jeanette Hills het nummer 35 meekreeg. (32) Aan de ene kant houdt een jongen het lemmet van een mes op een ketel die omgekeerd op de grond ligt. Een tweede jongen, wiens hoofd met een kap bedekt is, loopt rond met een lange stok in de handen. Waarschijnlijk is het de bedoeling dat de tweede jongen op het geluid, dat zijn metgezel met het mes maakt, afkomt en met de stok op de pot (33) slaat.

De afgebeelde aktie zou kunnen geassocieerd worden met het "blinde slaan" en het "blindepot spelen", zoals ze door A. De Cock en I. Teirlinck beschreven werden in het werk *Kinderspel en kinderlust in Zuid-Nederland* (34). Volgens Hills bestaat er echter een grotere overeenkomst met het *Topfgeschlagen*, een spel waarbij de geblinddoekte spelers moeten proberen een pot die twintig stappen van hen verwijderd is met een stok te verbrijzelen, en ze merkt daarbij op "*Manchmal wurde ein lebender Hahn unter dem Topf versteckt, und der Zeitvertreib war dann als "Hahnen schlagen" bekannt*" (35). In het werk *Gargantua* (1534) van François Rabelais waarin 215 spelen worden beschreven, die Hills als sleutel bij de ontsluiting van de (vermoedelijke) betekenis van de geschilderde kinderspelen heeft gebruikt, is sprake van een "*jeu au casse-pot*", wat in de duitstalige bewerking van Johann Fischart omgezet wordt in "*Brich den Hafen*" (36).

Haan

Bij het verklaren van de vorm (37), betekenis (sen) en de functie(s) van het hanekappen - wat buiten het bestek van dit artikel valt (38) - moet in rekening worden gebracht dat de aktievorm kan voorkomen in verschillende contexten ("*eine beliebte Volksbelustigung, die an Kirchweih, Fastnacht, zu Pfingsten, zu Johanni oder Michaeli und an Hochzeiten von den Burschen und Mädchen betrieben wurde*") (39).

In de wetenschappelijke, vooral volkskundige, literatuur werden reeds vele hypotesen geformuleerd en talrijke theorieën op de 'Rorschachvlek' "hanekappen" geprojecteerd. Het betoog dat de kwelspelen niet los kunnen gezien worden van de rituele context, waaruit ze mogelijk zijn voortgesproten, is overweging waard. De vaststelling dat de spe-

len in kwestie vaak sterk kalendergebonden zijn en meestal werden gespeeld bij het begin van de vasten, op halfvasten of bij het einde van de oogst, kan aanleiding zijn tot het onderkennen van een offer-symboliek. Was het hanekappen oorspronkelijk een onderdeel van het oogstfeest?(40) Fungeerde het hanekappen door de bruid, de bruidegom of bruidsjonker bij huwelijksfeesten als een vruchtbaarheidsritueel, dat ging dienen tot vermaak van de bruiloftsoorten?(41) Of wil de mens gewoon zijn superioriteit(?) bewijzen over het dierenras door dieren te kwellen?(42)

Zoals Robert Darnton demonstreerde, moet bij het analyseren van dergelijke rituele vormen van dierenmishandeling ook aandacht worden geschonken aan wat het dier (als symbool) *betekende* in de cultuur.(43)

Hoewel er een hele reeks van contexten waarin de haan als metafoor dienst doet en betekenissen van de haan als symbool kunnen opgesomd worden(44), staan we in deze bijdrage stil bij één element, de haan als symbool van mannelijkheid.

Zo kwam E. Le Roy Ladurie in zijn bekende werk over het carnaval van Romans (1579-1580) tot de vaststelling dat de haan een in alle Europese Carnavals zeer veel voorkomend dier is: "Hij is voor het Carnaval wat de stier is voor de Spaanse cultuur. Tot aan zijn kam zit de haan volgepropt met betekenissen, de haan straalt mannelijkheid uit, moed, de seksualiteit van het mannetjesdier".(45)

Indien men deze betekenisverklaring doortrekt en op de spits drijft, is de stap naar een meer scabreuze interpretatie vlug gezet. Zo biedt het voorbeeld waarmee E. Leach zijn betoog over homonymie en metaforen als vormen van symbolische communicatie adstrueert interessante perspectieven: "De haan is, tenminste sedert de tijd van het klassieke Griekenland, in alle delen van Europa een metafoor geweest voor de menselijke penis. Hierdoor zijn beelden van hanengevechten en van hanen en hennen zwaar geladen met seksuele implicaties"(46).

Het toepassen van deze bevindingen op het gebruik te Zichen-Zussen-Bolder waarbij jonge, ongehuwde meisjes een hanekop(47) afkappen, kan, hoewel er heel wat tegenvoorbeelden bestaan (het feit dat het hanekappen door meisjes gedaan wordt is immers een uitzondering) aanleiding zijn tot intrigerende psychologische interpretaties met Freudiaanse allures. Dit geldt tevens voor het konijndorsen(48).

In deze bijdrage gaan we slechts in op één mogelijke piste in dit interpretatieveld. Men kan op zijn minst stellen dat bij het hanekappen "gespeeld" wordt met belangrijke symbolen die (ondermeer) verband houden met het onderscheid tussen "mannelijkheid", "vrouwelijkheid" en de grens tussen beide.

Een hele reeks binaire tegenstellingen kunnen in de bestudeerde fenomenen uit Zichen-Zussen-Bolder worden aangeduid: zowel extern bvb. hanekappen/konijndorsen; meisjes/mannen; ongehuwd/gehuwd; servies/zetel of pijp; ophangen/begraven; afhakken/kapotslaan, als intern bvb. meisje/haan, jongen/konijn-bloempot. Na een vergelijkbare analyse van de metonymische omkering in karnavalvieringen kwam R. Devisch tot de konklusie dat wanneer de gebruikelijke inde-

lingen in socio-kulturele instellingen in het licht worden gesteld door omkering en deze inversie symbolisch wordt vertolkt door middel van elementen die tot de basisklassificaties en -structuren behoren in die samenleving, de socio-kulturele geledingen en -structuren niet alleen doorzichtiger worden gemaakt maar daarenboven tevens als algemeen geldend worden voorgesteld(49). Het hanekappen (en konijndorsen) leent zich ook tot een semantische analyse van de metaforische betekenisontwikkeling.

Door het spelen met symbolen, een combinatie van een metonymisch en metaforisch proces, worden grenzen in bepaalde spanningsvelden, zoals bijvoorbeeld het veld van wat "mannelijk" en "vrouwelijk" is, aangeduid. Elders(50) hebben we, in navolging van P. Bourdieu, reeds betoogd hoe belangrijk de factoren ambiguïteit en ambivalentie in zo'n symbolische strijd rond scheidingslijnen en legitimiteit zijn? Het feit dat één van de sleutelsymbolen, de haan (want is dit wel een ambigu symbool?), op een ambigue manier wordt verworven, lees gestolen bij nachte, is daar niet vreemd aan.

Stelen

Het hanekappen te Zichen-Zussen-Bolder liep niet uit op een proces omwille van bvb. een klacht tegen dierenmishandeling(51), maar wel wegens de aangifte van een diefstal. Hierbij rijzen verschillende vragen. Het hanekappen vindt reeds enkele decennia plaats te Zichen-Zussen-Bolder en elk jaar wordt een haan gestolen. Waarom werd pas in 1985 een klacht ingediend? Waar schuilt het verschil met de voorgaande jaren? Waarom werden de dieven daarenboven vrijgesproken? Is het stelen van een haan toegelaten? Bestaan er vergelijkbare gebruiken?

Het stelen van voorwerpen en dieren is in het kompleks dat met het begrip "volkskultuur" wordt aangeduid allerminst zeldzaam. In een deelstudie over een overgangsritueel in de levenscyclus als het huwelijk wees Van Gennep bijvoorbeeld op het stelen van het schoeisel(52), van een kouseband(53) en het ontvoeren van de bruid in haar geheel(54).

Illustratief is dat in het *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens* aan het lemma "stehlen" niet minder dan 17 kolommen worden gewijd.(55) Wratten (zouden) kunnen worden bestreden door ze op zijn minst driemaal te bestrijken of er een kruisteken over te maken met 's avonds gestolen spek of rundvlees.(56) Eten met een bij de buren

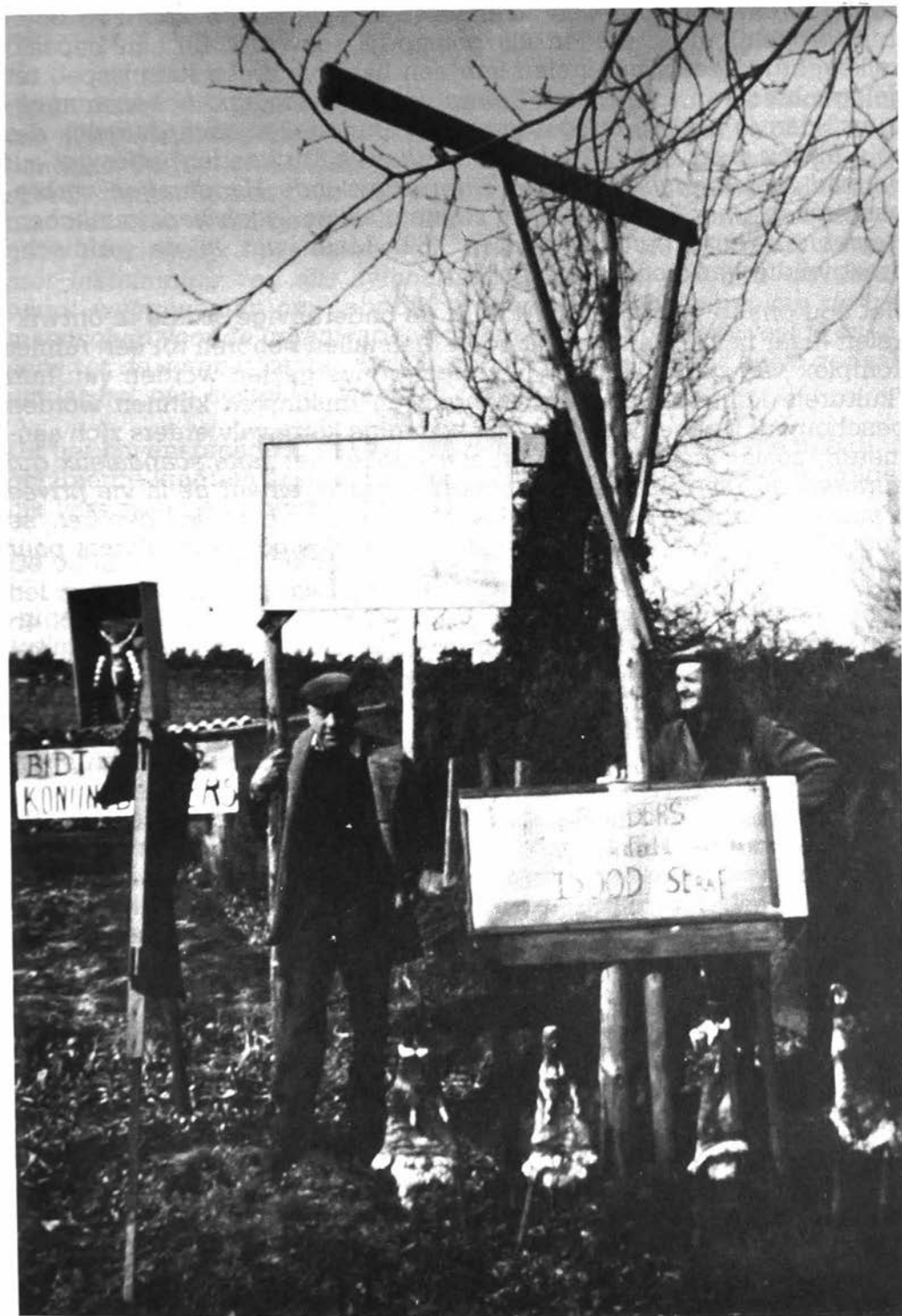

Scène 35 uit Pieter Bruegel's "Kindspeelen" (Kunsthistorisch Muzeum Wenen)

gestolen lepel zou helpen tegen oogontsteking. Staat een koe tijdens het melken niet stil dan moet het dier geslagen worden met een stok uit een huis waar de man zijn vrouw ontrouw is. Door een koe wat, tijdens de Walpurgisnacht gestolen, gras van de buurman te laten eten zou ze meer melk geven. Een meiboom wordt vaak gestolen op het grondgebied van het duurdorp, enzovoort.(57) Volgens Müller-Bergström kan bij het overschouwen van de in het *Handwörterbuch* aangebrachte voorbeelden (waarvan slechts een minieme fractie werd weergegeven) volgend principe worden vooropgesteld: "*Die Handlung des St.s teilt vielfach... dem gestohlenen (wie dem entliehenen oder erbettelten) Gegenstand eine stärkende, glückbringende Kraft mit*".(58)

In verband met dit principe merkte Ernst Burgstaller in zijn commentaar bij de door Richard Wolfram uitgewerkte kaarten van de *Oesterreichischer Volkskundeatlas*, over "*Burschenschaftsbrauchtum das Stehlen*" op: "*Ist auch den heutigen Trägern dieser von der Dorfgemeinschaft meist tolerierten, ja gut geheissenen Bräuche der ursprüngliche Sinn ihrer Handlungen* (meer bepaald de verhoging van de "*kracht*" van de gestolen zaken door hun (voor outsiders) geheimzinnige herkomst en de moeilijkheden die men zich moet getroosten om ze te verwerven), *kaum mehr bewusst*". Door de speciale omstandigheden die met het stelen gepaard gaan zou "*die einstige Bedeutung dieser Aktionen auch heute noch deutlich*" zijn(59).

In vele streken in Oostenrijk zijn handelingen met en rond een meiboom pas *écht* als de boom door 's nachts door jongeren uit het dorp in een vreemd woud wordt omgekapt. Een pikant detail, dat heel wat leert over de kontext en de funktie van het gebruik, is dat jongelingen uit Furcht, de uitgekozen boom kopen en beide partijen *doen alsof* de meiboom effectief gestolen werd.(60) In de streek van Innviertel is het gebruikelijk dat de in *Zechen* (letterlijk drinkverenigingen) verenigde mannelijke dorpsjeugd voor hun grootse herfst-maaltijden, de zogenaamde "*Hahnenpartien*", de vrijlopende hoenders stelen om ze daarna te verorberen. Dit gebruik gaf op 25 februari 1953 aanleiding tot een rechtzaak voor de "*Berufungssenat*" in het "*Kriegsgericht Ried*" die heel wat stof deed opwaaien. Tien jongemannen, met leeftijden variërend tussen 19 en 30 jaar, die allen lid waren van een zelfde drinkgezelschap uit Lohnsburg, werden aangeklaagd omdat ze voor hun *Hahnenpartie* naast de 11 hanen die hen geschonken waren door boerinnen uit de streek, ook nog 29 hanen waren gaan stelen en de rijke buit vervolgens opgepeuzeld hebben. De beklaagden werden vrijgesproken, niet alleen omdat (zoals drie burgemeesters uit omliggende gemeenten kwamen verklaren) het gebruik in heel het Ried-district voorkwam doch tevens omdat de jongemannen in kwestie zich aan de ongeschreven regel hadden gehouden enkel vrijlopende hoenders te stelen.(61)

L.C. (rechts) uit Sijsele protesteert tegen een buurman, die door het Vrederecht de krulbolbaan 't Keunekot liet sluiten door o.a. een galg op te richten en vier afgestroopte konijnenhuiden in staat van ontbinding over houten stokken te spannen.
(foto Lieve Blancquaert)

Als het gestolene niet in de eerste plaats de dief ten goede komt (tenzij eventueel door een toename van symbolisch kapitaal) doch (bijvoorbeeld) moet dienen als belangrijk rekwisiet bij een bepaald volksgebruik (zoals het stelen van een haan voor een kermisspel) ter gelegenheid van "*die "Hoch-Zeiten" des Arbeits- und Lebensbrauchtums*" dan is het, zo suggereert Ernst Burgstaller, toch duidelijk dat zo'n akties *meer* zijn "*als nur "scherzhaftes Entwenden" oder gar auf persönliche Bereicherung der Täter abzielende Handlungen verbrecherischen Charakters*". Dit wil zeggen, als ze "*nach herkömmlichem Reglement durchgeführt werden*".(62) Maar wat is de juridische draagwijdte van het "meer zijn"?

Het zou ons te ver leiden om dit in de onderhavige studie te ontwikkelen maar het is klaar dat dit soort diefstallen behoren tot een ruimer complex van gebruiken die, wanneer ze los gezien worden van hun "kulturele context" als overtredingen en misdrijven kunnen worden beschouwd. De prerogatieven die sommige karnavalvierders zich aanmeten, zoals "*insulter les passants, publier des faits scandaleux qui auraient dû rester secrets, se moquer publiquement de la vie privée d'autrui, détruire des objets, les changer de place, les dérober, se quereller avec certaines personnes, lancer des objets insultants pour autrui*"(63), zijn een treffend voorbeeld.

Is het zo dat een rechter bij het behandelen van dergelijke overtredingen op zijn minst *rekening* zou moeten houden met de sociaal-kulturele omstandigheden? Wanneer politie en rechter "alleen de allerbuitenste buitenkant" zien, is hun reactie dan "adekwaat"?(64) De specialist in deze materie, de Nederlandse jurist G.C.J.J. Van den Bergh kwam na onderzoek van de verhouding tussen volksgericht en strafrecht tot de interessante konklusie "dat het officiële recht, in veel groter mate dan de theorie van de rechtsstaat ons wil doen geloven, tolerantie vertoont en terwille van de handhaving der maatschappelijke orde vertonen *moet* tegenover andere normsystemen en hun sancties, welke bestaan binnen bepaalde groepen. Wil men dat niet zien, dan blijven er onbewuste verschillen in beoordeling bestaan, die het rechtsgevoel van velen bezwaren".(65)

De implementatie ("toepassing") en vertaling van deze stellingen in de praktijk van de moderne rechtsstaat is een andere kwestie. Dat Belgische rechtbanken niet altijd begrip kunnen opbrengen voor de speciale omstandigheden blijkt wel uit die andere zaak die in 1985-1986 de nationale pers haalde: de strubbelingen rond de krulbolbaan 't Keunekot te Sijsele waarbij het bevoegde Brugse Vredegerecht relatief zware straffen uitsprak(66).

Vonnis en besluit

In de zaak van de hanediefstal werd de aanklacht, in juridisch jargon, als volgt geformuleerd:

"Beticht van: Te Riemst op 25 augustus 1985: Om de misdaad of het wanbedrijf te hebben uitgevoerd of om aan de uitvoering rechtstreeks te hebben meegewerkt of om door enige daad tot de uitvoering zodanige hulp te hebben verleend, dat de misdaad of het wanbedrijf zonder hun bijstand niet had kunnen gepleegd worden.

Bedriegelijk een sierhaan, die hen niet toebehoorde, weggenomen te hebben ten nadele van... met de omstandigheid dat de diefstal gepleegd werd door middel van braak, inklimming of valse sleutels".

Op 24 maart 1987 kwam de zaak *in openbare zitting* voor de Rechtbank van Eerste Aanleg van het Arrondissement Tongeren, zitting houdende in Correctionele Zaken. Door de rechter werd besloten tot vrijpraak zonder kosten daar de betichting tegen de vier aangeklaagden niet bewezen werd geacht. Er werd in overweging genomen dat er geen bedriegelijk opzet aanwezig was en *"Dat jaarlijks traditioneel, met instemming van alle sympatisanten bij één van hen een haan wordt weggenomen om gebruikt te worden ten behoeve van de gemeenschap voor de organisatie van een spel. Dat de benadeelde eveneens tot de sympatisanten behoorde, doch enkel klacht heeft gedaan omdat het een kostelijke sierhaan betrof"*.

Uit het bovenstaande afleiden dat, zoals de titel van het in de inleiding geciteerde kranteartikel suggereert, stelen plots zou mogen is duidelijk vers twee, een drogredenering.

De benadeelde, en "de dorpsgemeenschap" stelden niet het stelen of het materieel verlies van een haan in vraag. Op de zaterdagochtend voor de kermis worden alle hennehokken echter wel bewaakt; *"zodat in het verleden verschillende inbrekers de vier dagen van de kermis met verschillende builen op het hoofd hebben rond gelopen."*(67)

In 1985 namen vier jongemannen die lid waren van de muziekvereniging *Vreugd en Deugd* de taak op zich. Het viertal, een (op de dag van de feiten) 25-jarige schrijnwerker; een 23-jarige werkloze; een 32-jarige kampervoetballer en een 24-jarige zonder beroep wisten waar ze hanen konden vinden en op 25 augustus trokken ze er op uit. Ze wisten echter niet dat de haan die ze 's nachts uitgekozen hadden het pronkstuk was van de bezitter. Door deze uitzonderlijke haan te stelen werden de ongeschreven regels overtreden. De materiële en symbolische waarde (voor de eigenaar) van het dure dier was groter dan de symbolische tegenwaarde van wat men aan de gemeenschap als het ware "verschuldigd" is.

Precies daar schuilt het uitzonderlijk belang van deze zaak. Wordt hier immers geen beroep gedaan op het "officiële" gerecht om een overtreding van de grenzen van wat legitiem handelen is in het kader van een totaalaktie die, binnen het spanningsveld tussen wat volgens de wetgever crimineel gedrag is en wat niet, niet legitiem is, aan te klagen en aldus de grens scherp te stellen van wat onder "legitiem stelen" kan verstaan worden?

Binnen het Belgisch rechtssysteem wordt de rechter bij het behandelen van een zaak, waarbij hij zich in principe binnen één machtsveld ("de rechterlijke macht") zou moeten bewegen, bij zijn uitspraken een zekere marge gelaten, waardoor het mogelijk wordt rekening te houden met "speciale omstandigheden". Het inventariseren en onderzoeken

ken van incidenten als de zaak te Zichen-Zussen-Bolder, die doorgaans de pers halen, is een belangrijk projekt, daar ze een diep inzicht bieden in verschillende spanningsvelden, in verhoudingen tussen verschillende machtsgroepen (jongemannen/dorpsgemeenschap, "volksrecht"/officieel recht, enzovoort), en vragen oproepen rond een complex fenomeen als "legitimiteit".

Dan blijft nog de vraag waarom dergelijke zaken vaak lachwekkend overkomen. Waarom worden zo'n gebeurtenissen door journalist en lezer humoristisch opgevat? Wat is hier de *funktie* van de humor en het lachen?

Marc Jacobs

Noten

- (1) A.G., *Folkloristisch stelen mag*. In: Het Volk, 97ste jaargang, nr. 90, 31 maart 1987, p. 1. Vergelijk met N.J.D., *Vrijspraak voor oud volksvermaak*. In: De Standaard, 64ste jaargang, nr. 91, woensdag 1 april 1987, p. 10. N.J.D. stelt ondermeer dat de rechter "erkende dat het wegnemen van de haan kaderde in een oud volksvermaak en dat er eigenlijk geen bedriegelijk opzet in het spel was... De rechter betoonde alle begrip voor de maatschappelijke betekenis van het oude volksvermaak, zodat een vrijspraak volgde". (p. 10)
- (2) C(ornelius) BRACKE, *Dit noem ik geen grap meer!*. In: Humo, 2431, 9 april 1987, p. 7.
- (3) C. BRACKE, *art. cit.*, p. 7.
- (4) Deze korte bijdrage is slechts een klein onderdeelje van een (in voorbereiding zijnde) verhandeling over volksgerichten, waarin ondermeer grondiger wordt ingegaan op deze problematiek in de streek rond Zichen-Zussen-Bolder.
- (5) *Jaarverslag 1986. Verslag over het bestuur en de toestand der gemeentezaken. Gemeente Riemst. Provincie Limburg. Arrondissement Tongeren* (gegeven door het schepencollege in openbare zitting der gemeenteraad op 15-12-1986 overeenkomstig artikel 70 van de gemeentewet), 78 pp. (p. 11). (met dank aan de gemeentelijke PR/info-dienst, en in het bijzonder informatieambtenaar D. Van Rosmalen)
- (6) Onuitgegeven dokument: "Inwoners Gemeente Riemst dd. 01.01.86" (PR/info-dienst Riemst).
- (7) Naast de kring Heemkunde Sint-Servaes Zichen-Zussen-Bolder, de Geschied- en Oudheidkundige Kring Vlijtingen en de Historische Kring Membruggen moet de dynamische Geschied- en Oudheidkundige Kring Millen vermeld worden.
- (8) Zie de degelijke analyse: L. MELARD, *Millen, van natuurlandschap tot cultuurlandschap*. In: *Volkskunde*, 87, 1986, pp. 262-345. Zie ook: M. LAENEN, *Het projekt "Millen" in het provinciaal openluchtmuseum te Bokrijk*. In: *Volkskunde*, 84, 1983, pp. 347-350, W. DRIESEN, *Het hoevewoonhuis in Millen (16de eeuw-1940)*. In: *Volkskunde*, 87, 1986, pp. 346-382 (met verdere literatuurverwijzingen) en de inleiding van M. LAENEN, *Duizend Jaar Wonen in Millen*. In: *Volkskunde*, 87, pp. 257-261.
- (9) *Jaarverslag 1986...*, pp. 32-34.
- (10) Naar: *Gemeentegids infobrochure Riemst 1987-1988*. Officiële gids voor de gemeente Riemst. Antwerpen, Uitg. Mij "Suurland's Vademecum BVBA, 1987, p. 34 én een onuitgegeven dokumentatiebundel over kermissen te Zichen-Zussen-Bolder (PR/infodienst Riemst).
- (11) Schriftelijke mededeling, gedateerd op 21 mei 1987, van J. Theunissen), p. 1.
- (12) Schrijven op 16 mei 1987 van W. Willems, p. 2.
- (13) Idem, p. 2. In hoeverre deze stelling klopt wordt nagegaan in een in voorbereiding zijnde studie op basis van mondelinge inlichtingen over volksgerichten te Zichen-Zussen-Bolder. (zie voetnoot 4)
- (14) Dokumentatiebundel, p. 1. Een referentiekader dat dienstig kan zijn bij het benaderen van het fenomeen "kermis" vindt men in: G. CONVENTS, *Van spel tot amusementsprodukt. Een poging tot het situeren van de kermisfoor in een industrialiserende maatschappij (tot 1940)*, in: G. VAN GENECHTEN, *Kermis. Het spiegelpaleis van het volk*. Gent-Leuven, M.I.A.T.-KRITAK, 1986, pp. 48-109.

- (15) Gebaseerd op de dokumentatiebundel, inlichtingen van W. Willems, J. Theunissen, J. Loix en anonieme informanten.
- (16) Dokumentatiebundel p. 1 en 3-4, gebaseerd op de *Limburgse folklore, bedevaarten en beganknissen*. In: Toeristisch informatiebulletin, 2, 1950, p. 93, waar gesteld wordt: "Kermis te Zussen: een der belangrijkste in Z.-O.-Limburg, duurt 4 dagen, bijna iedere dag wordt de cramignon gedanst... Dergelijke cramignons zijn ook zeer gekend in en aan de overzijde van het Jekerdal". Vergelijk met: O. ROBIJNS, *Kermis te Sussen*. In: Limburg, 7, 1926-1927, p. 47: "Kermisvieren kan men nergens zoals te Sussen... De muziek speelt, cramignons waarin oude wijven en mannen gemengd zijn met de jeugd, kringkronkelen door de dorpsstraten...". "Men vertelt dat elk jong meisje van Sussen op den vierden dag der kermis in schoenen loopt zonder zolen. Rats versleten, de zolen, op vier dagen".
- (17) Vergelijk met de historische sprokkel van Harou in A. HAROU, *Jaarmarkten en kermissen*. In: Ons Volksleven, 9, 1897, pp. 107-110. Merk hierbij op dat vandaag de dag de "traditie" in stand wordt gehouden door de... muziekverenigingen.
- (18) Informatie van W. Willems, anonieme informanten en Vlaamse Volkssport Dossiers, Instituut voor Lichamelijke Opvoeding, Katholieke Universiteit Leuven, dossier VVD-05/209/01-05/ Zichen-Zussen-Bolder. (pp. 4-6) (met dank aan Erik De Vroede).
- (19) In het Vlaamse Volkssport Dossier wordt gesuggereerd dat "voor enkele tientallen jaren" aanhangers van een bepaalde politieke partij het "hoanhouwen", net als het "kneendjassen" (idem, p. 6), in de herberg van een gelijkgezinde uitbater gingen spelen wat impliceert dat het spel op verschillende plaatsen van de gemeente tegelijkertijd plaats had. (p. 4). Dit geldt tevens voor de muziekkorpsen.
- (20) VVD-05/209/01-05/p. 4.
- (21) W. Willems, pp. 1-2.
- (22) Volkssporten zijn: "lokaal-traditionele, actief beoefende wedstrijdspelen met recreatief karakter, die beroep doen op een specifieke fysieke vaardigheid(-heden), op strategie of op kans- of op een combinatie van deze drie elementen": zie: H. SMULDERS, *Analyse van de ruimtelijke spreiding van de volkssporten in Vlaanderen: het uitsluitingsprincipe*. In: Volkskunde, 84, 1983, pp. 332-346.
- (23) Deze onderverdeling wordt voorgesteld in het overzichtsartikel: R. ROLAND, H. SMULDERS, B. EELBODE en E. DE VROEDE, *Spelen met dieren*. In: Volkskunde, 85, 1984, pp. 168-176 met selectieve bibliografie (p. 174-176). Over hanegevechten, zie bijvoorbeeld R. van der Linden, *Jaak Veltman: Te hooi en te gras: hanengevechten, heksen, pseudo-religieuze hallucinaties*. In: Oostvlaamse Zanten, 41, 1966, pp. 75-78; O. PRAET, *Hanengevecht, een volksspel*. In: Oostvlaamse Zanten, 42, 1967, pp. 6-10.
- (24) Een treffende illustratie van vangspelen vindt men in: J. WILMS, *De parochie van miserie*, Antwerpen, Uitgeverij Ontwikkeling, 1953, pp. 111-120.
- (25) Een algemene inleiding biedt G. WALLEZ, *Historisch-culturele situering van de kwelspelen met dieren in Vlaanderen. Bijdrage tot de Vlaamse Volkssport Dossiers*, Leuven, ongepubliceerde licentieverhandeling I.L.O., KUL, 1982, 174 pp. Wat de omvangrijke literatuur over de kwelspelen met een gans betreft, zie het voetnotenapparaat van het artikel van ondergetekende, over de in de jaren '60 uitgevoerde enquête over "de gans in het Vlaamse volksleven", dat in 1988 in Oostvlaamse Zanten verschijnt.
- (26) R. ROLAND, H. SMULDERS, B. EELBODE en E. DE VROEDE, *art. cit.*, p. 168.
- (27) J. VAN REMOORTERE, *Ippa's Feestengids*, Tielt, Lannoo, 1986, pp. 96-98.
- (28) R. ROLAND, H. SMULDERS, B. EELBODE en E. DE VROEDE, *art. cit.*, p. 169 (zie ook de literatuurverwijzingen in verband met hanekeppen op p. 174). Merk op dat zowel het konijndorsen als het haneslaan tijdens hun respectievelijke kermissen ook gespeeld worden in de deelgemeenten Kanne en Heulekom (Riemst). (inlichting J. Theunissen).
- (29) De beschrijving van het gebruik te Zichen-Zussen-Bolder past perfect in de omschrijving die László Lukács voor ogen staat: "Bei diesem Geschicklichkeitsspiel werden die Augen des Spielers zugebunden; man gibt ihm einen Säbel, eine Sense, einen Dreschflügel oder einen Stock in die Hand, womit er den Kopf des bis zum Hals eingegrabenen, unter ein Tongefäß gestellten, an eine Leiter, ein Gestell oder eine Stange gebundenen Hahnes mit einem Schlag abschneiden oder das Tier tötchen soll. Der erfolgreiche Schlag bringt ihm einen Titel, einen Auftrag, Anerkennung, Gratulation oder ein Geschenk ein". L. LUKÁCS, *Hahnenschlagen in Westungarn*. In: Oesterreichische Zeitschrift für Volkskunde, 39, 1985, pp. 1-24. (citaat p. 1)

- (30) L. LUKÁCS, *art. cit.*, p. 1.
- (31) L. LUKÁCS, *art. cit.*, pp. 1-2. In A. CASSIMAN, *Erewijn te Deinze*. In: Oostvlaamse Zanten, 28, 1953, pp. 15-20 worden zestiende-eeuwse bronnen (!) over het aanbieden van erewijn aan de overwinnaar van het "hanenghenouchte" (= hanekap?) geciteerd. (p. 17)
- (32) J. HILLS, *Das Kinderspielbild von Pieter Bruegel d. A. (1560). Eine volkskundliche Untersuchung*. Wien, Oesterreichisches Museum für Volkskunde, 1957, p. 30. (zie ook de recensie van dit werk door P. DE KEYSER in Oostvlaamse Zanten, 34, 1959, pp. 165-166)
- (33) Bestaat er een verband met het werpspel met potten zoals het staat afgebeeld op het schilderij *Strijd tussen Karnaval en Vasten* (P. Bruegel-1559/Wiener Kunsthistorisches Museum)? Vergelijk C. GAIGNEBET, *Le Combat de Carnaval et de Carême*. In: *Annales Economies Sociétés Civilisations*, 27, 1972, pp. 313-345 (p. 332) en E. SCHUTT-KEHM, *Pieter Breugels d. A., "Kampf des Karnevals gegen die Fasten" als Quelle volkskundlicher Forschung*, Frankfurt am Main, Verlag Peter Lang, 1983 (p. 60) (met update bibliografie pp. 179-187).
- (34) A. DE COCK en I. TEIRLINCK, *Kinderspel en kinderlust in Zuid-Nederland*. Derde Deel: IV. Werpsspelen. V. Vinger-, Hand- en Vuistspelletjes, Gent, Koninklijke Vlaamse Academie voor Taal- en Letterkunde, 1903, pp. 148-151. Onder de titel "blindei slaan" worden daar achtereenvolgens gerangschikt: het blind eislaan, het eislaan, blindepot (blendepot) spelen en het knipspel. Het vogelsnijden... heet men in Vlaanderen hanekapping. 't Ligt buiten ons bestek dit hier te beschrijven" (p. 151).
- (35) J. HILLS, *op. cit.*, p. 30. "Ein früher Hinweis auf dieses Spiel befindet sich in dem oben angeführten "Nördlinger Spielgesetz" (1426). ...Hier wird es als "Hafen zu schlagen" erwähnt".
- (36) J. HILLS, *op. cit.*, p. 30 en de inleiding (pp. 2-3).
- (37) Soms kan de historische vormevolutie, bijvoorbeeld na het uitvaardigen van een verbodsbepaling, gerekonstrueerd worden. Zie bijvoorbeeld L. LUKÁCS, *art. cit.*, p. 12: "Nach dem Verbot steckte man in Mozsgó den Hahn unter einen irdenen Topf, und die Wettbewerber hatten den Gefässboden so zu treffen dass der Topf zerbrach. Später wurde nur noch ein leerer Blumentopf mit dem Boden nach oben in die Erde vergraben; das Zerbrechen des Topfes galt als Treffer". Zijn het slaan op een bloempot én het hanekappen varianten waartussen verschuivingen mogelijk zijn? Hoe moet de dualiteit te Zichen-Zussen-Bolder dan verklaard worden? Dat konijnen effectief een behandeling zoals de haan konden ondergaan blijkt ondermeer uit: A. VAN GENNEP, *Manuel de folklore français contemporain*. Tome premier III. Les cérémonies périodiques, cycliques et saisonnières, 1. Carnaval-Carême-Pâques. Paris, Editions A. et J. Picard et cie, 1947, pp. 958-961 en 1104-1105: "Il y a des localités où ce volatile a été remplacé... par un lapin suspendu à une corde ou enterré sauf la tête" (p. 961).
- (38) Zie het aangekondigde artikel over "de gans in het Vlaamse volksleven".
- (39) E. HOFFMANN-KRAYER en H. BACHTOLD-STAUPLI (ed.), *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens*. Band 3, Berlin und Leipzig, Walter de Gruyter & Co, 1930-1931, onder het lemma "Hahnenschlagen" (kolommen 1343-1344) (citaat kolom 1343)
- (40) Idem "Ursprünglich war es ein Brauch beim Erntefest, an dem der in der letzten Garbe weilende "Korndämon" mit einem Hahn gleichgesetzt und getötet wurde". (kolom 1343). Vergelijk met: J.C. BAROJA, *Le Carnaval*, Paris, Editions Gallimard, 1979 (zie daar vooral het hoofdstuk "Le coq du Carnaval": pp. 72-88): "Mannhardt et Frazer n'auraient pas hésité à considérer le coq sacrifié et le "roi" immolateur comme des "esprits végétaux" incarnés" (pp. 87-88).
- (41) L. LUKÁCS, *art. cit.*, p. 1.
- (42) R. RENSON, H. SMULDERS, B. EELBODE & E. DE VROEDE, *art. cit.*, p. 168.
- (43) R. DARTON, *Le grand massacre des chats. Attitudes et croyances dans l'ancienne France*. Paris, Hachette, 1986: meer bepaald het artikel "Une révolte d'ouvriers: le grand massacre des chats de la rue Saint-Séverin" (pp. 90-117)
- (44) Zie bijvoorbeeld: L. A. DE GREMILLY, *Le Coq*, Paris, Flammarion, 1958, E. HOFFMANN-KRAYER en H. BACHTOLD-STAUPLI (ed.), *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens*. Band 3, Berlin und Leipzig, Walter de Gruyter & Co, 1930-1931, onder het lemma *Hahn*, kolommen 1325-1336 en J.C. BAROJA, *op. cit.*, p. 87: "dans le folklore indo-européen, le coq est généralement un symbole de vie: il

- combat la mort, les esprits malins, les démons, les sorcières".
- (45) E. LE ROY LADURIE, *Het Carnaval van Romans. Van Maria-Lichtmis tot Aswoensdag. 1579-1580*. Amsterdam, Uitgeverij Bert Bakker, 1985, p. 326.
- (46) E. LEACH, *Cultuur en communicatie. Een inleiding tot de analyse van culturele gebruiken*. Baarn, Ambo, 1978, p. 25.
- (47) Over de associatie fallus-haan, handelt: C. GAIGNEBET en J.-D. LAJOUX, *Art profane et religion populaire au Moyen Age*. Paris, Presses Universitaires de France, 1985, (haan: pp. 170-173 en passim): zie vooral p. 174 en p. 190 (afbeeldingen 1 en 3): "... s'il est fréquent de voir le coqueluchon du fou s'orner du cou et de la tête de coq, il n'est pas rare d'y voir aussi un phallus, des bésicles" (p. 174)... C'est probablement le caractère érectile de la crête du coq qui explique que le membre viril ait pu lui être ainsi substitué" (p. 174). E. HOFFMANN-KRAYER en H. BACHTOLD-STAUPLI (ed.), *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens*. Band 8, Berlin und Leipzig, Walter de Gruyter & Co, 1936, gaat onder het lemma "Tierköpfe" (kolommen 847-850), een andere richting uit: "Man schrieb solchen Tierköpfen allerlei übernatürliche Kräfte zu (Kopf: Sitz der Seele)".
- (48) E. LEACH, *op. cit.*, p. 25, waar ondermeer "bunny, babytaal voor het veel minder onschuldige 'cunny (coney)' (dit is konijn; bont)"("cunny" is een Engels slang-synoniem voor vagina) in verband wordt gebracht met "bunny girls" (Playboy).
- (49) R. DEVISCH, *Carnaval als algemeen menselijk verschijnsel, een semantisch antropologische benadering*, In: *Volkskunde*, 79, 1978, pp. 4-18 (vooral pp. 12-14). Vergelijk verder met de bijdrage in: H. SMULDERS, *Carnaval en het hanentrekken*. In: *Volkskunde*, 79, 1978, pp. 54-55, waar hanentrekken gezien wordt als de inversie van het ganzetrekken. (Op zijn beurt een inversie van de maatschappij?)
- (50) M. JACOBS, *Charivari. Aanzet tot interdisciplinaire studie van volksgerichten in Vlaanderen*. In: *Oostvlaamse Zanten*, 61, 1986, pp. 85-104 (pp. 100-101).
- (51) Cfr. de weinig succesvolle poging tot interventie van verenigingen der dierenbescherming beschreven in M. DAEM, *De 78ste Rattenschieting te Zaffelare*. In: *Oostvlaamse Zanten*, 45, 1970, pp. 82-95. (pp. 82-83).
- (52) A. VAN GENNEP, *Manuel de folklore français contemporain*, tome premier II Du Berceau à la tombe (fin) Mariage-Funérailles. Paris, Editions A. et J. Picard et cie, 1946, pp. 410-414.
- (53) Idem, pp. 518-521.
- (54) A. VAN GENNEP, *Manuel de folklore français contemporain*, tome premier I Introduction générale et première partie: Du Berceau à la tombe. Naissance-Baptême-Enfance-Adolescence-Fiançailles. Paris, Editions A. Picard, 1943, pp. 319-322.
- (55) E. HOFFMANN-KRAYER en H. BACHTOLD-STAUPLI (ed.), *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens*. Band 8, Berlin und Leipzig, Walter de Gruyter & Co, 1936, onder het lemma 'stehlen', kolommen 364-380.
- (56) "welches Speck-oder Fleischstück man dann in der Dämmerung, oft unter einer Traufe, vergräbt... Erbsen (Kartoffel, Zwiebel) wirken gleichermassen; man stiehlt so viele Erbsen als Warzen und wirft sie über die linke Schulter ins Feuer" (idem, kolom 365), waar de geïnteresseerde tal van andere (gestolen) middeltjes tegen wratten kan vinden.
- (57) Idem, passim.
- (58) Idem, kolom 364.
- (59) E. BRUGSTALLER, *Burschenschaftsbrauchtum-das Stehlen. Kommentar zu den Karten von Richard Wolfram*. In: *Oesterreichischer Volkskundeatlas*, 3. Lieferung, 1968, pp. 1-69. (p. 1)
- (60) E. BURGSTALLER, *op. cit.*, p. 2.
- (61) E. BURGSTALLER, *op. cit.*, pp. 35-36.
- (62) E. BURGSTALLER, *op. cit.*, pp. 68.
- (63) C. BAROJA, *op. cit.*, p. 89.
- (64) Zie: G.C.J.J. VAN DEN BERGH (ed.), *Staphorst en zijn gerichten. Verslag van een juridisch-antropologisch onderzoek*. Meppel, Boom, 1980. Zie ook zijn werk: G.C.J.J. VAN DEN BERGH en W.C. VAN BINSBERGEN, *Volksgerecht en strafrecht*. Amsterdam, N.V. Noord-Hollandsche Uitgevers Maatschappij, 1966.
- (65) G.C.J.J. VAN DEN BERGH en W.C. VAN BINSBERGEN, *op. cit.*, p. 20.
- (66) Zie M. JACOBS, *art. cit.*, p. 103 (voetnoot 20) en L. VAN ROY, *De krulbolkrijg*. In: *Panorama*, 68ste jaargang, nummer 15, 8 april 1986, pp. 48-51.
- (67) "Ook is het al gebeurd dat na vele uren inbraak de jongens met een hen aankwamen maar dat telt niet en dan moesten de jongens terug op strooptocht", geciteerd uit W. Willems, p. 3.

G. ROOIJAKKERS en T. VAN DER ZEE (red.) RELIGIEUZE VOLKSCULTUUR.

De spanning tussen de voorgeschreven orde en de geleefde praktijk.

Nijmegen, SUN, 1986, 173 pp.
(ISBN 90 6168 262 2)

In 1985 lanceerde uitgeverij SUN onder redactie van Willem Frijhoff en Henk Hoeks een prestigieuze reeks onder de titel 'Sporen'. Tot nu toe werd ondermeer een keur van stimulerende essays van de Franse mentaliteitshistoricus Michel Vovelle, een briljant werk van Michael Baxandall over schilderkunst in het Quattrocento, de studie van Alain Corbin over de geschiedenis van de reuk ("pestdamp en bloesemgeur") en een werk van Philippe Perrot over de "veranderingen van het vrouwelijk lichaam in de 18de en 19de eeuw" uitgegeven.

Net als de andere studies is ook het voorliggende werk van aanzienlijk belang voor volkskundigen en in casu zeker voor degenen die zich met religieuze volkskunde bezig houden.

Het boek is eigenlijk een bundel artikelen waarvan de inhoud naar voor werd gebracht in het kader van een lezingencyclus, die in de winter van '85/'86 georganiseerd werd door de werkgroep, *Annales Noviomagenses*, van de Geschiedenis Studenten Vereniging van de Katholieke Universiteit te Nijmegen.

In een "ten geleide" zetten G. Rooijackers en T. van der Zee de bedoeling en de probleemstellingen uiteen. Interessant is de motivatie om de omschrijving religieuze volkscultuur te verkiezen boven de traditionele term 'volksgeloof', waarover we immers slechts iets te weten kunnen komen door het onderzoek van culturele uitingen en gedragingen. Bijzonder stimulerend is de specifieke invalshoek die aan dit boek ten grondslag ligt: het evalueren en interpreteren van de tegenstelling tussen de voorgeschreven orde en de geleefde praktijk. (1)

In haar tekst over "volk en geloof in vroegmiddeleeuwse teksten" (pp. 16-35) beschouwt Mayke De Jong enkele stellingen over het onderscheid tussen *culture cléricale* en *culture folklorique* van de bekende Franse mediaevisten Jacques Le Goff en Jean-Claude Schmitt. (2)

Op basis van een analyse van praktijken in de heiligencultus en het *Chronicon*

van bisschop Thietmar van Merseburg (10-11de eeuw) betoogt ze dat de voorstellingswereld van (geletterde) clerici en (ongeletterde) leken, in dit geval met betrekking tot rusteloze doden, soms belangrijke overeenkomsten vertoonde. (3)

In zijn artikel "Bloed, vuur en draken. Enkele geloofsvoorstellingen en elementen van een agrarisch gekleurd wereldbeeld bij geestelijken in de dertiende en veertiende eeuw" (pp. 36-53) interpreteert Rudi Künzel drie teksten uit de Late Middeleeuwen.

Het gaat om een rond 1332 gedateerd verhaal van Wilhelmus Procurator over een voorteken (bij kaasbereiding komt plots "bloed" uit het stremsel), een tekst (circa 1230) van Sibrandus over een uit het klooster vluchtende non die door een monsterlijke vuurspuwende stier tot andere gedachten werd gebracht en een hemelverschijnsel (een draak?) opgetekend door Menco in het klooster Wittewierum (1249). (4)

Deze drie geestelijken namen een verschillende houding aan ten opzichte van de activiteiten van boeren waaruit zou kunnen opgemaakt worden dat de schrijvende clerici geen "homogene" groep vormden. De uiteenlopende inpassing van de diverse elementen uit de "agrarische" sfeer (kaas, stier, draak) leidt Künzel er toe te stellen dat religie, die opgevat zou kunnen worden als de kern van een cultuur, fungeert als een interpretatiekader waarin elementen al dan niet kunnen worden opgenomen, wat spanningen met zich meebrengt.

In de bijdrage van Van Deursen "Volkscultuur in wisselwerking met de elitecultuur in de vroegmoderne tijd" (pp. 54-70), maakt de auteur, zoals kan afgeleid worden uit de titel, kanttekeningen bij de discussie over dit volop in de belangstelling staand spannings- en onderzoeksveld. Daarbij schenkt hij vooral aandacht aan hypothesen van de Franse historici Jean Delumeau en Robert Muchembled en de Engelse vorsers Keith Thomas, Margaret Spufford en Christopher Hill.

Willem Frijhoff plaatst "vraagtekens bij het vroegmoderne kersteningsoffensief"

(pp. 71-98). Vooreerst onderbouwt hij de argumentatie om te spreken van "religieuze volkskultuur" (pp. 72-73). Vervolgens worden met behulp van concrete en goed gekozen praktijkvoorbeelden, zoals een op 12 maart 1709 gedateerd fragment van een visitatieverslag uit het bisdom Metz waarin melding gemaakt wordt van een controverse rond het naast het altaar geplaatste beeld van de op een paard zittende patroonheilige Sint-Gorgon in de kerk van de kleine parochie Morville-lès-Vic, diepgaande vragen gesteld over respectievelijk de externe consistentie van het elite-offensief, de interne consistentie van de "geloofsorde" en de randeffecten, zoals bijvoorbeeld betekenisverschuivingen van rituelen, die worden gesorteerd.

Zoals de auteur terecht besluit wettigen de voorbeelden die in het artikel worden aangebracht (variërend van een fragment uit een in 1655 door Voetius geschreven pamflet tegen de 'rekkelijke' regenten, een relaas van de behandeling en rituele vermindering van de lijken van de in 1672 terechtgestelde gebroeders De Witt tot een strofe van het koffielied van predikant Willem Schortinghuis uit 1740) eens te meer zijn pleidooi voor een meer gedifferentieerde analyse van de verhoudingen tussen "elites" en "volk", en vooral voor meer aandacht voor tussenvormen, interacties, receptie en historische verschuivingen (p. 97).

Van direct belang voor (onder andere) de beoefenaars van religieuze volkskunde in Vlaanderen is de studie van de Gentse historicus Jan Art; "*Clerus en volksreligie sinds de Nieuwste Tijd 'Ne peius adveniat'*" (pp. 99-135).

In een notedop schildert hij een historisch kader waarin allerlei fenomenen van religieuze volkskultuur kunnen geplaatst worden en waarin de specificiteiten van een typische strategieën ontpleoid in de Vlaamse situatie vanaf de 17de tot de 20ste eeuw tot hun recht komen. Zo duidt hij ondermeer aan dat telkens de bisschoppen in het Ancien Régime een hervorming trachtten door te voeren die inging tegen vigerende gebruiken ze stuitten op tegenwerking van de lokale geestelijken. (p. 102). Vermeldenswaard is verder ook bijvoorbeeld zijn stelling dat het model volgens het welke volkskultuur (-religie) in de 19de en 20ste eeuw langzaam maar zeker vernietigd zou (den) zijn door de gebundelde beschavingsoffensieven van de geestelijke en wereldlijke elite(s) niet op de Vlaamse situatie toepasbaar lijkt. (p. 114)

Dat dit kader ook diensten kan bewijzen bij het onderzoek naar volksgebruiken die strikt genomen niet tot 'volksreligie' behoren demonstreert de auteur zelf waar hij (m.i. met reden) poneert dat "demografisch en volkskundig onderzoek heeft nochtans uitgemaakt dat, hoe zwaar ook de vermaledijdingen van de bisschop, in Vlaanderen de 'ongeoorloofde samenkomsten', de 'charivari's', de onwettige geboorten gewoon doorgingen. Geen pastoor riskeerde het de gemeenschap tegen zich te keren door principieel van leer te trekken tegen die gebruiken... In de ogen van de meeste pastoors was een 'volksgericht' niet noodzakelijk een publiek schandaal, integendeel, het kon ter bestendinging van de goede orde aangewend worden" (pp. 102-103).

Terecht merkt Art op dat 'volksreligie' een vlag is die vele ladingen dekt en beslist meer is dan een aantal 'residuale, traditionele, folkloristische gebruiken' (p. 115).

Zijn pleidooi om dit complex van "alternatieve duidingssystemen" te benaderen door creatief gebruik (bvb. in een soort economisch marktmodel) te maken van de drie klassieke religieuzen (a) kompensatiethese: bvb. Marx/Freud, (b) integratiethese: bvb. Durkheim, (c) sekularisatiethese: bvb. Weber) biedt inderdaad bepaalde perspectieven.

Antropoloog Mart Bax poogt de moderne religieuze praktijk in Brabant te verklaren in termen van machtsverhoudingen in zijn artikel: *Terug naar donkere tijden? Over het falen van een voorgeschreven kerkelijke orde in hedendaags ruraal Brabant* (pp. 119-135). Allerlei aspecten, zoals enerzijds funktieverlies en vervreemding ("ontrouw" aan de Kerk, ontkerstening, achteruitgang,...), de diagnose van lokale geestelijken en diverse wetenschappers, en anderzijds een opmerkelijke herleving van devotiepraktijken (processies, bedevaarten, enz.) en het ontstaan van de zogenoemde basisgemeenten, worden tegen elkaar afgewogen. Uit het onderzoek blijkt dat begrippen als Kerk/geautoriseerde praktijk/official geloof en volks-geloof/volkse praktijken geen vastliggende maar, naar gelang de macht van bepaalde "religieuze specialisten" en hun volgelingen, naar tijd en plaats wisselende tegenstellingen zijn (p. 133).

Volgens de auteur is het Brabants katholicisme sterk beïnvloed door intra-religieuze machtspolitiek, een proces dat echter gekenmerkt lijkt door verhullings-

en versluieringsmechanismen. (5)

Last but not least is er de *literatuurwijzer* samengesteld door Willem Frijhoff (met medewerking van Wil Reijs) (pp. 137-171). De relevantie van deze oriënterende bibliografie is groter dan de ondertitel "religieuze volkskultuur: begrippen, theorie, stand van het onderzoek" doet vermoeden en kan tot op zekere hoogte dienst doen als een snelle ingang tot de belangrijkste werken en de discussies over volkskultuur en wat daarmee samenhangt.

Als rode draad doorheen deze verzameling artikelen waarin een periode van meer dan 1000 jaar wordt bestreken (maar die daarom echter niet op één (continue?) lijn kunnen gesteld worden) loopt het zoeken naar een beter begrip van het "komplex" of het "veld" "(volks)kultuur". Bij lezing van het boek wordt duidelijk dat "(religieuze) volkskultuur" zowel theoretisch als empirisch niet in alle bijdragen eenzelfde verzameling elementen is.

De schemerzone tussen het voorge-

schrevene en het "geleefde", tussen "in theorie" en "in werkelijkheid", tussen wet- telijk en werkelijk land, enzovoort wordt meer en meer beschouwd als een belangrijke ingang tot of schakel in het vatten van deze complexe problematiek. Dit werk, dat weliswaar noch "af" noch "vol- strekt éénduidig" is, is dan ook een waardevolle bijdrage tot een veel rui- mere (internationale en interdiscipli- naire) discussie. Het zou onvoorstelbaar, of in elk geval jammer, zijn dat volkskun- digen zich niet in deze discussie (over hun onderzoeksterrein) zouden (blijven?) (cfr. de opmerkingen van Mayke De Jong: pp. 16-17)) mengen.

Voor wie algemeen-geldige theorieën, de- finitieve besluiten, gestroomlijnde en sluitende antwoorden (een voorgeschre- ven orde?) wenst, is dit boek minder aangewezen. Voor wie, als lezer en/of onderzoeker, interesse heeft voor of aktief is in de moderne wetenschappelijke praktijk wordt dit werk warm aanbevo- len.

Marc Jacobs

-
- (1) Deze problematiek werd scherp gesteld in de in 1975 gehouden inaugurele rede van Jean Delumeau, *Le prescrit et le vécu. Leçon inaugurale au Collège de France, 13 février 1975*, in: J. DELUMEAU, *Le Christianisme va-t-il mourir?* Parijs, Ha- chette, 1977, pp. 177-211. Zie p. 8 in het gerecenseerde werk.
 - (2) Ondermeer volgende werken van dit dynamische duo worden besproken: J. LE GOFF, *Pour un autre Moyen Age. Temps, travail et culture en Occident: 18 essais*. Parijs, Gallimard, 1977; J. LE GOFF, *La Naissance du Purgatoire*. Parijs, Gallimard, 1981 (zie: M. DE JONG, *Het vagevuur: een nieuwe visie op de overgang van statische naar dynamische middeleeuwen?*. In: *Volkskundig Bulletin*, 10, 1984, pp. 136-139); J.-C. SCHMITT, "Religion populaire" et culture folklorique. In: *Annales Economies Sociétés Civilisations*, 31, 1976, pp. 941-953; J.-C. SCHMITT, *Les tradi- tions folkloriques dans la culture médiévale*, In: *Archives des sciences sociales des religions*, 26, 1981, pp. 5-20; J.C. SCHMITT, *Le saint lévrier. Guinefort, guérisseur d'enfants depuis le XIIIe siècle*. Parijs, Flammarion, 1979. Volkskunde en Middeleeu- wen, kan deze combinatie überhaupt wel? Bevestigend antwoordt P. DINZELBA- CHER, *Het onderzoek van de middeleeuwse volkskultuur. Een schets van de huidige problematiek*. In: *Volkskundig Bulletin*, 12, 1986, pp. 265-282.
 - (3) Vergelijk met de zeer recente, originele en degelijke studie van de Gentse classicus: P. DE SMET, *Visioen en Volksverhaal bij Caesarius van Heisterbach*. Gent, onuitge- geven licentieverhandeling, (juni) 1987, 2 delen, 251 pp.
 - (4) Zie ook: R.E. KÜNZEL, *Een vurige draak in Menko's kroniek*, In: *Volkskundig Bulletin*, 5, 1979, pp. 97-118.
 - (5) Vergelijk de bevindingen en konklusies van Bax in verband met de Brabantse situatie met de bijdragen in het thema-nummer *Eternelle Eglise*, van het tijdschrift *Actes de la recherche en sciences sociales*, 44-45, 1982.

Adriaan LINTERS. DE WORTELS VAN FLANDERS TECHNOLOGY. Industrieel erfgoed, Industriële archeologie in Vlaanderen.

Leuven, Uitgeverij KRITAK,
1987, 320 blz., ill. Prijs : 950
BF (leden V.V.I.A. 850 BF).

Het zal wel geen toevallige meevaller zijn dat Adriaan LINTERS, historicus van de lichting 1973 aan de R.U.G., bij de derde uitgave van de FLANDERS TECHNOLOGY-beurs uitpakt met een vlot en gedocumenteerd syntesewerk over de Industriële Archeologie in Vlaanderen. Als geen ander beheerst hij dit vak en weet hij idealisme, ervaring en publicitaire flair te combineren. Zo'n boek en syntese is er net op tijd en overbrugt een periode waarin de industriële archeologie in blitztempo is uitgegroeid tot een volwaardige wetenschappelijk-historische discipline.

Zoals de volkskunde als discipline gegroeid is uit meer literair-sociologische kulturele onderstroom, is de industriële archeologie een typisch produkt van een meer socio-ekonomische oriëntatie van de samenleving. Op 8 december 1971, onder impuls van de geëerde Prof. J. Dhondt († 1972), wordt in het Seminarie voor Hedendaagse Geschiedenis aan de R.U.G. de Werkgroep voor Industriële Archeologie (W.I.A.R.U.G.) gesticht, later verder gestimuleerd door Prof. H. Balthasar. Georges van den Abeelen, directeur van het Verbond der Belgische Nijverheid, houdt er een lezing over 'Industriële Archeologie'; de lezing, toen in stencilvorm verkrijgbaar, wordt in 1972 in 'n herwerkte vorm en geïllustreerd als brochure uitgegeven. Onder de dertig aanwezigen zijn er dertien studenten, waaronder Adriaan Linters die in 1973 een 'industriële-archeologische studiereis' maakt naar Groot-Brittannië, het mekka van de industriële archeologie met op publikatievlak enkele grote namen als Kenneth Hudson, Neil Cossons, R.A. Buchanan en het tijdschrift "(The Journal of) Industrial Archaeology" (1964). Linters is helemaal door het onderwerp begeistert, wordt sekretaris van W.I.A.R.U.G. en verzorgt de redactie van de W.I.A.R.U.G.-Berichten. In 1978-79 slaat hij definitief zijn vleugels uit met de oprichting van de Vlaamse Vereniging voor Industriële Archeologie (V.V.I.A.). Onderwijl werkt hij

enkele jaren in het kader van het project Industrieel Erfgoed in Limburg. Het V.V.I.A. organiseert studiereizen, slaat in Vlaanderen definitief de belangstelling los voor industriële archeologie, publiceert onregelmatig achtereenvolgens de tijdschriften *V.V.I.A.-Berichten*, *Tijdschrift Industrieel Erfgoed*, *V.V.I.A. Boek-Info*, *V.V.I.A. Nieuwsbrief* en ook een jaarboek *Ons Industrieel Erfgoed* (1982) en lijdt door de 'krisis' merkbaar onder een gebrek aan financiële middelen en sowieso aan personeel, wat niet het geval is voor het door de Stad Gent gesubsidieerde Museum voor Industriële Archeologie en Textiel (M.I.A.T.) dat van nov. '86 tot jan. '87 een reuze-tentoonstelling over "*Industriële Archeologie in België*" realiseert, inclusief met gelijknamige en knappe survey-katalogoog van het industrieel-archeologische patrimonium in België (met kaartenmap).

Op publikatie- en publicitair vlak kende de Industriële archeologie ondertussen reeds twee andere hoogtepunten. Vooreerst de katalogoog bij de tentoonstelling "*En toen kwam de machine. Ontmoeting met de Industriële Archeologie*" (Brussel, N.M.K.N. en Gemeentekrediet) in 1975; Adriaan Linters verzorgde hierin het hoofdstuk over '*Industriële Archeologie en de musea in Vlaanderen*'. Vervolgens in 1981 de katalogoog bij de tentoonstelling "*De industrie in België. Twee eeuwen ontwikkeling 1780-1980*" (Brussel, N.M.K.N. en Gemeentekrediet). Het pleit voor Adriaan Linters dat hij, ondanks de moeilijkheden voor het V.V.I.A., ondertussen onverpoosd aan zijn (eerste?) 'magnum opus', "*De wortels van Flanders Technology*", heeft gewerkt. In 1984 verscheen daartoe reeds een vingeroefening in *Ons Erfdeel* (nr. 3, p. 345-358): "*Industriële archeologie en industrieel erfgoed in Vlaanderen*".

In de eerste bladzijden van zijn boek merkt hij op dat vele van de technische uitvindingen ternauwernood twee en halve eeuw oud zijn, maar dat sedertdien de mensheid aan zijn derde energie- en grondstoffenkrisis toe is. "*We staan thans voor een met veel reclame en bazuingeschal aangekondigde Derde Industriële Revolutie. Maar wat betekent zo'n Industriële Revolutie eigenlijk voor wie ermee moet leven? Hoe verandert*

een Industriële Revolutie de wijze waarop we wonen, werken, samenleven?". Fundamentele vragen dus over een periode waarin het begrip 'groei' het menselijk gedrag en denken is gaan determineren. Enigzins parafraserend: het begin van de veranderlijkheid...

In het eerste, en grootste deel geeft hij voor de belangrijkste industrieel-economische sectoren een beknopt historisch overzicht van hun ontwikkeling: mijnbouw, energie, molens, textiel, metaal, landbouw, bouw, chemie, transport, communicatie. Voor een grondige geschiedenis van het industrialiseringsproces van nijverheid, techniek en wetenschap in Vlaanderen en België is het nog te vroeg, stelt hij. Het zal in ieder geval teamwork vergen om zo iets met de juiste diepgang en dosering tot stand te brengen. Tot het werkveld van de Industriële Archeologie rekt immers hij eveneens (blz. 219) alle andere elementen die het dagelijks leven bepalen: wooncomfort, verplaatsing, ontspanning, werkloosheid, vrouwenemancipatie, veiligheid, beroepsziekten. Veel hiervan is partieel reeds vanuit andere disciplines (sociologie, antropologie, volkskunde, geschiedenis van geneeskunde en gezondheidszorg, e.a.) aangepakt en de studie van de wisselwerking van al die verschillende levensfacetten is o.i. duidelijk een interdisciplinaire aangelegenheid.

In het tweede deel gaat hij op heldere wijze nader in op de methode en heuristiek van de Industriële archeologie. Vooreerst blijkt het begrip "Industriële archeologie" zelf aan verandering onderhevig te zijn en te worden verdrongen door het begrip "industrieel erfgoed" waardoor deze discipline minder 'technisch' aandoet en het aksept weet te verleggen naar de maatschappelijke en culturele implicaties van het industrieel

'weefsel'. Blz. 230: "de industriële archeologie wenst haar onderwerp - de materiële infrastructuur van de industriële periode - niet fragmentair te benaderen, maar pakt het geïntegreerd en als een totaliteit aan". Hierbij wordt een beroep gedaan op een grote verscheidenheid aan bronnen, van publiekrechtelijke archiefbronnen tot 'oral history', die elk hun methodologische problemen stellen. Het werk besluit met een beschouwing over de wetgeving en de mogelijkheden tot het behoud van industriële monumenten en landschappen en van het roerend industrieel erfgoed, een probleem dat o.a. in 1989 zeker urgent gesteld zal worden wanneer vanaf 1 april de wetgeving* op de liften toegepast moet worden en heel wat 'industriële-archeologische' liften in oudere gebouwen in hun bestaan worden bedreigd.

Op de blz. 289 tot en met 318 volgt dan een selectieve systematische bibliografie over het onderwerp, misschien soms te subjectief en - jammer - zonder pagina-opgave, maar zeker uiterst nuttig. Aanwezig is ook een overzicht van de diverse organisaties i.v.m. industriële archeologie. Een grondige index zou de syntetische betekenis van dit werk nog hebben verhoogd.

De V.V.I.A. (Postbus 30, Postkantoor Maria Hendrikaplein, 9000 Gent - 12) heeft onlangs een nieuwe toeristische organisatie VVV Industrieel Erfgoed opgericht die trips organiseert doorheen het industriële en technologische Vlaanderen van heden en verleden; geïnteresseerden hebben ter voorbereiding aan Adriaan Linters' boek alvast een stevige documentatie, om niet te zeggen een 'bijbel'!

Arnold ELOY

* Europese Norm EN 81/1 betreffende veiligheidsvoorschriften voor het vervaardigen en aanbrengen van liften.

N.B. : Van dezelfde auteur verscheen onlangs ook : *Industria*. Brussel, Pierre Mardaga, 232 blz., inclusief 127 blz. foto's door Christine Bastin en Jacques Evrard. (1950 BF)